د مشروطیت غورځنګ

په افغانستان کې

لیکوال:

پوهاند عبدالحی حبیبي

ژباړن:

عبدالقیوم حکیمزی

Ketabton.com

Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم	:: د مشروطیت غورځنګ، "په افغانستان کې
لیکوال	:: پوهاند عبدالحی "حبیبي"
ژباړن	:: عبدالقیوم حکیمزی
خپرندوی	:: د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه_جرمني
د خپرونو لړ	:: (۶۲)
د چاپ زیار	:: ملوك رغون
کمپوز	:: محمد هاشم اصفي
کمپوزخی	:: افغان کمپوزنګ سنټر_جلال آباد
چاپ شمېر	:: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپ نېټه	:: ۱۳۸۳ل/۲۰۰۴م
چاپځی	:: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه

Tel/Fax:+92-91-2564513/E-mail:danish2k2000@yahoo.com

د خپرندوی ټولنې یادښت

لوی استاد علامه پوهان عبدالحی حبیبي (رح) د لومړي ځل لپاره د مشروطه غوښتونکیو د مبارزو او کارنامو یو داسې له واقعیتونو ډک تاریخي کتاب "جنبش مشروطیت" ولیکه چې د تاریخي اثارو په کتار کې یو یاد او نایابه اثر وګڼل شو. څرنګه چې دغه له ارزښته ډک اثر په دري ژبه لیکل شوی و او په پښتو یې راړول ضروري ګڼل کېده نو د هېواد وتلي لیکوال او ژباړونکي عبدالقیوم حکیمزي په پښتو وژباړه دا دی اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا، د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته ګټلو او د غازي امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ، د هغه نړیوال سیمینار په ویاړ خپور شو چې "غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم جوړېږي. په دې هیله چې دغه اثر د ټولو پخو او تنکیو لیکوالو او تاریخلیکونکو لپاره ډېر څه له ځانه سره ولري دا ناسې او دا همدغه تاریخي کتاب "په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ" په ټوله کلتوري مینه د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه _ جرمنی

l Library

لومړی څپرکی

په افغانستان کې دمشروطیت غورځنګ مخکینی لرلید

دنولسمی پیړی په پیل کې هغه وخت چې انګلسی استعمار په هند کې خپریده اوله خیتځ څخه دصنعتی انقلاب نبني او داروپا مدنیت ددرانیانو دامپراطوری ختیځو سرحداتو ته رارسیده افغانستان دامو او بخارا دشمال دځمکو او دلویدیځ دلوری دقاجاري فارس دهیواد سره داقتصادي اړیکو پراختیا موندلی وه او ددغو دری واړو هیوادو سره دسوداګروتګ راتګ او سوداګری دمالونو تبادله کیدله.

دافغانستان خلک چې په ښارونو او دربارونو کې دنیمه فیوډالی شرایطو سره مخامخ وُو، په کلیوکې یې په هغه دهقانی او لاسی صنایعو او اقتصاد کې ژوند کاوه کوم چې دفیودالی څخه په مخکی دورو یې تکیه درلودله. او دکلیوسئیا سی اړیکي د دربارونو او دښا ری بازارونو سره ډیری لږی وی.

په داسی حالاتو کې نه قوی مرکزی دولتونو وجود درلوده اونه هم هغه مرکزی وحدت یا یووالی کوم چې دسدوز زایي احمدشاه دمړینی څخه وروسته رامنځته شوی وُو . ځکه شهزاده ګانو او دقدرت دلاس ته راوړلونوو مدعیانو یعنی دسردا ر پاینده خان (بارکزاي ورونو) کورنی همیشه یو دبل سره لاس او ګریوان وو او

احمدشاهي متحدالمرکز هیواد دبی اتفا قی او تجزیي سره مخامخ ووُ .

پدی وخت کې دتزاری روسیی دقواو دپرمختګ نښی نښا نی هم دمروی او اموسو اصلوته راورسیدی. او ددغه دولت استازی دوتیکویچ په نامه په کابل کې دامیر دوست محمد خان در با ر ته راغی (۱۸۳۷). په کلکته کې دانګلیسی استعما ر نایب السلطنه لاردا کلینډ دتزاری لښکرو داحتمال یر غل دمخنیوی لپاره په افغانستان باندی دیرغل او وړاندی تګ طرحه جوړه کړه. او په ۱۸۳۹ م کال کې داندوس څلورپنځوس زره کسیز پوځ دجنرال لکن په قوماندانی او دخپل سیاسی نماینده مکناتن په لارښوونه دکویټی او سیند درود دغاړی او کوږک دلیاری دکندها ر خوا ته راوخوځاوه، د افغان او انګلیس لومړی جګړي د (۱۸۳۹-۱۸۴۲ م) کلونو پوری دوام وکړ. د دې لپاره چې د افغانستان خلکو د توری په زور ټول یرغل کوونکی پوځ له مخه یوړ او پاتي کسانو یې افغانستان پریښود او هغه یې بیرته شړل شوي امیر دوست محمدخان ته وسپاره.

انګلیسي یرغل ګري قواوي چې د افغانستان د ملت د عمومي قیام پر مقابل کې د پښو ولویدي او انګلیس سیاست مدارانو دغه اور چې په خپل لاس یې لګولي وو. د کلکتي څخه کابل ته یې د نوموړي امیر په بیرته رالېږلو سره مړ کړ (۱۸۴۳م).

پدغو سختو شرایطو کې د فارس قاچاري دولت هم ارام کښیناست او قاچاري فوځیانو څو ځلي په هرات حملي وکړي، ولي زړورو هراتیانو د زیاتو تاوانونو او محاصرو د زغملو او د قوي مقاومتونو

l Library

څخه وروسته قاجاري قواوي يې په ناكامي سره د هرات څخه بېرته پرشا كړي.

د پوهې، فكر او فرهنګ روزنه د خلكو د تمركز خلاقه قوى او امنيت ته اړتيا لري او دغه ټول موجودنه وو.

د افغانستان زياركښ خلک د ختيځ او لويديز د يرغل ګرو پوځيانو سره د جګړې او مقاومت پرته د كورنيو شهزادګانو په خانه جنګي هم اخته وو. او د افغانستان سياسي او ټولنيز حالت هغه وخت مغلق شوي وو چې د انګليسي استعمار نړۍ خوارو قواو د پنجاب سيک دولت له منځه يوړ او د سيند له درياب څخه تير شول او پېښور يې ونيوه. (۱۸۴۹م).

امير شيرعلي خان د امير دوست محمدخان ځوى او هغه جانشين په خپلو ورونو باندې د برياليتوب وروسته په كابل كې شاهي پر تخت كښناست ۱۸۶۳م. او خپل او د نورو ارزښت لرونكى وختونه يې د خپلو ورونو سره په خانه جنګي كې تيرولي.

په لومړۍ - ګړه كې چې پادشاه او ټول چارواكي يې له پلان څخه وتښتيدل او د هېواد د ساتني پيتي يې يوازې د افغانستان د بزګرانو او خلكو په اوږو واچاوه. لكه څنګه چې مو ولوستل خلک د درندو ربړونو په زغملو سره د هېواد د ساتني له عهدې څخه برياليي راووتل، تر څو چې د اوه ديرشو كالو وروسته بيا هغه ويجاړونكى ښكيلاک (استعمار) د دهلي څخه په افغانستان لښكركشي وكړه، او هغه امير شيرعلي خان چې د روسي تزاروسفير، ستاليتوف سره يې ژمنه كړې وه په ۱۸۷۸م كال كې يې د كابل څخه مزارشريف ته وشاړه او د هېواد د ساتني پيتي بيا د خلكو په اوږو پريوت.

د دې لپاره چې د استعمار قواو پدې پيتي كې هم ماتي وخوړه او د انګليس سفير كيوناري يې په بالاحصار كې وسوځاوه، د ناچاري ورقى د انګليس سياسي نماينده ګريفن شهزاده عبدالرحمن خان چې سمرقند ته شړل شوى و راوغوښته، او هېواد يې د انګليس تر حمايت لاندې ده ته وسپاره. (۱۸۸۰م ۱۲۹۷ق).

د دغو دوو جګړو په تېلو سره هېواد د طبعي پرمختګ څخه وروسته پاتي شو، اقتصاد، كرنه او دولتي د واير له منځه ولاړل اوپو پناه شول، نوى فكري حركت چې د سيدجمال الدين افغاني د نهضت او د هېواد د نورو روڼ اندو سره يو ځاى په ۱۸۶۳م كال كې پيل شو او په ۱۸۷۲م كال كې د شمس النهار د جريدى په خپريدلو، د حربې ښوونځى او مطبعي په جوړولو او د كتابونو د ژباړلو سبب شوى و[1]. په ۱۸۷۹-۱۸۸۰م) كال كې د افغان او انګليس د دوهمي جګړې په پيل كيدو سره له منځه ولاړ.

ولى د دې جريدى د يوه كلكسيون د ليدلو وروسته چې اوس ملى ارشيف ته رسيدلى دى، دا نېټه ټيک په نظر رانغله. ځكه د دې كلكسيون په پنځمه ګڼه او لومړۍ ټوک كې د ۱۲۹۰ق د روژې پنځلسمه د جمعې ورځ ښودل شويده، د دې لپاره چې په هرو پنځلسو ورځو كې يوه ګڼه خپريدله، نو لدې كبله د خپريدو پيل او د هغې د لومړۍ ګڼې نېټه بايد د ۱۲۹۰ق كال د رجب ۱۵ وي. چې د ۱۸۷۳م كال د سپتمبر سره سمون خوري نو لدې كبله دغه تيروتنه د تصحيح وړ ده.

[1] د افغانستان پښليک د كتاب په (۱ټوک ۱۹۹ پاڼه) كې مې د شمس النهار د جريدى خپريدل په (۱۸۷۱م او ۱۲۸۸ق) كې ليكلي و.

Library

د امیر عبدالرحمن خان دوره چې د قهر، غضب او په ډېر بد شکل سره د له منځه وړلو سره ملګرې وه یوویشت کاله یې دوام وکړ، د فکري او فرهنګي پلوه دا دوره ښه دوره نه وه، یعني نیک بخته او نیک مرغه دوره نه وه، ځکه د هېواد زیاتره سرکرده ګان یا سر اوچتوونکي یا مخور په ډېر بد حالت کې له منځه یوړل شول او د خلکو د راویښولو او د فکري روزنې وسایل برابر نشول.

مګر دوخت ټولنیز جریان او دغورځنګ دپیدا کیدو عوامل چې همیشه دټولنې په داخل کې ګټور واقع کیدل، او د هر ډول زور زیاتي په مقابل کې دټولنې مقاومت زیاتیده. دغه راز اقتصادي شرایطو او دخلکو طبقاتي حالت پرې نښود چې نوی فکر بخیی یعنی په کلی توګه له منځه ولاړشي، پداسې حال کې چې دهیواد په ختیځ کې دازادی غوښتلو غورځنګ دلومړی ځل لپاره په **۱۸۵۷** م کال په هند کې پیل شواو هیواد په شمال او لویدیځ کې هم حزبي رادیکال او دمشروطیت غوښتنی حرکتونه منځته راغلی وو. او په عثمانی پراخه هیواد (ترکیه) کې هم دازادی غوښتلو نسیم چلیده.

امیر عبدالرحمن خان په (۱۹۰۱ م) کال کې مړشو او هیواد یې خپلو دوو خوانو زامنو یعنی سردار حبیب الله او سردارنصرالله ته وپریښود. چې لومړنی یې دپاچا په توګه او دوهم یې دنایب السطنه په مسقبولو سره دهیواد دچارو واګی په استبداد او بشپړی خودسری سره تر لاسه کړی، او دا هیواد یې خدای ورکړی شخصي ملکیت وباله.

په هیواد باندی دامیرعبدالرحمن خان سلطه. یوه عسکری غلبه دنیزی دسریه زور حکومت او دفقهاؤ په اصطلاح متغلبه وه، ولی خوی یې دنرمی له لیاری رامنحته شو. او خپل مطلقه قدرت او واک

ته یې روحاني او دشرعی او لی لامری رنګ ورکړ، او همیشه به یې داویل:

نزد خردشاهی وپیغمبری چون دونګیننند ویک انګشتری

دافغانستان خلک لکه څنګه چې د هغه وخت دټولینزو حالاتو غوښتنه وه اوس بیدار او ویښ شوی او د هیواد فکري او د جغرافیائي حالاتو په نظر کې نیولو سره د وخت دخط السیر او دځای دمساعدت څخه ګټه واخلي او یو څه ډله ایز فکري حرکتونه رامنځته کړی.

Library

دوهم څپرکی

د "انجمن سراج الاخبار" ګومړنی فکري حرکت (غورځنګ

دهغو اسنادو له مخې چې ددې کرښو دلیکوونکي په کورنۍ کې وو اوس دملي ارشیف دسراج الاخبار په ځانګړې دوسیه کې خوندي دي دا جوتیږي چې دهېواد ټولو روڼ اندو او پوهانو چې دشاهي مدرسې (دکابل دچوب فروشی په مسجد کې ددیني علومو مدرسه) او د حبیبي دارالعلوم مربوطه (دحبیبي اوسني لیسه چې په ۱۹۰۳ م- ۱۳۲۱ ق کال کې پرانستل شوې وه) ؤو د امیر حبیب الله خان دربارته وړاندیز وکړ چې دداسې افغاني پوهانو یوه ټولنه دې جوړه شي تر څو په کابل کې دسراج الاخبار افغانستان په نامه یوه پنځلس ورځینۍ جریده خپره کړي.ددې ټولنې رئیس د شاهي مدرسې ستر مدرسې او دحضور ملا امام مولوي عبدالروف خان کندهاري ؤ چې (خاکي) يې تخلص کاوه، او دمولوي احمد جان الکوزایي ځوی چې په (تاجر) متخلص ؤ محمد سرور واصف ددې ټولنې دلیکوونکي (منشي) دنده په غاړه درلوده، او ددې روڼ اندو لوړ هدف همدا وؤ چې خلک رابېدار کړي هغوی دنوي مدنیت او دنړۍ دپېښو سره اشنا او بلد کړي، دسراج الاخبار ټولنې دهغه وخت امیر حبیب الله خان ته وړاندیز کړي ؤ چې په نومړې دوسیه کې موجود دي، دهری فقری یا مادی لاندی شاهي هدایات یا لارښوونې داعتماد واله سردار عبدالقدوس خان په قلم لیکل شوي ا ولاس لیک شویدی (لیکنه د۱۳۲۳ هـ ق کال د صفری ۲۵) یا ۱۹۰۵ م ،

د(سراج الاخبار افغانستان) لومړی ګڼه چې په ۱۲۸۴ ش کال کې دمولوي عبدالروف خان (خاکی) کندهاری په مدیریت خپره شوه.

ددې دوسې مطابق دسراج الاخبار دټولنې غړې عبارت وؤ له :

۱ _ ایدیتر یعنی عنوان اینبودونکي: مولوي عبدالروف خان

۲ _ سب ایدیتر یعني نایب یا دعنوان اینبودونکي مرستیال مولوي نحف علی خان

۳ _ دایدیترانو تر لاس لاندې محرریا لیکونکي: دمرحوم مولوي احمدجان ځوي مولوي محمد سرور خان،

۴ _ دترکي ژبی ژباړونکي : حاجی باشی غلام نقسبند خان،

۵ _ د اردو خبرونو(اخبار) ژباړونکي او مهتمم: منشی حافظ حیدرعلی خان،

۶ _ د اردو اخبار د ژباړې مرستیالان: عبدالرحمن بیګ او عبدالرحیم بیګ .

۷ _ تکړه او ښه لیکونکی : میرزا غلام قادرخان او میرزا غلام اسحق خان

۸ _ تصحیح کوونکی : قاري نیک محمد.

دسراج الاخبار ټولنې چې رسمي غړي يې په نومړې دوسیه کې معرفي شوې دې دټولنې دباندی څخه هم يې همکاران او همفکران درلودل اوددربار په یادداشت کې چې ولیدل چې مرحوم محمود طرزی چې په هغه وخت کې دشام څخه هېواد ته راستون شوي ؤ داسي سپارش شوي ؤ چې له هغو څخه دي هم دجریدي دصحافت او مضمونونو په چاروکې نظر واخستل شي.لکه څنګه چې لیدل کېږي: دټولنې دمنظوری سند په ۱۳۲۳ ق کال کې دصفری په ۲۵ نیټه لاسلیک شوي دي ، ولی دافغانستان دسراج الاخبار لومړني ګڼه اته

میاشتی وروسته د۱۳۲۳ کال دذیقعدی په ۱۵ نیټه چې ۱۹۰۶ م کال دجنوری د ۱۱ نیټې سره سمون خوري د(فل سکیپ) په قطع په ۳۶ مخونو کې په ډیرین چاپ دنومړو د وو تنونستعلیق لیکونکو په ښکلي خط خپره شوي چې دبیلګي په توګه دهغې یوه ګڼه ددې کرښو دلیکونکي په کورنی اسنادو کې شته او اوس دکابل په ملی ارشیف کې خوندي ده.

دسراج الاخبار دلومړي ګڼې یعنی دهمدغی ګڼی مهم عنوانونه دادي: دمولوي عبدالروف خان ستر مقاله دنیک سیاست موعظي او دخط بي دلمهنید په عنوان، دهغې څخه وروسته دروسیي او جاپان دجګړی احوال ،د(عثمانی) روم دمصر او روس دهېواد پیښې ، او ددغو لیدونکو عبرت ؤ دانګلیس او دنورو هېوادونو دپیښو سره، او په پای کې دافغانستان دهېواد پیښې، او په واصف متخلص دمولوي محمد سرور خان کندهاري دطبع یوه غعیحه وعظیه قصیده او دمدیر عذر غوښتنه راغلې ده. پدغه ډیره شکل دسراج الاخبار لومړني ګڼه د وخت دمستبدحکومت تر شدیدي څارنی لاندي خپره شوه، ولی لکه څنګه چې یې وویل: دبریتانوي هند دولت دهغي دخپریدو سره جوړنه ؤ، او دهغي دنورو ګڼو دخپریدو مخنیوی یې وکړ.[2]

" ښه وځلید لاکن دولت عجله درلوده"

دمولوي عبدالروف د سر مقالی او د مولوی واصف قصیده چې په دې ګڼه کې خپاره شویدی ښکاره ده چې په هغه وخت کې د اروپا د

[2] ددې کرښو لیکونکې دبابا عبدالعزیز خان قندهاري څخه چې ددې ټولنې دځوانو اړوندانو څخه ؤ اوریدلی می دي.

مدنیت، نویتوب او بیداری نښې کابل ته رارسیدلی او خلک او درباریي تر اغیزي لاندې راوستې و، او زمونږ په معاصرو ادبیاتو کې همدغه د نوی فکر خبرتیاوه چې د مولوی واصف په فصیده کې په ښه توګه لیدل کېږي، ځکه چې هغه د امیر پاملرنه د نړی پرمختګونو او وړاندې تګ ته رااړولی ده.

د دې ټولني بنسټ ایښودونکی دغه مولوی عبدالرٔوف په شلمه پیړۍ کې د افغانی هغو مشهورو عالمانو څخه دی چې د وخت په فکري غورځنګ کې لاس درلود، دا د کندهار مولوی عبدالرحیم کاکړ ځوی دی چې په ۱۲۹۸ق کال په شوال کې د کندهار په خرقه شریفه کې په خپله د امیر عبدالرحمن په لاس ووژل شو، (وګورئ د سراج التواریخ د دریم ټوک ۳۸۲ مخ).

د هدایاتو هغه عکس دار

د سراج الاخبار افغانستان، د ټولنې په باب شاهي لارښووني د شاه اقاسی عبدالقدوس خان (اعتمادالروله) په قلم.

د مولوی عبدالرؤف زیږیدنه د ۱۲۶۷ق کال د صفری په پنځمه د دوشنبي په ورځ د کندهار په ښارونکی مشهور د مولوی جبیب الله د علم او فضلیت په کورنی کې وشوه چې د خپل پلار څخه یې منقول او معقول علوم زده کړی او د امیر په لاس د پلار د وژل کیدو څخه وروسته د هېواد څخه د باندې په تبعید کې ژوندکاوه. ولی په ۱۳۰۰ق کال امیر عبدالرحمن خان هغه بیرته هېواد ته راوغوښت او په کابل کې د منور د ملا امام او د شاهي مدرسي د مدرس او د قاضیانو د ممتحن په توګه وټاکل شو.

مولوی خاکی په عربی، فارسی او پښتو درې واړو ژبو کی، ادیب، لیکوال او شاعر و. دوه ټوکه کشکول، خرد نامه امیري،او په

l Library

۱۳۰۶ق کال کې په عربي سلام نامه په فارسي ژبه د ايات العهود تقسير، او د ناسخ التواريخ سپر مستوفی د لوی برخې رد او د المراه الوضيه في الكرت الارضيه ژباړه او د معافحی رساله او داسې نور د هغه د تاليفاتو څخه دی د نوموړی د اشعارو يوه برخه په فارسي او عربي ژبو کې هم ليدل شويده، چې د هغی جملې څخه د مزاريه په نامه اوږده قصيده ده چې په ۱۳۰۶ق کال کې چې د مزار شريف په سفر کې د امير عبدالرحمن سره ملګری و قصيده په دې ترتيب داسې پيل شويده :

کی توانی ايدل پر اضطراب شوګوار _ شکر نعمتهای بی پايان و حصر کردګار افغان او انګليس په دوهمه جګړه کې د هېواد د ساتنې د شرق د راژوندی کولو په برخه کې يو شعر لری چې د هغې جملې څخه دادي:

افغان اګر نظر فکند بر صلاح خويش
اول بيايدش که بګير د سلاح خويش
ګر اصطلاح وی طلب عيش و عشرتست
فرض است انکه محو کند اصطلاح خويش
اين سر زمين خوش که با افغان چو مادرست
داند سپردنش بدګرها جناح خويش

دا هم د هغه د يوه مستانه غزل يوه بېلګه :

خاک کند مشکبو ساحه مشکوي تو
باد شود روح بخش، ګرد سر کوی تو

بست به زنجير، و تيغ بر جګرم زد دريغ
طرهٔ هندوی تو، غمزه جادوی تو

د دې لپاره چې د مولوي خاکي فکري مقام د ده د ژوندانه په وخت کې او په شلمه پېړۍ کې په لومړنی غورځنګ کې د ده ونډه وپېژنو، بايد د افغانستان د تجدد او صحافت د پلار مرحوم محمود طرزي هغو ليکنو ته پاملرنه وکړو چې د هغه د مړينې په هکله يې ليکلي دي:

د سراج الاخبار د ليکنې سره سم مولوي خاکي د ۱۳۳۳ق کال د شوال په ۱۵ د جمعې په ورځ له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د کابل د خواجه صفا د غره د لمن په هديره کې خاورو ته وسپارل شو او محمود طرزي د ۱۲۹۴ش کال د سنبلې ورځ ۲۰ نېټه د پنځم کال په دوهمه ګڼه کې د (يک خساره تاسف اور علمی) تر عنوان لاندې يوه اوږده مقاله وليکله چې د هغې لنډيز دادی:

" ازديدهٔ زمانه روانست جوی خون _ ای ديدهٔ زمانه بګو تاچه ديده ئی؟ په دې وخت کې يوه پېښه وشوه چې قلم د هغې د ليکلو څخه لړزېږي، پنجې سستېږي، زړه درزېږي او حواس پرېشانه کېږي، يعني د علم او عرفان ژوند، او د ادبياتو ژوند د يوه زړه دردونکی ټکر او د يو ښکته راتلونکي خطر سره ولګېد. يعنې د علم او پوهې او د عرفان روح د جناب محترم مولوي عبدالروف خان صيب سره يو ځای د دې بې وفا نړۍ نه سترګې پټې کړې او دارالبقا ته ولاړ... خدای ښښلې نه يوازې دا چې زمونږ په هېواد کې بلکې د نړۍ په زياترو سيمو کې يو کم مثاله عالم او فاضل و چې په ټولو عقلي او نقلي علومو او تصوف او ادبياتو کې د لوی لاس څښتن و، ليکنې

د دغه فاضل همیشنی ضایع زمونږ د هېواد د علم او عرفان د نړۍ دپاره په حقه چې ډېره وېره ونکی زیانونکی ضایعه شمېرله کېږي... برسېره پردې د ټول علم و فضل د یوه کلام ساتونکې و او په ادبیاتو کې یې یوه ممتازه ځانګړتیا درلوده، د ده د خوشبویه طرحو څخه هم د فایدو ډکې قصیدې او د معنې ډک اشعارو او ادبیاتو څخه یادونه کولی شو، ولې افسوس چې د خپل ګران عمر اوه شپیتمه ستنه یې پای ته ونه رسوله او هېواد یې د خپلو ډېرو فایدو او لېدنو باندې خوشحاله نکړ..."

(د ۱۲۹۴ ش کال د سنبلې شلمه د سراج الاخبار افغانیه د پنځم کال اووه لسمه ګڼه د کابل چاپ).

دا وو هغه څه چې د سراج الاخبار د فکري حرکت د ټولنې څخه موږ ته را پاتې دي او د لمر هغه مطلع ده چې د انګلیس د استعمار د دسیسو په تورتم کې ډوبه شوه، ولې لکه څنګه چې زموږ په راتلونکو بحثونو کې به روښانه شي، پنځه کاله وروسته د همدې فکر په رڼا کې د لومړی مشروطیت حرکت رامنځته شو او د همدې ټولنې لیکونکی د همدې حرکت په سر کې ودرېد چې د هېواد د راتلونکو روڼ اندو د سیاسي افکارو د ټوکېدو لپاره ډېر ګټور و او د عبرت ناکه داستان د اورېدو وړ دی چې:

عشق از فریاد ما، هنګامه ها تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغائی نداشت

Library

د مشروطه غوښتنونکو لومړی ډله

عشق شورانګیزما را بر سرکوی تو برد
بر تلاش خود چه مینازم کرده ره کوی تو برد

ټولنه یو متکامل او اغیز منونکی مخلوق دي او ددې دفکري تکلاري وده ممکنه ده او کیدای شي دځینو خنډونو په وجه ودرېږي ولې په بشپړه توګه له منځه نه ځي.

دسراج الاخبار دټولنې حرکت هم دهغو خنډونو له امله چې دانګلیسي استعمار رامنځته کړي وُ دلږ وخت لپاره ظاهرا پر ځای ودرید. لاکن دوه، دری کاله وروسته دیوه مترقی تر مرام په درلودلو سره د یوه متشکل ګوند په توګه منځته راغی چې دافغانستان په فکري تاریخ کې هغه ته،

"لومړی مشروطیت" وایو

ددې حرکت ټولګی مشر او مخکښ دسراج الاخبار دټولنې دپاتې شونو څخه یو تن یعنې ددې ټولنې لیکونکی (منشي) وُ، چې په لاندې ډول دهغه او دهغه دکورنۍ په برخه کې چې ددې ټولنې دمخکښانو او فدایانو څخه وُ معلومات درکول کېږي: مولوي محمد سرو ر خان (واصف) او دده کورنۍ:

لکه څنګه چې مخکې وویل شو دغه عالم، درد مند اوشاعر شخص په تاجر متخلص د مولوي احمدجان ځوی داژاد خان لمسي او دزین العابدین کړوسی وُ چې دقندهار دارغستان دبالا ژره دالکوزایي خلکو څخه وُ چې پلارېې د امیر عبدالرحمن په عصر کې د اداري

l Library

منورو او ليكوالو خلكو له جملې څخه و. چې دهېواد د اداري او قضا په تنظيم كې يې دافغان او انګليس ددوهمې جګړې دويجاړې را وروسته پوره لاس درلوده لكه چې دقاضيانو د لارښوونې او دشرعي محكمو دتنظيم لپاره يې داساس القضات كتاب چې ۱۳۶ قاعدې يې درلودې وليكه چې په همغه وخت كې دوه ځله چاپ شو، (دوهم ځل چاپ يې په كابل كې په ۱۳۱۱ ق كال كې و).

پداسې حال كې چې ددولتي اداراتو د تنظيم لپاره يې هم قواعدو دولتي په نامه كتاب چې ۶۳ فقرې يې درلودې مخكې په ۱۳۰۹ ق كال چې د ۱۸۹۱ م كال سره سمون خوري ليكلي او چاپ كړي و.

مولوي تاجر دپښتو او دري ژبې دښكلي كلام شاعر، دبديعي صنايعو دبېلا بېلو ډولونو ددرلودونكو قصيدو او دغزلو دديوان درلودونكې و، چې نوموړي په ۱۳۲۰ ق كال يا په ۱۹۰۲ م كال كې دسږ و دنري رنځ په ناروغي اخته او مړ شو چې دهغې مړي په كندهار كې دصوفي صاحب دقبر په اړخ كې ښخ شوي دي.

دمولوي تاجر ځوي، محمدسرور واصف هم عالم، شاعر، روڼ اندی او داسلامي او ادبي علومو سره بلد و چې په ۱۳۲۳ ق كال كې يې لكه څنګه چې موولوستل دافغانستان دسراج الاخبار په ټولنه كې چې دليكونكي (منشي) په توګه شموليت درلوده.

خداى بښلي مير قاسم خان چې د واصف ملګري او هم عصره و داسې وويل [3] " په ۱۳۲۷ هـ.ق كال د صفرى په ۱۶ مولوي محمد

---

[3] د دې وينا د ماخذونو څخه يوه هم هغه مقاله ده چې د خداى بخښلي مير سيد قاسم له خولې څخه ليكل شوې ده او په كاروان جريده كې په كابل كې د پښتونيار په قلم په ۱۸-۴-۱۳۵۱ ش كال كې خپره شوېده چې د نوموړى مير لمسى دى. په دې ټوله وينا كې په هغه ځاى كې چې د دې مقالې څخه مې

سرورخان قندهارى الكوزايي په واصف متخلص د مشروطه غورځنګ د ټولنې رئيس و. هغه د جبيبيې د ښوونځي د جوړېدو څخه مخكې او مخكې له دې څخه چې ډاكتر عبدالغني افغانستان ته راشي، د مترقي افكارو څښتن و، او د خپلو نږدې دوستانو په كړى كې په شپو، شپو به د مشروطيت په بحثونو اخته و، د امير جبيب الله په عصر كې د سراج الاحكام د فتاوې د تاليف د ټولنې په نامه د عالمانو يوه ټولنه موجود وه، چې په هغې كې د بېلا بېلو درجو پنځوس تنه عالمان د شرعي احكامو په استخراج، تدقيق، ژباړنه او ليكلو مصروف و.

د دې ټولنې كار د لسو تنو پوهو عالمانو تر نظر او اهتمام لاندې تر سره كېده چې په دغو كسانوكې دا كسان شامل وو لكه:

ګل اخندزاده احمدزى، مولوي عبدالروف اخندزاده قندهارى، د ميرقاسم خان پلار يعني سيدغلام محمد، اغاى چارباغي، مولوي عبدالرزاق اخندزاده اندړې، مولوي احمدجان اخندازاده توضى، ملا لا لا ګل ارغنديوال او داسې نور.

د دغو كسانو زياتره چې د امير عبدالرحمن په وخت كې د علمي شهرت خاوندان و، د خپلو اصلي ځايونو څخه كابل ته رابلل شوي و چې د قاضي درجه يې درلوده، نسبتا ځوانو عالمانو لكه، مولوي محمد سرورخان واصف او مولوي قيام الدين خان نيازى د مفتي په درجه او تر دوى نورو د لږ عمر درلودونكو لكه، ميرقاسم خان د ليكونكي (محرر) په درجه نيول شوي و... واصف او ميرقاسم خان

اخيستنه كړى ده هغه ټوله مې د خداى بخښلي مير قاسم خان په مقاله حواله وركړى ده ځكه چې هغه رښتيا ويونكى، پخوانى، بې پرى او محترم سړى و.

په هغه وخت کې مرکه درلوده او هېله يې کوله چې بايد په هېواد کې يو لړ قوانين طرحه شي او د حکومت نظام دې د قوانينو پر بنسټ ټينګ شي.
دغه خلک سر ببېره پردې چې عالم او روڼ اندی و، مترقي افکار يې هم درلودل... مولوي واصف په ۱۳۲۳ق کال کې د ښوونکي په توګه د حبيبې په ښوونځي کې شامل شو، د ۱۳۲۵ق کال په شاوخوا کې و چې خپل بل ملګرى ميرقاسم خان يې هم ښوونځي ته تشويق کړ، او حتى نور ملګري يې هم په دغه ښوونځي کې د ښوونکو په توګه ومنل شول. په دې ځای کې فرصت ډېر ښه برابر او مساعدو. تر څو دغه روڼ اندی سره يو ځای کېښيني، او د مشروطيت، خلکو او حالاتو په اړوند افکار سره تبادله کړي.
د مشروطه غوښتونکو ځوانانو شمېر ... دې درې سوه تنو ته رسيده، چې په کوچنيو ببلا ببلو جرګو (کړيو) باندې ويشل شوي و، په دغه هره جرګه کې يوه ډله هغه ملګرى سره راټوليدل کوم چې هغوی يو له بل سره ښه پېژندل، دوی له خپل منځ څخه يو منشي او رئيس ټاکه، د کوچنيو جرګويو له بل سره اړيکي نه درلودي، ولې د دغو ټولو جرګو عمومي رئيس مولوي محد سرور خان واصف و.
هغه د يوی لس کسيزې جرګې رئيس هم و، چې د هغوی زياتره ملګري د حبيبې د ښوونځي ښوونکي و ... "[4]

[4] د مېر قاسم خان مقاله يعنې ليکنه.
د ميرقاسم خان په وينا. "واصف هغه ښوونکی و چې د حبيبې ښوونځي بيا د هغه په شان بل مثال پيدانکړ، هغه عالم و، هم اديب هم شاعر او هم ... تکړه او زړه ور و روڼ اندو څخه شمېرل کېده، هغه د ښه طبعې درلودنکی او ډېر حساس سړی و، او د درې ژبې د پخوانيو استادانو د قصيدو او شعرونو په زرګونو بيتونه يې په

روزيکه شود اذ السماء انفطرت
وندر پى ان اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بگيرم اندر عرصات
گويم ! صنما اباى ذنب قتلت ؟
راتلونکو ته ځما دا سپارښتنه ده :
ترک مال و ترک جان و ترک سر
در رهٔ مشروطه اول منزلست"
خدای بخښلی ميرغلام محمد غبار ليکي: چې دغه کاغذ د عبدالهادي داوي سره دې او ماته يې د نقل د راکولو څخه ځان تير کړ يعنې رائې نکړ[5]
ولې د دې ګرښو ليکونکې په خپله د خدای بخښلی داوی څخه اوريدلي و چې (هغه په دغه وخت کې ماشوم و چې دخپلې مور (اتکو) سره يو ځای دواصف دفاتحې لپاره دهغوي کورته تللی و چې په هغه وخت کې يې دحتی د مشروطيت نوم نه پژانده، لاکن دغه کاغذ يې دځواني او دسياسی شعور دکسبولو او يا تر لاسه کولو په

يادو ياد و. د پښتو ژبې ډېرې شوخې او ظرافيت اميزه لنډۍ يې په يادو زده وي، چې په غونډو او مجلسونو کې به يې د خپلو ملګرو سره زمزمه کولې. هغه د خپل ورر سعدالله، او د پلار د سرور ځوی، عبدالقيوم خان او د کاکا عبدالرحمن خان سره په شير پور کې بندې شو، او دوه ورځې وروسته دستې د شيرپور په تپه کې د توپ خولې ته وتړل شو او د سعدالله خان او عبدالقيوم خان سره يو ځای اعدام شو.
هغه وخت چې واصف يې په توپ پورې تاړه نو هغه د کاغذ په يوه پاڼه وليکل " په داسې حال کې چې په امنت باالله و ملائکته ... مې ښشپړ ايمان درلود، د امير په حکم ووژل شوم.
[5] د تاريخ تک لاره (۷۱۸) مخ

Library

وخت د واصف دپخوانیو خپلوانو سره لیدلی و." دکلام پای لکه
ځنګه چې ما ددې کرښو لیکونکی لیدلی دي: دمولوی واصف
دترور ځوي یار محمد دغلام حیدر خان ځوی په ۱۳۱۰ هـ ش کال
کې په کندهار کې دپولیسو سر ما مور و او هغه ویل چې دکاکا
ځوی اخیرني لیک يې موجود دي، ولې وخت پیدانشو چې هغه
لیکنه لیدل شوی وای او نوموړي یار محمد په داسې حال کې چې
دارزګان په ګزیو کې ولسوال و په ۱۳۱۶ ش کال کې مړ شو.

نو په همدي ترتیب هغه ازادي غوښتونکی انسان دخپل ورور او د
ترور دځوی سره یو ځای خپل سرونه دهېواد ددموکراسی او
دمشروطه غوښتنی دلومړي غورځنک لپاره قرباني کړل ، او
عبدالهادی داوی دهغه په برخه کې داسی ویلی و:

محب قوم وفدای دین جزاه الله
که ماندسنت مشروطه راقوام واساس

دمیر قاسم خان په وینا : " خدای بخښلي واصف لومړني قافله سالار
و چې د مشروطیت غوښتنی کاروان يې دخپل سر په بیه په لاره
واچوه، هیڅ نیالګی په یوه ورځ کې هم میوه او ثمره نده ور کړي که
هغه نیالګی کیناوه نو اوس يې پاتی کسان دثمري څخه ګټه اخلي،
دلومړي مشروطیت با درایسته او روڼ اندو ځوانانو دخپلو
هېوادوالو ددموکراسی دحقوقو دلاسته راوړلو لپاره لومړی ډیوه بله
کړه ."[6]

خدای بخښلی میر قاسم خان له دی وروسته وایي:
" دمشروطه غوښتني لوی مشر خدای بخښلی مولوی محمد سرور
خان په ۱۳۲۷ ق کال کې دمهمانخاني د باغ چې په هغه وخت کې

[6] د میر قاسم خان همدغه لیکنه .

دحبیبي ښوونځی پکې و په یوه لویه خونه کې غونډه کړي وه چې په
هغې کې دمشروطه غوښتونکو زیات شیمر غړو برخه اخستی وه،
پدی غونډه کې چې ډاکتر غنی او ورونو يې برخه نه درلودله دامیر
حبیب الله خان حضور ته دیوی عریضي دبرابرولو وړاندیزو شو چې
په هغي کې داسي لیکل شوي و: په ځینو هېوادونو کې خلک په
زور، جبر او قهر سره حکومت دی ته.
" مجبور وي تر څو اداري نظام دملت دارزو تابع کړي، او مشروطه
او قانوني شکل ورته ورکړي، په ځینو نورو هېواد ونو کې روڼ اندي
پادشاه په خپل نوښت او د خیر په نیت سره په هېواد کې
دمشروطیت اصول او قوانین نافذ وي . ددې لپاره چې سراج الملته
والدین پوه او ترقی غوښتونکي پادشاه دي. لکه څنګه چې دحبیبې
او حربي دښوونځیو جوړول، دسراج الاخبار خپرول دکتابونو چاپول
، دعصری مطبعی راوړل دنوو ودانیو جوړول او داسي نور دشاهانه
ذات د مهرباني او پاملرني دهېواد د تر قی او پرمختیا ښکارندوی
دی . نو هیله او ارزو کېږي چې دهېواد دحکومت جاري چاري هم
دمشروطه قوانینو پر بنسټ ټینګي کړي ، ترڅو د په خپل سر او
داسلامی مقرراتو پر خلاف داحکامو څخه مخنیوي وشي، او خلک
دقانون دسلطي او دمشروطیت دنظام لاندي سوکاله ژوندانه ته
ورنږدي شي." دا عریضه دپروفیسر غلام محمد خان چمنګي
پواسطه جلال اباد ته یوړل شوه او دامیر حضور ته وړاندي شوه، اګر
چې دغه پادشاه په لومړی سرکي دمشروطه غوښتونکو مرام ته په
بده سترګه نه کتل، لاکن ښايي چې ددربار ځینو مفتدینو او
چاپلوسو مرتجعینو موضوع ورته ډیره مبالغه امیز ښکاره کړي وي،
او دیو شمیر هېواد غوښتونکو پاک مرام يې په درسته توګه نه وي

rary

درک کړي، نو امر يې وکړ چې ددغه غورځنګ څلورتنه دې په هم هغه ځاى کې اعدام کړي، دغه سر تېرې او تکړه ځوانان عبارت و له : غلام بچه لعل محمد خان، غلام بچه جوهر شاه، دسرور خان پرواني ځوى محمد عثمان خان او محمد ايوب خان پوپل زايې کندهاري."

مير قاسم خان زياتوي:

" امير مخکې له دې چې دهغوي داعدام احکام صادر کړي، دغه دوه تنه غلام بچه ګان يې ددرباريانو په مخکې دبدو ويلو لاندې ونيول او پوښتنه يې تري وکړه چې: ولي مو ددغو ډيرو زياتو نعمتونو او ډيرو عزتو سره سره په نمک حرامي او دنعمت په کفران لاس پوري کړ؟ دغو زړه ورو ځوانانو په خاصه توګه جوهر شاه د غوربندی، دوېري د ډيرکم احساس پرته دخلکو په برخه کې دحکومتی مقاماتو دبې پروايې او دهغو مظالمو څخه چې ددولت عمالو دهېواد په ټولو برخو کې کول، يو يو ورته په ګوته کړل، او دغه دواړه زړه ورځوانان په هم هغه مجلس کې دتفنګچي په ډزو سره مړه شول او ځانونه يې حق ته وسپارل." [7] او دحال په ژبه يې ويل:

به ملک جم ندهم مصرع نظيری را
هر انکه کشته نشد از قبيله مانيست

مولوي واصف ليکوال، ژباړونکې او تکړه شاعر و، او د هغه د ژباړي د اشارو څخه د(تاريخ ادريسپاني، حموديان وموحدين) (افريقاى شمالي) چې له عربي څخه په دری ژباول شويدي او دهغی خطی نسخه د کابل په ملی ارشيف کې شته يادونه کولې شو.

[7] د مير قاسم خان ليکنه.

دده د کلام د نموني په توګه يوه پارچه ښکلي شعر دې چې دفيصده مرحيه ووعظيه په عنوان د سراج الاخبار افغانستان په لومړی ګڼه کې په ۱۳۲۳ ق کال کې خپور شوې دی او د هغې يوه نسخه ددې کرښو د ليکونکي په کورنۍ کتابتون کې پاتې وه چې اوس دکابل په ملی ارشيف کې خوندي ده او دلته کټ مټ رانقليږي تر څو په راتلونکې کې دڅيړونکو په واک کې وي:

قصيده

د مرحيه ووعظيه طبغراد فصاحت وبلاغت نشان محمد سرور خان قندهاری المتخلص بواصف.

به حمد الله که اثار رحمت هاى يزدانی
خديو دادګر شد مر بناى عدل رابانی
لواى دين بعهدش اسمان ستا ګشت درعالم
که از رفعت زند صد طعنه رابر چرخ کيوانی
رواج حکمت ايمانيان امد که از رشکش
به خاک تيره يکسان ګشت حکمتهاى يونانی
فروغ جوهر دانش، خرو بګرفت عالم را
سواد جهل شد از لوحۀ جان جهان فانی
فزود از پرتو دين، لمعۀ انوا دانش را
ز دود از چهرۀ مرأت د هر اثار ظلمانی
مدارس راکه بد پيرا يۀ دولت مشيد شد
مساجد راکه بد زيب طرا ز دين شدش بانی
معارف را رواجی داد دراسلام نيکوتر
حقايق را اساس ماند محکم درجهان بانی

Library

پی ترویج ان ارشاد فرمو د از سر حکمت
که عالم راشود حاصل از ان طرز جهانداری
بنور ان جریده کش سراج اخبار نام امد
همیدون دیدهٔ جانی جهان گردید نورانی
منافع را بود مظهر به نتیاج پرورد در بر
د رخت فینضش ارد بر، همه پندو زبا ندانی
همه حالات عالم اندر ان پیدا چوجام جم
ویا ایینهٔ اسکندر، از فرو درخشانی
کس کاین گلستان بخرد ان را کرد گلچینی
اگر خود طفل باشد، سر کند مشق سخنرانی
بشارت باد اهل فضل ودانش را ازین مژده
که باغ بخردی را امد اکنون ز وقت ریانی
یکی ایعالم ایمان، نگاهی کن به کیهان بر
روان بیدار دار از نشهٔ خواب گرانجانی
یکی با دیدهٔ عبرت ببین اقوام دینارا
که آز غیرت همی گرذد ذهول از دامن افشانی
ببال ازپستی سستی، باوج پایه بنیش
گرایان شو سوی جمیعت ازملک پریشانی
ببین اضاف عالم را ترقیهای پی درپی
چه نمساو فرنساو چه جرمانی چه جاپانی
کسی کز دوحهٔ تهذیب، بارکام دل چیند
به گیتی فایق اید از همه اقران انسانی
نگرا قلیم جاپا نرا که به ان فترت، قطرت
چسان براوج رفعت کرد بنیاد پرافشانی

اروپا فخر کرذی بر جهان درسبقت واکنون
زرسم ایشیا افتاد درگرداب حیرانی
نه تنها یورپ از اوضاع شان افتاد درحیرت
که محو خوسشتن شد ایشان زین رسم جاپانی
قدم درعرصهٔ جهد و مروت مان وجهدی کن
که از قیدو ساوس رخش همت را برون رانی
نهال دین و دولت را به همت ابیاری ده
که ارد میوه افضال ورحمتهای یزدانی
بجوش غیرت دین، پختگی می بایدت حاصل
که تازین عالم خامی کمیت عزم بجهانی
به صدق خاطر، امدادی بده اخوانی دینی را
بشوی از لوح دل، زنگار تسویلات نفسانی
هدایت بخشد ایزد هر کرا در راه دین کوشد
ثبوتی دارد این معنی باستدلال قرانی
خوشا حال کسی کاندرغریبی یار دین باشد
کند صرف مروت درترقی های ایمانی
تکلف بر طرف، نی درپی تزیین الفاظم
چو معنی راستان گویم چه عبرانی چه سریانی
نگویم اینکه سحبانم، ولیکن اینقدر دانم
که همچون شاعران دون، نیم در خال و خط فانی
سخن از بهر دین گویم، زحق اعلای دین جویم
ره تو به همی پویم، بسر زالوده دامانی
خداوندا بذات پاک و اوصاف جمیل خود
بقرب حضرت شاه رسل ان شمع ایمانی

rary

یکی بر حال این پژمرد گان از فیض خود رحمی
که بس درمانده ایم از سورت اغوای افسانی
نظامی بخش سلک رشتهٔ دین پیمبرا
قوامی ملت مارا از رحمت دار ار زانی
عطا کن دولت اسلام را از فضل خود رونق
بنور معرفت شمع دیانت ساز نورانی
شهان ملت اسلام کاکنونند در گیتی
بده توفیق شان در قوت دین مسلمانی
خصوص انخسرو عادل دیانت خوی دریادی
که باشد همیش مصروف تاییدات ایمانی
سراج ملت و دین، شهریار عادل و باذل
که روشن شدزعدل وجود اوکیش مسلمانی
چون مصروفست یا رب همتش در رفعت دینت
بحفظ خویش کن ز افات کیهانش نگهبانی
سخن کوتاه باید (واصفا) در رسم دانایان
که تطویل کلام ارد ملال طبع انسانی [8]

(د افغانستان د سراج الاخبار ۳۶مخ د ۱۳۲۳ق کال د ذیلقعدې ۱۵ د ۱۹۰۰۶م کال د جنوری ۱۱ د لومړي کال لومړی عدد)

د واصف کندهاری د کورنۍ څخه د مشروطیت قربانیان:

[8] دغه قصیده د بلاغی موازینو سره سم، پرته له ایکا (شایگان) نور هیڅ عیب نلري،

لکه څنگه چې ورته مخکې په لنډ ډول اشاره وشوه د واصف له کورنۍ څخه څو تنو د لومړي مشروطیت په غورځنگ کې لاس درلوده چې په لاندې ډول معرفي کېږي:

۱. د مولوي احمدجان تاجر ځوی د مولوي واصف ورور سعدالله خان الکوزائي چې د۱۳۲۷ ق کال په صفره کې ونېول شو په هغه ورځ چې واصف یې واژه هغه یې دده سره یو ځای د توپ خولې ته وتاړه او دلومړي مشروطیت دربنتینو غړو څخه و.

۲. د احمد جان تاجر کاکا دنور محمدځوی دمحمد لمسی اود محمد عظیم کړوسی عبدالقیوم خان الکوزائي کندهاری دی چې دکابل د گمرک مامور دی چې دواصف سره یو ځای په توپ والوزول شو یو ورور یې عبدالخالق نومي یو باسواده سړی و چې د۱۳۰۹ کال په حدودو کې په کندهار کې اوسیده.

۳. د واصف کاکا عبدالرحمن خان چې د۱۳۲۷ ق صفری په میاشت کې په کابل کې بندي شو او د شیرپور په جیل کې مړ شو. ددې کورنۍ هغه غړی چې په امانیه دوره کې اوسیدل، ټول بیدار داماني دوري فوید دپوهی او مصارف دخپریدو طرفدار او دازادی غوښتلو د افکارو لرونکي و.

(۴)

دمشروطه غوښتونکو په لومړی ډلی مهم غړی

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو په لومړی ټولنه کې دډاکتر عبدالغنی په مشری دهندي ښوونکو یو کوچني فراکسیون موجود و، چې ځان یې داسلام یا " دهیواد نه قربانیدونکي" بللی دي، او

l Library

دايو تاريخي ډوله نوم دي. دهغه کال راهيسي چې دغه فراکسيون جوړ شوي دي او حکماتو د جعل په حساب دهېواد يا ملت څخه ځان قربانيدونکي په ۱۳۲۶ هـ ق کال کې دي چې دهغې شرحه به وروسته راشي.

ولي دافغانانو ټولنې ځانونه (اخوان افغاني) نومول او دغه نوم ما ددې کرښو ليکونکي ددې ټولنې دځوتنو غړو څخه اوريدلې دي لکه، دخداى بخښلو عبدالعزيز کندهاري او عبدالجلال خان کندهاري او تاج محمد خان بلوڅ پغماني، اخوان افغاني تر هغه ځايه چې ما پېژندلي دي، دا لاندې کسان دي: چې دګوند په راس کې واقع و او د ډيرو فعاليتونو مصدر شوى او يا بنديان شوى دي اګر چې دهغې د عادي غړو شمير سلګونو تنو ته رسيده.

۱ _ خداى بخښلى مير قاسم خان:

لکه څنګه چې وليدل شول هغه د ځواني په وخت کې واصف سره يو ځاى دسراج الاحکام دتاليف په ډله کې محرر (ليکونکى) و. ددې لپاره چې پلار يې سيدغلام محمد چهارباغى (نعماني) دوخت دنامتو او شهورو علماو او روحانيونو او د امير عبدالرحمن خان دکورنۍ استاد و، هغه دپوهې، علم او ادب په چاپريال کې وروزل شو، په عربي ژبه د اسلامي مروجه علومو سره اشنا او بلد شو او د حبيبې په ښوونځي کې ښوونکى و، چې په همدغه ځاى کې د وخت د روڼ اندو په کړۍ او دمولوي واصف د انډيوالانو په ډله کې داخل شو، او دمولوي واصف تر رياست لاندې دمشروطه غوښتونکو ديوې جرګې منشي و چې په هېواد کې يې د مترقي افکارو او علمي مقام تر لاسه کړ، تر څو چې دلومړۍ مشروطيت په وخت کې دمشروطه غوښتونکو په ډله کې په شير پور کې بندي شو، ولې څو

کاله وروسته دخپل پلار دهغه علمي مقام په نسبت چې امير حبيب الله خان هغه ته دقدر او احترام په سترګه کتلى هغه د بند څخه خوشي کړاى شو.[9]

ميرقاسم خان په اماني عصر کې ددربار د نږدې خلکو څخه شو او کله چې د هېواد دازادى څخه وروسته دمشروطه غوښتونکو دټولنې غړو دهېواد دټولو چارواګي په لاس کې واخيستې او امان الله خان چې ددوې غړى و پر شاهي تخت کيښناست، ميرقاسم خان ديوه وخت لپاره دامان افغاني دجريدې مدير و (۱۳۰۰ _ ۱۳۰۵ ش) وروسته دا دشاهي دربار سر منشي شو چې دغې دندې يې د ۱۳۰۶ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمي او د اماني رژيم تر ړنګېدو پورې دوام درلوده، او دسقاو دځوى داړو دوړ په وخت کې په ګوښه توب کې و، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې يعنې د محمد نادرشاه پلاس دکابل دفتحې وروسته دپوهنې وزارت معين وټاکل شو، څرنګه چې د اماني ليسې يعنې (نجات) دليسې دزده کوونکو څخه يوه تن عبدالخالق د ۱۳۱۲ ش کال دعقرب يا لړم دمياشتې په ۱۶ نېټه يعنې د ۱۹۳۳ م کال دنومبر په ۸ نېټه محمد نادرشاه ددلکشا دماڼۍ په چمن کې دتفنګچې په ډزو سره وواژه، په همدغه ورځ مير قاسم خان هم ددې پېښې دتورو محرکينو په ډله کې بندي او په اعدام محکوم شو، هغه د ۱۳۱۲ ش کال دقوس يالېندى دمياشتې په ۲۶ نېټه د نومړي دقاتل سره يو ځاى د دهمزنګ دجيل تر څنګ داعدام ځاى ته يوړل شو کله چې د دار دځړولو پړى دده په مرۍ وتړل شو، پدغه وخت کې دده د زده کوونکو څخه يوه تن چې دوخت دبهرنيو چارو وزير و دګل محمد خان ذکريا ځوى

[9] د مير مقاله

brary

سردار فیض محمد خان په منډه منډه دنوموړی دبخښنی فرمان دمحمد ظاهر شاه له طرفه دهغه وژني ځای ته ورساوه او په دغه معجزه ایسا حالت سره دوژني څخه وژغورل شو، لاکن د ارگ په جیل کې یې (۱۶) کاله په بند کې تېر کړل، تر څو چې ۱۳۲۸ش کال یعني ۱۹۴۹م کال کې ازاد شو او په ۱۳۲۹ش کال کې د سردارشاه محمودخان په کابینه کې د عدلیې د وزیر په توگه وټاکل شو او د دغه رژیم له منځه تللو پورې یعني ۱۳۳۲ش کال پورې پر دغه چوکۍ پاتې شو.

دغه پوهه او انتقاد کوونکی شخصیت چې د لهجې صراحت او د ازادی غوښتو او روڼ اندي صفتونه او څه اندازه علم او سواد یې درلوده، د زوړوالی په وخت کې د ۱۳۵۷ش کال د حوت یعني د کب د میاشتې ۲۲ نېټه د سه شنبې په ورځ په کابل کې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړې، چې د افغانستان د رون اندی، زده کړی او لیکوالی په تاریخ کې نیک او ښه نوم لري، سره له دې چې لوړو مقامونو او چوکیو ته ورسید لاکن خپل د ازادی غوښتلو، انتقاد کولو یا گوته نیولو او د استادی منزلت یې له لاسه ورنکړ روح دې ښاد وي:

هغه خپل د هیجانه ډک ژوند داستان یوه ورځ په دې بیت کې داسې خلاصه کاوه:

عشق شور انگیز مارا برسد گوئی تر برد
بر تلاش خود چه مینازم که ره سوی تو برد

د میر قاسم خان د اثارو څخه د ده یو شمېر هغه لیکنې یا مقالې دي چې د امان افغان د مدیریت په وخت کې یې په هغه جریده کې

لیکلې دي چې په دیني، ټولنېزو او قانوني مسایلو کې د ده د مطالعاتو د ژوروالی اندازه ترې ښه معلومېږي، د حبیبې په مدرسه او استقلال په ښوونځي کې یې د استادی په دورو کې یې ډېر شاگردان او ځوانان د هېواد پالنې، د فکر په ازادی او ټولنېز انتقاد په روحیه وروزل او د ژوند تر اخیره یې د لارښوونکی مقام له لاسه ورنکړ.

خدای بخښلی میرقاسم خان د مشروطه غوښتني د لومړې ټولنې د مهمو غړو څخه یو شمېر یې داسې معرفي کوي:

۱. لاندې د هغه شمېر باخبره او پوهو زامنو نومونه وړاندې کوم چې په هغه غورځنگ کې یې گډون درلوده، تر څو ښاغلي لوستونکي په ښه دقت سره د هغوی شخصیت تر څېړنې لاند ې ونیسې او خپله قضاوت وکړي چې مشروطه غورځنگ د هغوی د خپل فکر زاده او ذاتي نبوغ و نه د پرېو تلقین، ایا د دې خبرې ځای شته یا دا خبره په ځای ده چې دغه راز وتلې او ښاغلی شخصیتونو د سر غوښتونکو د ډلې خطاب وکړو؟

۲. د وتلی عالم مولوي عبدالروف اخندزاده کندهاری دوه تنه زامن چې هر یو یې په خپل وار د تکړه علماو څخه و یعني مولوي عبدالواسع اخندزاده او مولوي عبدالرب اخندزاده، دوي سربېره پر علمیت خطیبان او زړه ور خلک و، چې د مشروطه غوښتني په غورځنگ کې په شیرپور کې بندیان شول، مگر امیر حبیب الله خان د هغه د پلار علمی درجې ته داحترام اود رناوي په دود دوې دواړه دځو میاشتو وروسته وبخښل، هغوی هم دمشروطه غوښتونکو دیوي ډلي مشري په غاړه درلوده، د جمعی په ورځو ذیل خښتی په جومات کې

Library

دلمونځ کوونکو ګڼه ګوڼه زياته وي، په يو له دغو ورځو کې د مولوي عبدالواسع اخند زاده په داسي حال کې چې په منبر کې د فصاحت او بلاغت نه ډکه موعظه خلکو ته اوروله، دا ايت شريف يې ولوست اطيعوالله واطيعوالرسول واولوالامر منکم، ددې ايت په تفسير کې يې خلکو ته وويل : اى خلکو دروڼ اندو او روښانه علماو څخه اطاعت وکړى، ځکه چې موږ پوه لرو، چې څرنګه خلک دخير، نيکى او سولى لارى ته راوبولو، او د فحشا منکرو او بدو لارو څخه يې وساتو، هغه وخت چې اعلحضرت امان الله خان غازى هغه خپل حضور ته راوغوښت او غوښتل يې چې هغه وويروى. مولوي صاحب په هماغه اخلاقى زړه ورتوب سره چې دده. عادت وو، دخپلى موعظى څخه يې په د لايلو سره د فاع وکړه او نوموړى اعلحضرت يې قانع کړه.[10]

هغه څه چې خداى بخښلى مير قاسم خان ددغو دواړو ورونو په هکله ويلي و په پورته ډول راوړل شول، او زه يې په لاندينو کرښو کې نورهم ښه درپيژنم:

ددې دواړو ورونو پلار مولوي عبدالروف مو دسراج الاخبار افغانستان دټولنې په بحث کې وپژانده او لوى ځوى يې مولوي عبدالواسع لکه څنګه چې مير قاسم خان ويلي، پوه او لوى عالم و، چې زيږيدنه يې په کندهار کې د ۱۲۹۰ ق کال په شاوخوا کې وه، نوموړي د امير حبيب الله خان د امارت په وروستيو وختو کې دکندهار دلومړنيو ښوونځيو ستر رشته دار او دازادي دجهاد دبيرغ

---

[10] د مير ليکنه يا مقاله

لرونکو مجاهدينو څخه و، دغازي امان الله خان د پر تخت کښناستلو څخه وروسته کابل ته راوغوښتل شو، او دترکي متخصيصنو بدرين بيګ[11]

سره يوځاى يې د قوانينو او شورا په اداره کې يې د قوانينو د ترتيب او دمحمدى(ص) دشريعت سره دهغي دتطبيق چارى يې پر مخ بيولى، لکه چې د اکثرو مشهوره قوانينو د۱۲۹۹ ش کال څخه راوروسته دپادشاه د لاسليک سره يوځاي دخادم العلما محمد عبدالواسع کندهارى لاسليک هم ليدل کيږي، هغه پدى دوره کې دقاضيانو او حکامو دښوونځيو په جوړولو کې هم ډير کوښښ وکړ او د هغوي دشرعياتو استاد و، ۱۳۰۰ ش کال. او په ۱۳۰۱ ش کال د لړم په مياشت يعني ۱۹۱۱ م کال په اکتوبر کې دکابل دارګ په شمالي برج کې دمولوي عبدالواسع په رياست پښتو مرکه پرانستل شوه، او ديوازني پښتو او پښتو پښويه (ګرامر) دکتاب په خپرولو يې لاس پوري کړ، له دې وروسته ۱۳۰۲ ش کال دلړم په مياشت کې دمحکمو ريس و، تر څو چې د۱۳۰۵ ش کال په شاو خوا کې د شرح اولو الامر دوينا دکولو پربنسټ او د امان الله خان ددرباريانو په دسيسه دکابل په کوتوالي کې ديوه کال لپاره بندي پاتي شو، کله چې خلاص شو، کندهار ته ولاړ او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړ کې يې دسقاو د ځوى په مقابل کې د امير امان الله خان په طرفداري شرعي فتوا صادره کړه، ولي کله چې د۱۳۰۸ ش کال دجوزا په مياشت کې د بچه سقاو لښکر و کندهار ونيوه، نوموړى

---

[11] وفات په کابل کې د ۱۳۰۲ هـ ش کال د ثور په ۱۵ نيټه.

Library

يې د اماني دوري دنظامنامو دترتيبولو په جرم زنځير او زولانه کابل ته راواستوه، کله چې دسقاو ځوی د هغه څخه د فتوا د صادرولو علت و پوښته، هغه په ډېر جرائت او رشادت سره ورته وويل: د دې لپاره چې تاسو د سلطنت غصب کوونکي او قطاع الطريق (شوکمار، لاري وهونکي) ياستي، نو بايد شرعا په قطع په محکوم شئ! بچه سقاو د دې خبرې په اوريدو سره په قهر شو او د دی د وژلو امر يې ورکړ او د کابل په شيرپور کې د توپ خولې ته وتړل شو، (د ۱۳۰۸ش کال د جوزا مياشت). د ده د ډېرو مهمو تاليفاتو څخه يو هم دوه ټوکه د تمسک القفات کتاب دی چې د هغې لومړی ټوک د حقوقو څخه بحث کوي او دوهمه برخه يې د جزا د احکامو درلودونکې ده (د ۱۱۱۳ مادو درلودونکې په ۱۳۰۰ش کال کې د کابل چاپ).

۲. د قران د نزول په فلسفه کې اسلامي حکمت او د پيغمبر (ص) د بعثت اهداف او اسلامي دين او دنيوي مباني د ۱۳۳۴ق کال د ربيع الثاني ۲۴ او له دوهمه برخه، چې د هغې يوه خطي نسخه د کابل په ملي ارشيف کې موجوده ده، ۷/۲۸ نمبر.

۳. اسلامي حکومت: د اسلام له نظره د حکومت د تشکيلاتو او ادارې په برخه کې، چې د ۱۳۰۸ش کال په اړو دوړ کې د هغې خطي نسخه له منځه ولاړه، هغه د اسلامي حکومت په پای کې وايي : د اسلامي حکومت په نامه جلا رساله هم ليکل شويده

۴. په دري، پښتو او انګليسي ژبو د سوره فاتحې او بقرې تفسير (چې خطي نسخه يې د دې کرښو د ليکونکي سره وه، چې په ۱۳۳۹ش کال کې په کراچۍ کې د پاکستان د پوليسو له

خوا له منځه ولاړه،) د هغې انګليسي ژباړه د پښتو مرکې غړی عبدالرهاب کاموی کړی وه په ۱۳۰۰ش کال.

۵. د دينياتو اساس عنوان د قراني اسلامي فلسفې په تعليمي مضمون کې د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۶. د خدای پېژندنې رساله چې د اسماالحسنی پر معانيو مسشتمله ده کوچنۍ قطع د کابل چاپ په ۱۳۰۰ش کال.

۸. په پښتو ژبه د تعاون منظومه د کابل چاپ په ۱۳۶۲ش کال کې.

۳. مولوي عبدالرب:

د مولوي عبدالرؤف دوهم ځوی دی چې په کندهار کې په ۱۳۵۹ق کال کې و زېږيد، او په اسلامي علومو او عربې ژبه کې يې خپلې علمي زده کړې د خپل پلار په مخکې بشپړې کړې. او د امير حبيب الله خان په عصر کې د حبيبې مدرسې د اسلامي فلسفې د دينياتو استاد و او په شاهي مدرسه کې يې هم تدريس کاوه او د لومړی مشروطيت په غورځنګ کې بندې شو، ولې له خلاصيدو څخه وروسته د ښوونځيو په جوړولو او د نوی پوهنې په پراختيا کې يې پوره لاس درلوده د پوهنې د شورا غړې او د کابل د لومړنيو ښوونځيو او دارالمعلمين مدير و، (۱۳۳۰ق کال په شاوخوا کې) . هغه يو له هغو ليکوالو څخه دی چې د محمود طرزي په سراج الاخبار کې يې ديني مضامين په اسلامي فلسفه کې د څېړنې په نوی سبک سره خپرول. کله چې پلار يې مولوي عبدالروف په ۱۳۳۳ق کال کې مړ شو هغه د امير په دربار کې د چرمنورد ملا) په توګه ډېر شهرت پيدا کړ او د امير سره په وروستی سفر کې چې د

Library

لغمان په کله گوش کې ووژل شو په ۱۳۳۷ق کال د جمادی الاول په ۱۸ چې د ۱۹۱۹م کال د فبروری د ۲۱ سره سمون خوري د پنجشنبې په شپه او هغه هم په جلال اباد کې په همدغه شپه د محرقې په تبه (وچکی) او ترسام سره و مړ او په همغه ځای کې ښخ، کړای شو.

د امان افغان جریدې په خپله لومړنی گڼه کې چې په ۱۲۹۸ش کال د حمل په ۲۳ نېټه چې د ۱۹۱۹م کال د اپریل د ۱۲ سره سمون خوري خپر شوی. د خدای بخښلی عبدالهادي د اويي په قلم داسې لیکلي چې د هغه د شخصیت ښه پېژندونکی دی:

" د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر او د شهید اعلحضرت د حضور ملا د قدر وړ جناب مولوي عبدالرب خان چې د حبیبې په ښوونځي او نورو لومړنیو ښوونځیو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي و په جلال اباد کې د وچکی په ناروغۍ اخته او په پای کې پر شام شوې او د حق د رحمت سره یو ځای شو... په حقیقت کې یوه لویه علمي ضایعه وه... چې د ده په له منځه تلو سره د شریعت د ریاست مقام په هېواد کې خالي پاتې شو... د ده پاتې کسانو ته تفریت او ډاډگېرنه ورکوم... (امان افغاني ۱۰مخ لومړی گڼه د ۱۲۹۸ش کال د حمل یا ورى ۲۲ د کابل چاپ.)

د مولوي عبدالرب تالیفات زیاتره درسي کتابونه دي چې د بیت العلوم حبیبه او نورو ښوونځیو کې د تدریس لپاره په دري ژبه لیکل او چاپ شویدي. لکه:

۱. سراج العقاید د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځي د پنځم ټولگی لپاره .

۲. دینیات په څلورو ټوکو کې د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځی د څلورم ټولگیو لپاره یعنې د اول څخه تر څلورم ټولگي پورې.
۳. سراج التفات، خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې .
۴. رساله اطاعت او لوالامر د کابل چاپ.
۵. مقدمه فلسفه اسلامیه (خطي) .
۶. سراج السیر درسیر نبوی (ص) د لاهور چاپ د منځنیو ښوونځیو لپاره .
۷. د اسلامي فلسفي او تفسیر په هکله په سراج الاخبار کې بېلا بېلې مقالې.
۸. سراج الفقه په دوو ټوکو کې د کابل چاپ ۱۳۳۱ق کال.

۴- مولوي غلام محی الدین افغان:

اصلا د کندهار د جمریانې د قوم څخه و او د حبیبې په مدرسه کې ښوونکی و، د هغه کورنۍ په پېښور کې اوسېدله، او د میوند دفاتح د سردار محمد ایوب خان د هېواد څخه د شړل شوې ډلې څخه و هغه د هند په کالجونو کې تحصیل وکړ او د ۱۳۲۴ق کال په شاوخوا کې بېرته خپل هېواد ته راستون شو هغه مجرد، ازاد او خوش مشربي سړی و، چې د کابل د شور بازار د پېښوریانو په سرای کې اوسېده، ملگری یې همیشه د هغه په کوټه کې راټولېدل، چې د کلوب ښه یې ځانته غوره کړی وه، په هغه ځای کې یې دیگچه پخوله او سطرنج یې کاوه، او کله، کله به یې علمي، ادبي او سیاسي بحثونه سره کول[12] افغان د سراج الاخبار د لیکوالو او د پښتو شاعرانو څخه هغه یو تن دی چې د محمود طرزې سره ملگری

[12] د میر مقـ ـه یا لیکنه.

Library

و او همیشه به یې قلمي همکاري ورسره کوله او محمود طرزي د سراج الاخبار په یوه ګڼه کې د ده په برخه کې داسې لیکلي و:

" یو عالم د افغاني علم، افغاني نژاد او زموږ د هېوادني ژبې سره جناب مولوي غلام محی الدین افغان دی چې د دارالمعلمین د مدرسي مشر دی چې په ختیځو ژبو یعنې پښتو، فارسي او عربي سربېره د هندوستان په بېلا بېلو ژبو لکه اردو، ګورمکهی ساسترې، سنسکریټ او نورو ژبو باندې تر هغه حده پوهېده چې ژباړه یې پرې کولی شوه.

" د معرکه مذهب وساینس " کتاب چې جناب محترم شیخ شبلي نعماني هغه په اردو ژبه ژباړلی دی، دغه زموږ افغاني پوهه شخص په فارسي ژبه ژباړلی دی..."[13] افغان په لومړی مشروطیت کې په ۱۳۲۷ ق کال کې بندي شواو دیوه څه وخت څخه وروسته آزاد شو،ددارالمعلمین مدیر، ملت دوست، شاعر او ادیب سړي و،[14] چې پښتو اشعار او فارسي مقالې یې په سراج الاخبار کې خپرېدلې.

افغان پالونکی او ګران شخصیت درلوده او همیشه د روڼ اندو ملګرو او دافغان ځوانانو د را ټولېدو ځای و دهغه څخه به یې څه زده کول او هم به یې ورڅخه څه اوریدل، لکه څنګه چې د ۱۳۰۰ ش

[13] محمود طرزی مقالې ۶۲۵ دکابل چاپ ۱۳۵۹ ش کال. پدې ځای کې خدای بخښلي محمود طرزي سهوه شویدې دمعرکه مذهب او ساینس دکتاب اردو ژباړه دلاهور د زمیندار مدیر او دشلمی پیړی دلومړی نیمایې کې د هند د مسلمانو دیوه مشر مولانا ظفر علي خان ده چې په هغه وخت کې په هند کې چاپ شوې دې او دا دولسیم دراپر داثر ژباړه ده چې نوموړی یوتن امریکایي مورخ او مولف دي،

[14] مولوي محمد حسین: په اردو ژبه دافغانستان انقلاب (۹۲) دجالندهر چاپ ۱۳۰۹ ش کال.

کال د اسد یاږمې په دولسمه دچا رشنبې په ورځ په کابل کې مړ شو او خپل ټول عمر یې په مجردی کې تیرکړ، دده دهمدغه محفل ملګرو او پالونکو دده جنازه په ډیره خواشیني او احترام سره واخیستله او دشهدای صالحین په عمومي هدیره کې یې خاورو ته وسپارله، او دده دقبر لوحه دلومړي ځل لپاره په پښتو ژبه دده دشخصیت دپېژندنې کتبیه ولیکل شوه چې دهغې متن دادې:

" مولوي غلام محی الدین افغان په قندهار کې متولد شو او هلته یې دیني تعلیم حاصل کړ. پس په معیت د سردارایو بخان په راولپنډۍ او لاهور کې یې دفرار په حالت کې له انګریزي مکتبو څخه جدید تعلیم واخیست. چې بېرته کابل ته راغی. دامیر حبیب الله خان په عهد دمکاتیب ابتدائیو ممتحن مقرر شو، پس له خدمت دځوارلسو کالو دمصارف، دامیر امان الله خان غازی په روښان دوران کې مدیر ددارالمعلمین شو، او هغه خیالات او ارادی داصلاح او ترقی دملت چې ددولس کاله پخوایې په مجلس دجان نثا ران اسلام کې معاقده کړي وي، دظل الهي تر سیوری لاندې په خپله ثمر ته ورسید. په اکیف مطمئن او راضی دعباد الله په خدمت کې داخل، په اجل دوباې هیفه و پروردګار ته راجع و. او هغه دټولو خښتن په جنت کې داخل کړ.

چې په یاړ پسي تر ځان او جهان تېروي
څوک کولې شي داهسي مشقعت

دوعا د(ځوان افغان) په یاد دهغه دوطن دوستي او وفا له زړه خیژی. دشپیتو کالو دصلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کې ملګري د ځوانمردانو، اهل او صالح دهر مشرب و، چې ټول یې امر زش غواړي.

l Library

بـروز مـرگ کـه یـوم وصـال یـا رانیسـت
کسیکه دست من ان دم گرفت یا ر انست

تاریخ وفات چها رشنبه ۱۱ اسد سنه ۱۳۰۰ ش مطابق ۲۸ ذیقعده الحرام ۱۳۳۹ هجری."

دافغان دافکا رو او اثارو په اړه دي د(افغان یاد) د مقالو مجموعي ته چې په ۱۳۶۱ ش کال کې په کابل کې دادبیاتو پوهنځی له خوا چاپ شوي او همدارنګه د(دغلام محی الدین افغان افکا رو او اثار) رسالې ته چې دکا بل پوهنتون د ۱۳۶۰ کال چاپ دي مراجعه وشي.

۵ _ عبدالجلال خان:

دا دکندهار دخلکو او دمولوي غلام محی الذین افغان دترور ځوی و، چې دمشروطه غوښتونکو دټولنې سره ملګری و، او هغه هېواد غوښونکي، حلیم او با فکره سړی و، په ۱۳۲۷ کال کې په شیرپور کې بندې شو، او دامیرحبیب الله خان دعصر تر پایه بندی پاتی شو[۱۵] جلال خان چوپ اومتحمل لاکن بیدار شخصیت درلوده. د اوږدمجیل د ډیرو سختیو دګاللوله مخه وروسته دامان الله خان دپرتخت کښناستلو څخه وروسته په ۱۲۹۸ ش کال کې خوشي کړي شو او کندهار ته ولاړ او دکندهارپه شاه بازار کې یې دچینې خرخولو هټی درلودله، او دورڼ اندو په منځ کې دقدر وړ و او د۱۳۱۲ ش کال تر شاوخوا پوری ژوندی و.

---

[15] دمیر مقاله یا لیکنه.

۶ _ پروفیسر غلام محمدخان:

هغه دمیني دازبکو دپوی متفذی او مشهوری کورنۍ دلومړی مشروطیت دغړو او دوخت دروڼ اندو څخه و، چې هنرمندي، پرمختیا غوښتنه او لوړ افکار دده په طبیعت کې اخښل شوی و او په نقاشي کې لوړ مقام درلوده، چې په سراج الاخبار کې دده هنري اثاراوکاریکاتو رونه خپریدل، او دامیر عبدالرحمن خان دکورنۍ سره یې وصلی قرابت هم درلوده .

لکه څنګه چې وویل شو: هغه د مشروطه غوښتونکو عریضه په جلال اباد کې امیر ته یوړه، مګر هلته دنورو مشروطه غوښتونکو سره یوځاي بندي او زنځیر او زورانه کابل ته راوستل شو، او په کوتوالی کې بندي شو، او هره ورځ به دیوساتونکی سپاهی سره دنقاشي دکار لپاره ارګ ته راوستل کیده، تر څو چې دامانی سلطنت په اولو وختونوکې خوشي کړای شو او دخپلو هنري تحصیلاتو د اد امي لپاره برلین ته واستول شو.

ددې لپارد چې په هنرمندي کې پوره استعداد درلود، د لږ وخت وروسته د رسامي او نقاشي په هنر او دښکلو هنرونو په بیلابیلو ډولونو کې د پروفیسري درجي ته ورسیده، کله چې کابل ته راغی، د هغه ښه هر کلی وشو او دنفیسه صنایعو ښوونځي یې جوړ کړ، او ډیر شاګردان یې وروزل، او په خپله هنري ځانګه کې دا ستادي او ښوونکي د لوړ مقام درلودونکي وُ.

پروفسیر دازادي غوښتونکو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په کړیو کې د ژوند تر اخیرو شیبو پوري دیوه ممتاز، مهربان او پالونکي شخصیت په توګه پاتی شو، ډیر زده کوونکي او اخلاص مندان یې درلودل، دیوه اوږده بند د ډیرو تر خو د زغملو سره سره

Library

بیـا هـم ځـوان، ژونـدی زړور روڼ انـدی او ازاد خیالـه پـاتي و، او دپوهني وزارت او د هنري تدریس دکړیو دغړو څخه شمیرل کیده.

دده مړینه په کابل کې د۱۳۱۳ کـال د لینـدی یا قـوس پـه ۱۴ وه او دعاشـقانو او عارفـانو پـه هـدیره کې ښـخ کـړي شـوې دې، (دده د کورنۍ او پلاریې عبدالباقي خان دسوابقو پـه برخـه کې دې د سراج التواریخ دریم ټوک دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق کال ته مراجعه وشي.)

۷ _ کاکا سید احمد خان لودین کندهاري:

هغـه دکندهار دلـودین دسیاسـتوالو او سوداګری مشـهوری کورنۍ دفـیض محمـد خـان ځـوی دې، چـې دکوچینـوالی څخـه یـې دامیـر شیرعلی خان په عصر کې په حربي ښوونځی کې درس لوسـتي، او عالم او پوه شخص تري جوړ شوي و.

کله چې دحساب (شمیر) په علم کې یې دخلاصـته الحسـاب کتـاب په دری ژبه ولیکه چې چاپ نشو.

ده دسواد زده کړي په ښوونـه کې پـه څـپل نوښت سره داسـي طریقـه رامنځته کړه چې په پوهنه کې د (کاکا پـه طریقـه) یې شدت پیدا کړ، او دا هغه لومړنی بدلون و چې نوموړی دسواد زده کړي لپـاره د لومړني تدریس په طریقه کې رامنځته ته کړ، چې تر دغه وخته پوري بغدادي قاعده معمول وه، چې ماشومان یې ژرنه با سواده کول.

کاکا چې دکابل د روڼ اندو او دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوی ډلي رئیس و، د اماني دوری (۱۲۹۸ ش) پوری پـه ارګ کې بندي پاتي شو[16] او په همدغه یوولسو کالو دجیل کې یې دسواد زده کړي ځانګړي طریقه ترتیب او تطبیق کړه. مولوي محمد حسین دهغي نوم په ښه توګه یادوي، او هغـه د جیـل د وخت خپل ملګر ي، اروا

۱۶ د میر مقاله یالیکنه.

پیژندونکي او مهربانه ګوته نیونکي سړي په توګه پیژني چې د فوق العاده ثبات او فکر لرونکي، په فارسي او عربي ژبو پوهه او په ریاضي کې ماهر او پوهه و، په جیل کې یې بندیانو ته دسواد درس ورکاوه، او په هغه طریقې سره چې په خپله یې رامنځته کړي، وه ډیر نوی دسواد زده کوونکي یې باسواد کړل، او دکاکا همدغه طریقه د (قاعده نادره) په نامه په اردو ژبه ژباړل شوي او رواج یې پیدا کړ[17] کاکا په خپلې ربنتیا ویلو او دلهجې په صراحت سره داماني عصر تر منځني وخت پوري دخلکو او دربار په منځ کې محترم او ښاغلي و، او په زیاترو علمي او ادبي ټولنو کې یې ګډون درلود، او دده په وینا او مشوره به کارونه کیدل، تر څو چې د۱۳۰۶ ش کال دحوت یا کب دمیاشتې په ۱۴ د یکشنبې په ورځ د کابل په توبچی بڼ کې مړ شو، پداسي حال کې چې ډیر شاګردان او ارادتمندان تری پاتي شول، عمر یې د اویا کلو څخه زیات و، دده دښخولو ځای په شهدای صالحینو کې د محمد رفیق خان لودین په هدیره کې دې.

۸_۹ _ سردار عبدالرحمن خان او سردار عبدالحبیب خان:

دسردار عبدالوهاب خان امین المکاتیب ځامن هم دروڼ اندو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو له ډلي څخه و. چې یو څه وخت یې دهیواد څخه د باندی په تبیعد کې هم تېر کړي دي، او بیرته کابل ته راستانه شوي و. او د مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده.

دا دواړه وروڼه دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوي فرعي جرګي په سر کې ځای درلوده چې شهزاده امان الله خان هم په همدی ډله کې شامل و، او دغه دواړه دنورو مشروطه غوښتونکو سره یو ځای په

۱۷ محمد حسین : د افغانستان انقلاب ۹۴ .

Library

راڅ کې بنديان شول، لاکن دکورنۍ رسوخيت له مخي ژر خوشي کړي شول، او دپوهنی او قانون دپراختيا دمحرکينو څخه و،[18] عبدالرحمن خان د امير حبيب الله خان ددوری په پای کې په هند (دهلی) کې د افغانستان سفير و، او په اماني دوره کې په اماني لومړني کابينه کې سردار عبدالحبيب خان په ۱۲۹۸ ش کال کې دپوهنی وزير، او عبدالرحمن خان د بهرنيو چارو د وزارت مستشار او دفراه حکمران و، دده زيږيدنه په ۱۲۸۹ ق کال کې او مړينه يې په فراه کې په ۱۳۱۳ ش کال کې وه، وايې په هغه ټولنه کې چې مشروطه غوښتونکي ملگري په کابل کې سره را ټول شوي و او داسي فيصله يې کړي وه چې له دې وروسته بايد وسله وال وي ووېل شو چې: امير حبيب الله نه، بلکه رئيس عبدالحبيب!

نو دغه ټوکې ډوله خبره هم شيطانانو په خپله امير ته رسولي وه، نوله همدي کبله دربار په مشروطه غوښتونکو حملي وکړي او دا په خپله ددرباري دسيسه کوونکو يوه بهانه وه.

۱۰ _ بابا عبدالعزيز خان:

د امير عبدالرحمن خان دعصر غزني د مالي تر رشته دار دميرزا عطا محمد الکوزي کندهاري ځوی دي چې پوهه ماهر او ښه ليکونکي و، او دکابل په مطبعه کې يې د۱۳۲۳ ق کال په شاوخوا کې د ډبرين مصلح په توگه کار کاوه،دنستعليق او نسخ خط يې د کينې خوا څخه ښې خوا ته ډير ښايسته او واضح ليکه.

د مير قاسم خان په وينا هغه بادرايئه او جريح الهجه ځوان و، چې دتصارف له مخي د هغه نوم د لومړي مشروطيت دملگرو له ډلې

18 د مير مقاله ياليکنه.

څخه پاتی شوي و او بندي نشو.[19] دا زړه ور اوتکړه ځوان ددوهم مشروطيت په غورځنگ کې هم شامل و چې د ۱۳۳۶ ق کال په شاوخوا کې بندي شو او په ۱۲۹۸ ش کال داماني دوري په پيل کې خوشي شو او کندهار ته ولاړ چې په اول کې دمطبعي کاپی ليکونکي او د ۱۳۰۱ ش کال څخه تر ۱۳۰۹ ش کال پوري دطلوع افغاني مدير او د ۱۳۰۹ ش کال دکندهار دښار دخلکو له خوا ملی شورا ته وټاکل شو لاکن د هغه مخالفت په وجه چې دشورا رياست ته يې دعبدالاحد خان وردک له ټاکني سره وکړه، هغه يې مسعفي کړ او ديوه څه وخت لپاره د بهرنيو چارو وزارت د مطبوعاتو مديرو،تر هغو پوري چې په ۱۳۱۲ ش کال دسنبلي ياوړي په مياشت کې دمحمد عظيم منشي زاده له خوا د برتانيا په سفارت باندي دحملي وروسته بندي شو او ۱۳ کاله د کابل د موتی سرای او دهمزنگ په زندانونو کې بندي پاتي شو.

هغه په ۱۳۲۵ ش کال کې خلاص شو اوکندهار ته ولاړ او په همدغه کال دکندهار د ښار د خلکو له خوا د همدغه ځاي د بلديې رياست ته وټاکل شو، د زوړوالي په عمر د ۱۳۴۲ ش کال په شاو خوا کې په کندهار کې مړ شو.

۱۱ _ استاد محمد انور بسمل:

د ناظر صفر ځوی او ديوی روڼ اندی کورنۍ څخه و، دا دحبيبې د ښوونځي د ممتازو شاگردانو ډلي څخه و هغه عالم، اديب ، شاعر اوروڼ اندی ځوش مشر به شخص و او د عمر له پلوه يې هم دځوانو مشروطه غوښتونکو د استادانو سره چنداني توپير نه درلوده، نو پدي خاطر يې د خپلو استادانو څخه هم درس زده کاوه او هم

19 د مير مقاله يا ليکنه .

دهغـوي سـره ملګـري او انـډيوال و، او نـږدي دوه کالـه د لومـړي مشروطيت په مسله کې په شېرپور کې بندي و، او دخپـل پـلار د نفوذ څخه په ګټي اخستني سره خلاص شو. هغه عملا صوفي ډوله و، او په اسلامي او ادبي علومو کې لاس درلود، په هنري سبک يې ښــه شـعر وايـه، د زړه وړونکـو اشـعارو پـه ځـانګړي ډول دغزلـو درلودونکي دي، ددې لپاره چې پلار يې ناظر صفر په ۱۳۰۸ ش کال کې دقطغن او بدخشان د نايب الحکومه په توګه وټاکل شو، بسمل دخپـل پلار مرستيال و، په ۱۳۱۰ کال کې په کابل کې د ادبي انجمن مدير وټاکل شو، چې د نادر شاهي رژيم پر ضد په پټو فکري حرکاتو کې يې لاس درلوده، نو پدې خاطر دخپل شاعر ورور محمد ابراهيم صفا سره يو ځای تر ۱۳۲۵ ش کال پوري په کابل کې بندي پاتې شو، کله چې خلاص شو، ديوه څه وخت لپاره د مرستون (دارالعجزه) ريئس و، او وروسته د ماليې وزارت اداري ريئس و، تر څو چې په ۱۳۴۰ کال کې دجدی يعني مرغومي په دريمه نيټه په کابل کې مړشو.

بسمل او صفا دهندې سبک په اخرني پېړۍ کې د لومړيو شاعرانو څخه و دده بل ورور اختر جان په قرغي کې د اميرامان الله خان په وژلو کې لاس درلوده، هغه په هم هغه کال کې د پنځو تنو نورو سره يو ځای اعدام شو، مولوي محمد حسين ليکي: ددې لپاره چې امان الله خان دمشروطه غوښتونکو ټولني ته په اصطلاح د اصلاح غوښتونکو خطاب کاوه، نو پدې خاطر يې موږ ټول خلاص کړو، لاکن محمد[illegible] بسمل سره له دې چې دده ډېر ملګري او همفکره

وو د هغه د ورور اختر جان د جرم په سبب په بند کې پرېښود تر څو چې په پای کې دمولوي محمد حسين په يادولو خلاص شو.[20]

۱۲ _ تاج محمد خان بلوڅ:

دکابل دروڼ اندو څخه وو هغه يوپلټونکي او، اوريدونکي شخص وو هغه دعلي محمد خان خوی او دناظر عبدالوهاب خان لمسی او د محمد شريف خان پغماني ورور، چې د لمړی مشروطه غوښتونکو د فرغي ډلو څخه ديوي ډلي په سر کې يې کار کاوه، او هغه وخت چې ددې ټولني مهمو غړو وسله وال کول او تفنګچه درلودل تصويب کړل، د اليکلې مصوبه معوبه، تاج محمد خان ته وسپارل شوه، دغه مصوبه دده د ورور محمد شريف پواسطه چې دده سره سخت سياسي مخالف او دحکومت ګمارلي وو دده له کورنۍ اسنادو څخه وويستل شوه او اميرته ورسول شوه[21] چې دټولي ټولنې دبربادی سبب شوه، غبارد تاج محمد خان نوم دبنديانو په ډله کې راوړي دي، لاکن مير قاسم خان وويل، چې دملا منهاج الدين او عبدالحق د اشناي په اساس چې د موضوع راپور يې امير ته ورکړي وو بنديان نشول، ځکه چې د هغه نوم يې د قلم څخه غورځولي وو.[22] لاکن دهغه دبندي کيدو سبب د۱۳۳۷ ق په اواخرو کې هغه تهديد ډوله خطونه وو چې د امير او د هغه د ورور په نامه ليکل شوي و،. تاج خان بلوڅ په اماني عصر کې هميشه دروڼ اندو لکه دسيداحمدخان د کاکا دځوي عبدالرحمن لودين او داسي نورو

[20] محمد حسين انقلاب ۲۲۸

[21] غبار افغانستان در مسير تاريخ ۷۱۷

[22] د مير مقاله يا ليکنه.

Library

سره ناسته ولاړه درلوده او ديو څه وخت لپاره د بلخ ددولت اباد ولسوال او دقطغن او هرات بهرنۍ مدير وو او دجنرالي درجي ته ورسيده، او د ۱۳۰۶ ش کال په شاوخوا کې په فراه کې د افغاني پوځ قوماندان وټاکل شو. چې دوسله والو بلوڅو په اوښانو دسپرو يو زرکسيزه مغرزه په چخانسور کې جوړه کړه، تر څو د مرکز په اشاره يا قوماندي سره اړتيا په وخت کې دشپي له خوا دبلوچستان په ساحل دګوادر په بندر يرغل وکړي شي، يا لاکن دغه کار د کورنۍ اړو دوړ په سبب تر سره نشو.

بلوڅ د اماني دولت د ړنګيدوو وروسته په کابل کې وو، ددې لپاره چې د اماني عناصرو څخه و او دانګليس پرضد شميرل کيدل، دمحمد نادر شاه د تخت دنيولو څخه څو ورځي وروسته غفبلتا ونيول شو او أعدام شو ۱۳۰۸ ش کال.

وايې چې پلار يې د امير عبدالرحمن خان سره يو ځای په بخارا کې فراري وو نو پدې اساس دده زېږيدنه هم غلته شوي ده، له هغي وروسته د نوموړی امير دشاهي په لومړيو وختونو کې (د ۱۳۰۰ ق په شاو خوا کې) بېرته کابل ته راغي او دقاضی سعيدالدين خان بارکزای څخه يې درس ووايه او دکابل په بالاحصار کې تحويلدار وو چې دلومړی مشروطيت په سری (پټه) ټولنه کې شامل شو،

۱۳ _ اخندزاده محمد اکبر اسحق زای کندهاري:

دمير قاسم خان په قول: هغه پوهه عالم و چې دمشروطيت په غورځنګ کې يې برخه درلودله او د امير حبيب الله خان ددوري تر پای پوري په شيرپور کې بندی و.

۱۴ _ شير علی خان بارکزاي:

دا دسيستان د چخانسور د تنفذی او مخوري کورنۍ څخه و او دمشروطه غوښتونکو په ټولنه کې شامل وو نوموړی په ۱۳۲۷ ق کال کې دکابل په شير پور

کې بندي شو او د اماني په دوره کې ازاد شو،[23]

۱۵ _ مولوي محمد مظفر خان مروت:

مروت، دلومړی اودريم په فتحی او ددوهم په سکون سره، د پښتو نخوا د بنو او ديره اسماعيل په منځ کې د پښتنو ديوي قبيلي نوم دي. هغه په انګليسي هندکې خپلي زده کړي پای ته رسولي او دحبيبې په مدرسه کې درياضياتو او جغرافي داستاد په توګه موظف شوي، اودلومړی مشروطه غوښتونکو دټولنې غړي و چې په ۱۳۲۷ ق کال کې په شيرپور کې بندي شو. څوکاله وروسته په همدغه زندان کې په حق ورسيد.

۱۶ _ حافظ عبدالقيوم :

دحافظ چې نورمحمد مجذوب ځوی او دملا جانداد توخي لمسی چې ډير ذوقه، اديب او شاعر شخص و دا هم په شيرپور کې بندي شو، ددې لپاره چې پلار يې د سردار نورالله خان نايب اسلطنه دحافظانو د ټولنې غړی و او د هغې په وړاندي د احترام او درناوي وړ شخص ـ دوه کاله وروسته له زندان څخه ازاد کړي شو.

۱۷ _ مير زا عبدالرزاق:

دا دکابل ښار د نوي حمام د چهارستوق اوسيدونکي او د کابل دکوتوال د نايب ميرزا عبدالروف د ترور ځوی و او د ښه ليک او

---

[23] د ۱۴ څخه تر ۱۹ عدده پوری دمير قاسم خان دسند په قول او د ۲۰ څخه تر ۲۲ عدده پوری دغبار دليکني سره سم دي.

l Library

تکړه او ظریفو میرزایانو دډلي څخه و چې د امان الله خان غازي تر سلطنته پوري بندي پاتي شو.

۱۸ _ محمد حسین خان اځکزایي :

دمشروطه غوښتونکو د ټولنې غړي پوه، تکړه او روڼ اندی شخص و او کله چې امیر امان الله خان پاچا شو دارګ دزندان څخه ازاد کړي شو.

۱۹ _ نظام الدین خان ارغندیوال:

دا د ریښتینو مشروطه غوښتونکو څخه و چې دامان الله خان تر سلطنته پوري په ارګ کې بندي پاتي شو، اوله هغې وروسته ازاد شو دې اصلا د امیر دځانګړو غلام بچه ګانو څخه و چې په اماني عصر کې د امنیې وزارت مدیر او له هغې وروسته په المان کې د افغاني سفارت سکرتر وټاکل شو.

۲۰ _ حاجی عبدالعزیز:

هغه په لنګ زمین مشهور و دکابل دمخورو او دلومړی مشروطیت دغړو څخه و چې د لږ وخت زنداني کېدو څخه وروسته ازاد کړي شو.

۲۱_ صاحب زاده عبدالله مجددی:

هغه د لږ بند وروسته وبخښل شو او ازاد شو.

۲۳ _ ملا فیض محمد کاتب :

دسعیدمحمد ځوی او دخداداد لمسی و چې دغزني دمحمد خواجه له هزاره وو څخه و. دسراج التواریخ لیکونکي او د امیرحبیب الله خان دسوانحو لیکونکې دي. هغه پوهه لیکوال، روڼ اندی ادیب او دلومړی مشروطه غوښتونکو له ډلې څخه و، په شیرپور کې بندي شو، مګر پدي خاطر چې امیر هغه دشهزاده توب له وخته پژانده او د

سراج التواریخ په لیکنه کې یې دنده درلودله، له لږ وخت وروسته ازاد شو.[24] هغه د زو کړي کال ۱۲۸۹ ق دي.

دهغه قلمي اثار:

کاتب په ریښتیا سره پر کاره لیکوال او عالم تاریخ لیکونکي و چې د ۱۳۲۰ ق کال په شاوخوا کې د امیر له خوا د تاریخ لیکلو لپاره ګمارل شوي،ددربار اسناد اونور هغه کتابونه چې ورته پکارروو دده په واک کې ورکړشول، هغه یو پنډ کتاب په دوو ټوکو کې د(تحفه الحبیب) په نامه ولیکه چې د احمدشاهي دعصر ټولي واقعي یعنې پېښې په کې وي چې د ۱۱۶۰ ق څخه را وروسته تر ۱۲۹۷ ق پوری وخت یې په برکې نیوه، هغه ته دنده سپارله شوی وه چې د امیر عبدالرحمن خان دامارت د وخت پیښې د امیرحبیب الله دوخت دحالاتو په شمول دده تر خپل وخت پوري ولیکي.

کاتب دتحفه الحبیب دلیکني کار، چې دواړه ټوکه یې دده په خپل ښکلي نستعلیق خط په ملی ارشیف کې موجود دي، د۱۳۲۲ ق کال دشیوال په میاشت کې په ۸۸۵ مخونو کې دفل سکیپ په قطع پای ته ورساوه، چې دامیریعقوب خان د امارت په له مختته تللو او په ۱۲۹۷ ق کال کې دافغان او انګلیس ددوهمي جګړي په پای ته رسیدلو سره پای ته رسږی، او هغه په خپله امیر او دهغه د وخت مشهورو کسانو لکه سردار محمدیوسف خان د امیر دوست محمد خان ځوی، د قاضی القضات سعدالدین خان منشی محمدیعقوب او دوزیر اکبر خان منشی میرزا مومن چې تر دغه وخته ژوندی وو لیدلي وو او په حاشیو کې یې خپل نظرونه لیکلي دي. او پاتي

[24] دمیرقاسم مقاله

al Library

دکتاب لیکونکي ته خپلې اوریدنې او لیدنې ویلي دي، او په ځینو برخوکې یې ځنیې اصلاحات راوستلي دي.

فیض محمد پدې کتاب کې ډیر پرکاره لیکوال دی چې دهغه وخت د ادبي موازینو او دلیکوالي ددو دسره سم دپیښو په لیکنه پیل کوی او کله هم خپل اومه مواد د(کلک در رسلک) په نامه یادوي چې دغه عبارت د امیر پاملرنه ځانته اړولي ده او ددوهم ټوک د ۳۹ مخ په حاشیه کې یې په سره رنګ لیکلي دي:

" ماشاالله ! کاتب به این عبارت چقدر رعونت وخود نمای اظهارنموده اند !!" ددغه طنز ډوله کلماتو په لیکلو سره یې په هغو کلماتو خط کښلي او په " مذکور گردید "سره تصحیح کړي دي.

په هغه ځای کې چې یوله دغو انتقاد کوونکو څخه چې لوړه سویه یې نه درلوده او ګوت نیونه یې کړي وه ، کاتب دهغې په مقابل کې په قوت سره دربړي دمثال په توګه چې ددوهم ټوک د ۱۰۴ مخ پرحوا شیویا غاړو چې دعبارت لیکلو داوږدوالي او د کلام د اوږدوالي اعتراض شوي دي هغه لیکي: " معترضه جمله چې دظالمانو په صفتونو مشتمله او دستمدیده ګانو د مظلومیت متغمینه ده دتنبه په توګه لیکل شوي ده ځکه چې ځای مې مناسب ولید اوومې لیکله، اوږدوالي په کې نشته [25] په همدې ډول فیض محمد چې دغوا مو خلکو څخه وو او دربارته یې لاره پیدا کړي وه طبعي ده په نظرکې یې درلودل چې په خپل کلام کې ستمدیده ګان یا مظلومان تمثیل کړي،او خپل طبقاتي وجدان ته تسکین ورکړي، لکه څنګه چې مې دکاتب دمعاصرانو څخه اوریدلې دي، هغه پدې لاره غمونه ولېدل او څو کاله ووهل شو، لاکن امیر هغه پری نښوده

[25] نایل .دکتاب جمله (۱) ګڼه اول دکابل چاپ ۱۳۵۷ ش کال.

او هدایت یې ورکړ، چې هغه په نورو طرزونو چې دسراج لتواریخ شکل یې ونیوه راوار وي.

چې دتخفي او سراج تر مینځ زیاتره پیښې او لیکنې ګړي دي.

(۲) مګر سراج التواریخ:

چې دهغه دوخت دپوخوالي دکارونو او دژوندانه دتجربو څخه دي. د افغانستان ددولتي پیښود ثبتولو په برخه کې لومړني کتاب شمېرل کېږي، او دهغه نورو تاریخ لیکونکو لپاره چې غواړي خپل اثار دتاریخ لیکنې دنوو موازینو سره سم ولیکي، دمعلوماتو ډیره ښه سر چینه شمېرل کېږي، ددې کتاب خطي نسخه چې په ښکلي نستعلیق خط په خپله کاتب پاک نویسي کړیده دکابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، دهغې لومړي او دوهم ټوک په سربي طبع په کابل کې په ۱۳۳۱ ق کال کې په ۳۷۷ مخونوکې خپور شویدي.

ولي دسراج التواریخ دریم ټوک چې د افغان او انګلیس ددوهمې جګړې څخه را وروسته یعنې د۱۲۹۸ ق کال څخه د را وروسته پېښو درلودونکي دي د امیر عبدالرحمن خان دامارت په دوره پوري اړه لري چې د۳۷۸ مخ څخه تر ۱۳۴۰ مخ پوري یعنې ټول ۸۶۳ مخونه لري چې په ۱۳۳۳ ق کال کې دهغه دچاپ کار د کابل په حروفي مطبعه کې پای ته رسیدلي دي.

دریم ټوک یې د۱۳۱۴ ق کال تر پېښوپوري رسېږي او چاپ شوي دي. لاپنځه کاله نورهم یعنې تر ۱۳۱۹ ق کال پوري لیکل شوي و چې چاپ نشو، په ۱۳۵۸ ش کال کې کله چې څوی یې محمد علي دده پاتې ټوټې لیکنې اواسناد په ملي ارشیف وپلورل ، دڅلورسوه مخونو په شاوخوا کې د امیر عبدالرحمن دعصر تر اخیره پوري

Library

دکاتب پر خپل قلم لیکل شوي وو چې اوس په ملي ارشیف کې خوندي دي.

څلورم ټوک: لکه څنګه چې دکتوربهروز په ۱۳۹۱ ش کال کې ماته په مسکو کې وویل کاتب خپل تاریخ د۱۳۰۶ ش کال یعنې اماني عصر تر اتـ کال پوري ولیکه، د امیر عبدالرحمن خان وروستي شپږ کاله او د امیر حبیب الله خان دامارت ټوله دوره په یوه ټوک یعنې ددری زره مخونو په شاوخوا دمیرزا محمد قاسم خان کابلي په خط او دپوهني دوزیر فیض محمد خان په فرمایش او دتالیف او ترجمې د رئیس هاشم شایق افندي په لارښوونه لیکل شوي او دپوهني په کتابتون کې موجود وو، چې د امیرحبیب الله خان دوژلو احوال یې هم درلوده، لاکن اوس نه شته.

همداراز پنځم توک:دا ټوک هم په خپله دکاتب په خط دي او دامان الله خان دسلطنت داتو کالو او دری میاشتو حالات په کې درج شوي دي او د عبدالغفور غرقه سره لیدل شوي و، چې ددغو دوو اخیری توکونو سر نوشت معلوم نه دی.

۳ _ فیضي از فیوضات

دا هغه کتاب و چې فیض محمد هغه په (۱۳۰۶ ش کال) په کابل کې د ایران مختار وزیر مهدي فرخ ته ورکړي و، ده په خپل کتاب کې د افغانستان سیاسي تاریخ (لومړي ټوک دتهران چاپ ۱۳۱۴ ش) له هغه څخه التقاط کړي، او ښکاره ده چې دداسي مطالبو درلودونکي دي چې فیض محمد هغه له خپلو یادداشتونو څخه لیکلي چې د افغانستان په داخل کې یې دهغه اظهارول نه غوښتل.

۴ _ تاریخ حکماي متقدمین از هبوطا دم تابعثت حضرت عیسی:
دپوهنې وزارت په پریکړه درشدي ټولګیو لپاره په ۲۸۹ مخونو کې په کوچني قطع، دکابل چاپ ۱۳۰۲ ش کال.

۵ _ تذکرت الانقلاب:
دسقاو دځوی داړو دوړ او د اماني سلطنت د له منځته وړلو دورځو دورځینو پېښو څخه خپل دسترګو لیدلي حال د روزنا مچي په شکل لیکلي او هغه ګټور کتاب دي چې دکاتب د نورو پاتي شوو اثارو په جمله کې په ۱۳۵۸ کال کې د ملي ارشیف لپاره را ونیول شول او اوس هلته خوندي دي.

لکه څنګه چې مو پورته وویل: کاتب د امیر حبیب الله خان دعصر ټول احوال هم د۱۳۳۷ ق کال تر پایه پوري لیکلي و او د اماني دوري په لومړیو وختو کې هغه دفرمان په صادریدو سره چې اوس هم دهغه په اسنادو کې شته دیته وګمارل شو چې د اماني دوري پېښې هم ولیکلي او د بهرنیو چارو د وزارت څخه ورته سند ور کړ شوي و تر څو وکولي شي دارشیف اسناد وګوري.

دغه کاغذ هم دده په اسنادو کې موجود دي.

د اماني دوري ددربار وزارت د خطي مکتوب دیوي پاڼي څخه دا معلومه شوه، چې هغه دیوه هیئت سره په کتابت ټاکل شوي و، چې په هغې کې مولوي عبدالواسع کندهاري او بدري بیګ هم شامل وو چې دهېواد قوانین یې دشرعي موازینو سره برابرول (۱۲۹۹ ش کال).

دسقاو ځوی په ۱۳۰۸ ش کال کې کابل د شیعه مشرانو لکه: محمد علي جوارنشیر چنداولي، قاضي شهاب، خلیفه محمد حسین، استاد غلام حسین او فیض محمد په نامه فرمان صادر

کړ، تر څو د ایزنګي ته ولاړ شي او د هزاره خلکو څخه دده په نوم
بیعت واخلي. ددې لپاره چې هزاره خلکو د بچه سقاو تقلب ونه
مانه، او دغه ډله دبیعت د اخستلو پرته کابل ته راستنه شوه، دسقاو
ځوي په قهر شو، او د ټکولو لپارد یې ددغه بیچاره ګانو د وهلو او
ټکولو امر ورکړ، چې فیض محمد هم ددغه وهلو څخه ډیر سخت
ناروغه شو. او لدغه درد څخه په کابل کې له دې دنیا څخه سترګي
پټې کړې، په داسې حال کې چې د پنځه زره پاڼو په شاوخوا کې
چاپ او ناچاپ پاڼې یې دهېواد په تاریخ کې لیکلي، د مشروطیت
په غورځنګ او دلیکوالي په دنده کې یې ربړونه او تکلیفونه
لېدلي، او د وحشیانه وهلو ډبولو د ډیر تکلیف په لیدلو سره له دې
نړي ولاړ، د(۱۳۴۹ ش کال د روژې ۱۶ دچارشنبي ورځ یا
۱۳۰۸ ش کال).

۲۴ _ امرالدین خان:

یوله هغه شکمنو کسانو څخه چې دمشروطه غوښتونکو د افغاني
او هندي ډلو تر منځ یې کار کاوه د غبار په قول [26] امرالدین او د
محمد حسین په وینا یې امرالدین نوم درلوده، هغه دپېښور په
پولیسوکې مامور و، او د جرم دکولو په سبب هغه لدغه ځای څخه
افغانستان ته راوتښتېده،

او په جاسوسي، مخبري او فساد پیشګي یې شروع وکړه، په اماني
عصر کې د جنوبي (ننې پکتیا) حاکم اعلی وټاکل شو. [27] او هلته
یې هم په بدې اخستلو او نورو بدو اعمالو لاس پورې کړ، او دخلکو
په عمومي غونډو کې یې دشریعت په ځای قانون معرفي کړ چې په

[26] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹
[27] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

Library

دغه سبب د پکتیا خلک را وپارول شول ، [28] او ویل به یې: چې
اوس د شریعت وخت تیر شوي دي اوس د قانون وخت دي [29] نو
همدغه و چې دملاي لنګ یعنې ګوډ ملا په مشري په پکتیا کې په
۱۳۰۳ ش کال کې عمومي قیام پیل شو.

دغه شکمن فاسد او بدشخص د ۱۳۰۷ _ ۱۳۰۸ ش کلونو په ا
غتشاش کې د بچه سقاو دعمالو او ګمارل شوو کسانو غړي شو،
تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې اعدام شو.

۲۵_ حاجی محمد اکبر یوسفي:

دا د کابل د روڼ اندو څخه و او په ۱۳۳۲ ق کال کې د ماشین خاني
د تحویخان ې لیکونکي و چې په لومړي مشروطیت کې بندي او ژر
ببرته خلاص کړي شو، او په اماني عصر کې د افغاني قونسل په
توګه په بمبي کې یې په ۱۳۰۱ ش کال کې دنده درلوده او له هغې
وروسته د سرحدونو رئیس او په هندکې وکیل التجاره و.

د۱۳۰۸ ش کال په لومړو دور کې یې د نادر خان سره کار کاوه،
سردار محمد هاشم خان په لومړي کابینه کې څو میاشتي د
سوداګري وزیر و.

ددې لپاره چې رازونه یې پټ و نشو ساتلای، نوله څو میاشتو
وروسته له کابیني څخه وویستل شو او په کور کښېنول شو، تر څو
چې د ۱۳۲۰ ش کال څخه را وروسته د مشرانو دشورا غړي شو.

د۱۳۴۵ ش کال په شاوخوا کې په کابل کې مړ شو، او د سواتو د
تطبیق کتا.چه یې د ۱۳۴۲ ش کال دقوس یا لیندي په میاشت کې
د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوي ده.

[28] همدغه اثر ۸۰۵
[29] همدغه اثر ۷۱۷ او دمحمد حسین. انقلاب ۱۵۵

l Library

۲۶ _ میرزا محمد حسین:

دا په راقم اچکزایي مخلص او د کوتوالي لیکونکي هم غبار په قول ددې ټولنې غړي و. چې بندي شو او په ۱۳۳۵ ش یا ۱۹۱۴ م کال کې په زندان کې مړ شو دده داشعارو بیلګي په سراج الاخبار کې موجود دي.

۲۷ _ احمد قلي خان:

د چنراولو قز لباش او دستاره دولت (مخابراتو) مامور چې دا هم دغبار له قوله پیژنو.

۲۸ _ عبدالوهاب خان:

دغبار په قول د بلخ د مزاري کندک کرنیل.

۲۹ _ میرزا غیاث ا لدین:

د کابلي مستانشاه ځوي چې پلار یې متصوف شاعر او د اشعارو ددیوان خاوند و، هغه ددوو وروڼو سره تر اماني دوري پوري په شیرپورکې بندي پاتي شو(میر)،

۳۰ _ ملا عبدا لحق:

ارغندیوال په اماني عصر کې د حبیبي د ښوونځي ددینیاتو استاد او د لومړني ښوونځي د څلورم او پنځم ټولګیو ددینیاتو د سلسلې مولف او هم د مشروطه غوښتني روڼ اندي عالم و، چې تر اماني عصره په شیرپور کې بندي پاتي شو، (مسیر).

۳۱ _ مولان خان:

بدخشاني چې د فرقه مشر دمحمد اکلیل خان مشر ورور او د مشروطه غوښتونکو د روڼ اندو څخه و، او په شیرپور کې بندي پاتې و، چې د اماني دوري په پیل کې خلاص شو، ورور یې محمد اکلیل خان د مزار شریف فرقه مشر د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ

کنې د مزار شریف په دهدادي کې ونېول شو او دسقاو دځوی دګمارل شویو کسانو په حکم ووژل شو.(مسیر).

(۵)

ددربار غلام بچه ګان

لکه څنګه چې د بهیقي په تاریخ کې لولو: دکور (سرایي) غلامان، ددربار نیمه پوځیان چې د شخص سلطان او شاهي حرم په خدمت او ساتنه بوخت و، ټاکلي تشکیلات یې درلودل. او د فخر ډک لباسونه یې اغوستل، چې د غزنوي عصر دهلمند دلشکري بازار د قصر په پاتي شونو چې په دیوالونو یې ددغې ډلې ځینې شکلونه پاتې دي،

په را وروسته وختونو کې تر احمد شاهي دوري پوري دغلامانو دغه ډلي دشاهي غلامانو، په کور کې پیدا شوي غلامانو او دکور غلام.[30] او په داسي نورو نومونو د فارسي او خراسان په دربارونو کې موجود و چې الفستون ددوې شمېر دسدوزو په دوره کې د قولاراقاسیان خاص تر مشري لاندي دیارلس زره تنه ښيي،[31]

د غلام بچه، جوړښت په خپله د افغانستان ددري ژبو جوړونه ده او ما په پخوانیو متنونو کې دهغې استعمال لېدلي ندي، دغلام کلمه هم دلته د (برده) یعني (مریي) معنې نلري، بلکه غلام په عربي ژبه کې هغه ځ' ته ویل کېږي چې تنکي او نوي ځوان وي او بروت یې

[30] محمود المنشي. تاریخ احمد شاهي ۱ _ ۱۹۷ او ۲۰۰

[31] سلطنت کابل ۲ _ ۲۳۴ ترجمه پښتو. د کابل چاپ ۱۳۶۱ ش کال

l Library

نوی راغلي وي او همداسي معمول و او په قران شریف کې هم دي
معني راغلي دي.

غالبا چې د احمد شاهي عصر څخه را وروسته دغي کلمي په دربار
کې رواج پیدا کړ او هغه چا ته ویل کېدل چې د شاهانو په دربار کې
یې د چارو سمبالښت او پیش خدمتي دندي اجرا کولي.

امیر عبدالرحمن خان دهېواد دمتفیذینو د قبایلو د مشرانو او
مخورو خامن په خپل دربار کې د غلام بچه ګانو) په ډله کې
داخلول، ددې لپاره چې ددغو مشرانو او مخورو زامن په دربار کې
د یرغمل په ډول وي، تر څو چې پلرونه او دهغوي خپل خپلوان د
مرکز د ا طاعت څخه سر غړونه ونکړي، دوهم دا چې دغه خانزاده
ګان دلته د اسي وروزل شي چې د خانانو او مخورو په ادابو پوهه
شي، نوي ژوند سره اشنا او دسواد خښنان شي، او په راتلونکي کې
د هېواد په درد، دواشي. دغه ځوانان چې زیاتره یې پې مخې او
ښکلي و، او په دربار کې هم په ناز او تنعم کې ساتل کېدل . نو
پدغه اساس د هغوي پلرونو ددغه حالت دقبلولو څخه سر غړونه نه
کوله، او هم په خپله دغو ځوانانو د دربار دعیش او نوش سره له
بلدیدو وروسته نه غوښتل چې له دربار څخه جلا شي.

غلام بچه ګانو د شاهي ارګ په داخل کې ددربار دامنیت، دشاه او
شهزاده ګانو د خوړو او لباس د ترتیب او شاهي حرم دندي په غاړه
درلودي. نو پدي اساس ددربار او حرم د خلکو څخه د قدرت د
خلکو او ددولت دغړو او شهزاده ګانو سره اشناو، چې په پاي کې
کار پوهه هوښیار او تنظیمونکي اشخاص تري جوړیدل، او د
همدغو عناصرو څخه و چې کله کله به ددربار د شاغا سي ګري (د
شاهي حرم او در بار د چارو کرده ګی) درجي ته هم رسیدلي. کله د

امیر حبیب الله خان د شاهي حرم شاغاسي نیک محمد خان
ګردیزي.

د لومړي مشروطیت د غورځنګ د پیل څخه ددې ټولنې د
مخکښانو نظر در باري ځوانان (غلام بچه ګان) ځانته راجلب کړي
و. ځکه پدغه ډله کې با درکه او پوهه عناصر او د سیاسي شعور
درلودونکي شامل و، د ۱۳۲۷ ق کال د صفري د میاشتې په
نیولو رانیولو کې ددې روڼ اندو او ناکامو ځوانانو څخه څو تنه
ووژل شول، ددوهم مشروطیت په وخت کې د حالاتو په بدلولو، د
امیر حبیب الله په وژنه، او کله د امان الله خان پشان د روڼ اندي
شهزاده په تخت کښناستلو او د هېواد د ازداي د بیرته تر لاسه کولو
په کار کې یې هم پوره لاس درلوده. او محمد ولي خان د همدي
ډلي مشر و چې د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره ازادي د
حاصلونکي دغازي امان الله خان له خوا د ا فغانستان د ګرځنده
اوځانګړي سفیر په توګه اروپا او امریکا ته واستول شو. (۱۲۹۸
ش کال دوري۲۱). له هغي وروسته په ۱۳۰۱ ش کال کې د بهرنیو
چارو وزیر او په ۱۳۰۲ ش کا ل کې د حربي وزیر او په ۱۳۰۶ ش
کال کې اروپا ته غازي امان الله د سفر په وخت کې دسلطنت د مقام
وکیل، او د انګریزانو په ضد د هېواد پالني فعال غړي و، چې په
۱۳۰۸ ش کال کې د نادر شاه په امر محاکمه او اعدام شو.

د غلام بچه ګانو له دغي ډلي څخه ډیر مشهور ملکي او نظامي
اشخاص رامنځته شوي دي، چې د اماني دوري په پېښو کې یې
پوره ونډه درلوده، شهزاده امان الله خان او علیا حضرتي سراج
الخواتین ملکي (مورثي) د امیر حبیب الله خان په عصر کې اکثر
دغه سیاستمداره غلام بچه ګان د خپلو طرفدارانو او اړوندانو په

l Library

کړې کې شامل کړي و، چې ددغه امير د وژلو په پيښو او دغازي امان الله په تخت کښناستلو کې لاس درلودلي و، د همدغه سربښندونکو ځوانانو له ډلي ځخه و چې په لومړي مشروطيت کې يا ووژل شول او يا هم بنديان شول.

بنا کردند خوش رسم به خاک و خون غلطيدن
خدا رحمت کند ان عاشقان پاک طينت را

۱ _ جوهر شاه غوربندي:

دربښتينو او هېواد دوستو ځخه و چې اصلا غوربندي و، چې په هماغه لومړي ورځ په جلال اباد کې د دربار په د ننه کې د امير په امر د تفنگچي پواسطه اعدام شو. وايي لکه ځنگه چې امير د ژوند په وروستيو شيبو کې هغه ته نمک حرامه وواېه ، هغه ځواب ورکړ: " ما د افغانستان ددې غريبو خلکو نمک خوړلي دي، او دې خلکو ته به د ژوند تر اخره وفادار پاتې شم او پدې وفاداري کې خپل ځان قربانوم."

په المان کې افغاني محصل چې وروسته بيا په ۱۳۲۹ش کال) کې د فوايدعامي وزير شو ديپلوم انجينر محمد اکرم پرونستا ووېل: چې د تحصيل په وخت په برلين کې د ۱۳۱۰ ش کال په شاوخوا کې) د شجاع الدوله خان غوربندي (پدې کتاب کې دې دوهم مشروطيت ته مراجعه وشي) چې په برلين کې اوسيده ورغلم، دده په خونه کې ديوه ځوان عکس لېده کېده، ماتري پوښتنه وکړه چې دا ځوک دي؟ شجاع الدوله ووېل: دادې دکاکا دشهيد جوهر شاه عکس دي. هغه ځوک چې د مشروطه غوښتني په لومړي غورځنگ کې قرباني شو، لاکن ما په خپله دغه گوته (دښي لاس د شهادت گوتي ته په اشاري سره) دهغه د ويني بدل د امير ځخه واخست.

دا مشهوره خبره ده چې د لغمان په کله گوش کې د امير حبيب الله خان قاتل هم ددربار د فعالو غلام بچه گانو ځخه همدا شجاع الدوله و، چې د امير په وژلو سره يې دسسي د جلال اباد د حالاتو او دمعين السلطنته سردار نور الله خان د امارت ددعوا اطلاع په کابل کې شهزاده امان الله خان ته ورسوله. او د اماني تخت دنيولو په کار کې يې فعاليتونه وکړل، او دغازي امان الله خان پر تخت د کښناستلو وروسته، په ۱۲۹۸ ش کال په لومړني کابينه کې د امنيي وزير. وروسته په ۱۳۰۰ ش کال کې د هرات د تنظيمد هيئت رئيس، او له هغي وروسته په ۱۳۰۳ ش کال د کب په'مياشت کې په لندن کې د افغانستان مختار وزير و.
چې په ۱۳۰۸ ش کال کې د اماني دولت د له منځه تللو وروسته برلين کې اوسيده ، او په هماغه ځاي کې مړ شو،

۲ _ لعل محمدخان:

داد خاصو غلام بچه گانو په ډله کې د پخواني خزاندار د جان محمد خان کابلي ځوي و چې په جلال اباد کې ددري تنو نورو مشروطه غوښتونکو سره ددرباريانو پلاس اعدام شو.[32]

۳ _ محمد عثمان خان پرواني:

د محمد سرور خان پرواني ځوي چې ددربار دخاصو غلام بچه گانو غړي او د لومړي مشروطيت د فعالو غړو ځخه يو تن و. او په جلال اباد کې توپ خولي ته وتړل شو،[33] دده پلار سرور خان د امير شيرعلی خان او امير عبدالرحمن خان ددربار دغړو ځخه و[34] هغه د

[32] ميرقاسم خان او غبار
[33] مير قاسم خان او غبار.
[34] همدغه ماخذ.

l Library

محمد ایوب خان کندهاري سره هند ته دتیښتي او په بهرنیو جریدو کې د مشروطه غوښتونکو د سرګذشت د خپرولو لپاره په سرحد کې ونیول شو او امیر ته راوستل شو. امیر په قهر شو او عثمان ځواب ورکړ:

" ځما د مرګ یا وژني تکلیف له ځو دقیقو څخه زیات ندي، لاکن ستاسو محاسبه دایمي ده، ما نه غوښتل چې تاسو و وژنم بلکه غوښتل مو چې افغانستان اصلاح کړو." [۳۵]

۴ ـ محمد ایوب خان کندهاري:

دا د تاج محمد خان پوپلزایي ځوي و کوم چې دکندهار دکابل بازار دیحي خان په کوڅه کې او سیده، دغه شخص دسردار ایوب خان سره یو ځای هند ته فراري شو،

او له هغې وروسته بیرته هېواد ته راغي دده ځوي ایوب د یوڅه وخت لپاره د چغانسور سرحدار او له هغې وروسته د حضور غلام بچه و، بیا د مشروطیت دقضیې دکشف نه وروسته د محمد عثمان سره یو ځاي د جلال اباد څخه دهند خواته حرکت وکړ په لاره کې ونیول شول او دواړه په جلال اباد کې د توپ خولې ته تړل شول [۳۶]

د محمد ایوب یو ورور چې محمدعیسی نومیده او د میمنې د ګرزیوان حاکم و د لومړي مشروطیت په دې قضیه کې لاس درلوده، چې بندي شو او په زندان کې مړ شو.

۵ ـ پاچا میر خان:

هغه د لوګر او سیدونکي او د وزیرو د قوم د خانزاده ګانو څخه د حضور غلام بچه و، چې له همغه وخت څخه یې د شهزاده امان الله

[۳۵] همدغه ماخذ.

[۳۶] میر قاسم خان او غبار

خان سره نزدې اړیکې درلودلې، دلومړي مشروطیت په غورځنګ کې د اماني دورې تر پیل پورې (۱۲۹۸) په ارګ کې بندي و. کله چې ازاد شو، د اماني دربار نزدې شخص شو، او د ډیر وخت لپاره د لوګر حاکم و، ده ددربار د خدمت کولو دسر پرستي او دولت ته د اطلاعاتو د رسولو دندې په غاړه درلودې. [۳۷]

دري تنه ۶، ۷، ۸:

د دغو وینبو ځوانانو له ډلې څخه د غونډي مشر محمد ولي خان، میرزمان الدین خان بدخشاني او شجاع الدوله غوربندی هم و چې بندیان نشول لاکن په دوهم مشروطیت کې ددوي ونډه ډیره مهمه وه چې په راتلونکي کې به معرفي شي.

(۶)

الف: د مشروطه غوښتونکو دلومړي ډلي یا د تولني مرامونه

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو ډلي (تولني) یا دملت سر ښندونکو په ظاهره کوم ځانګړي او لیکلي مرامنامه نه درلوده، او یا دا چې موږ ته نده را سیدلي.

کله چې به یونوی غړي په دې ډله یا تولنه کې شاملیده، په یوه فرعي او محدوده کړۍ کې د هغه اعتماد والي دهغه د اهلیت سره په نظر کې نیول کېده د هغې وروسته نوموړي ته په همدې کوچنې

[۳۷] میر قاسم خان او غبار

l Library

ډله یا کړی کې په قران عظیم او توري سره قسم ورکول کیده، او هغه دا لاندي غوره مرامونه په ځان منل:

۱ ـ د اسلام د اصولو او د قر ان عظیم د تقدیس اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲ ـ د ملي حقوقو د لاس ته راوړلو او د ملت دا ستازود نظر لاندي د حکومت، د رژیم مشروطه کولو، د ملي حاکمیت او د قانون د حکم د تامینولو لپاره همیشنی او دوامداره کوښښ.

۳ ـ د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لري والي او یا ورته په بد ویلو باندی د خلکو د تلقین کولو په لاره کې کوښښ کول.

۴ ـ د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو تر مینځ ښه تفاهم او پخلاینه، او دملي یو والي ټینګښت.

۵ ـ د سولي او پخلاینې له لاري د ملت د اصلاح کولو په لاره کې کوښښ نه دا چې د زور او د وسلي په استعمال سره .

۶ ـ د خلکو د ویښولو د وسایلو د مطبوعاتو د ښوونځیو او د پوهنې عامول.

۷ ـ د خلکو د ازادو انتخاباتو له لیاري د ملي شورا د مجلس (جرګې) جوړول.

۸ ـ د افغانستان د ازادي او سیاسي استقلال حاصلول، او د بهرني نړی سره د اقتصادي او سیاسي اړیکو پراختیا ، (ځکه په هغه وخت کې د افغانستان امیر مکلف و چې د برتانوي هند له دولت پرته د نورو دولتونو سره سیاسي اړیکي ونلري).

۹ ـ د ټولینز عدالت او مساواتو د اصولو ټینګښت.

۱۰ ـ د صنعت او حرفت (کسب) څخه دنوي مدنیت اساساتو پراختیا، د اوبو او برښنا او نورو سر چینو، دښارونو اونورو ودانیو جوړول.

دغو لسو مبداو ته هغوي په قراني تعبیر سره (تلک عشبره کامله) ویل. ددې ټولني مخکښانو دا عقیده درلوده چې تر خپلي وسي دسولي، سلم او د خیر غوښتني دتلقین له لیاري خپل مرام مخ په وړاندي بوزي. او د وخت امیر دپوهني عاملو، ددولتي چارو د اصلاحاتو قبلولو او د ظلم، زور او استبداد له مخته وړلوته تشویق کړي، او خندونه د ښه او خیر په فکر کولو او د امنیت په ټینګښت سره له مخته یوسي، او پدغه لاره کې لږ ځاني قرباني ورکړي. ځکه د هېواد د ځوانانو په منځ کې روڼ اندي، فهیم او پوهه کسان کم و، او دغه هر ،وه یو قیمت یا بیه درلوده، نو پدي اساس د ځاني تلفاتو څخه مخنیوي کول او د احتیاط څخه کار اخستل عبدالجلال خان او با با عبدالعزیز خان کندهاری څخه اوریدلي و، چې د شهید مولوي عبدالواسع او عبدالرحمن لودین خبری هم هغه تاییدولي.

ب : د مشروطه غوښتني د ټولني نښان یا سمبول

د افغانستان د مشروطه غوښتونکو ټولنه چې دملت د سر ښندونکو په نامه هم یاده شویده. کوچني فرعي جرګه ګي یا کړی درلودي او په کلی توګه د تولني ټول غړي یې نه پېژندل، هري فرعي جرګه ګې یو مشر در لوده، او د هغوي دغه غونډي هم ددغو جرګه ګیو د غړو په کورونو کې په پټه توګه جوړیدي. کله چې د جرګه ګی غړي سره راټولیدل، او په خبرو اترو یې پیل کاوه قران عظیم یې په خپل منځ کې ایښود. چې په هغه باندي یو قلم اوتوره هم وه. . د ټولنې دغه نښان د بترک علامه اُو د اسلام ددین او د قران عظیم د لاربښوونو اُو

al Library

احکامو قبلول دي او د هېواد د استقلال د لاسته راوړلو لپاره پرتوره تکيه کول وو او قلم د پوهې غوښتنې او د پوهې خپرولو او عامولو نمايندګي کوله چې دغه دواړه يې د قران شريف په وجو د سره بترک کول.

دغه نښان دغازي امان الله خان د تخت کښناستنې څخه را وروسته د پوهني وزارت لپاره وټاکل شو، تر څو د هېواد د سر ښندونکو او د پخوانيو مشروطيت غوښتونکو د هېواد غوښتنې د مرام ادامه وي.

د پوهني وزارت رسمي ليکونو (مکتوبونو) او خپرونو د يو څه وخت لپاره دغه نښان وساته، او د (معرف معارف) يوي مياشتي خپرونې هم تر څو کالو پوري دغه نښان درلوده، او حتې چې د پوهني دزده کوونکو د ځانګړي خولۍ لپاره هم د قلمي (رصاص) له مخې نښان په همدې شکل جوړ کړي و.

دغه نښان د (نظامنامه نشان هاى دولت عليه افغانستان) د برلين چاپ ۱۳۴۱ ش کال په کتاب کې داسې راغلي دي:

د غنمو د وږو په يوه دايره کې چې پورتنې برخه يې خالي ده يو مستطيل شکله کتاب دي چې لاندينې پښتې يې دليدونکي خواته ده دهغې د ښې خوا په اخرني برخه کې هغه توره پرته ده چې د لاسي (دستي) برخه کې د کتاب په لاندينې برخه پرته ده، او دکتاب په بهرنې کينه زاويه باندې يوه مشواني ديوه وزر (پر) لرونکي قلم سره ليدل کېږي.

نومورې نښان د پوهني په لومړي، دوهمه او دريمه درجه دولتي نښانونو باندې هم رسم کيده، چې ځنې وخت يې يوازې قلم او کتاب رسم کړي چې توره يې د هغې څخه لرې کړي ده او دا د هغه

کسانو کار و چې همېشه يې د خپلو سپرو او پخوانيو کسانو ملي شعاير او دودونه که څه هم ګټور و په خپل ټيټ سر سره يې له مخته يوړل او دتير وخت سره يې خپلي مسلسلي اړيکي شلولي دي.

ج: ايا د مشروطيت غورځنګ يو ملي اوهېوادني غورځنګ و؟

موږ پدي رساله کې د مشروطيت په غورځنګ کې د هندي ښوونکو ونډه په جلا فصل کې تشريح کړي ده، موږ بايد د هندي مسلمانانو د ا خلاص نه ډکي هلې ځلې د پوهني په پراختيا او د نوو افکارو په تلقين کې هيري نکړو، لکه څنګه چې ځينو بهرنيو ليکوالو او دهغوي څخه په تقليد سره ځينو کورنيو خلکو داکتر عبدالغني هندي د مشروطيت د غورځنګ موسس او مشر ګڼلي دي. چې دا خبره دمنلو وړ نده، ځکه نوی فکر او د نوی مدنيت د ګټور اساس اقتباس د ډيرو کلونو څخه مخ کې وجود درلوده،لکه چې د سيدجمال لدين ا فغاني فکري غورځنګ له همدې ځايه د هند، ايران، عثماني او عربي هېوادونو تر خپور شوی و او بيا د امير شير علي خان د عصر د غورځنګ او دکابل شمس النهار د جريدي خپريدل چې ديرش کاله مخ کې د نومورې ډاکتر د راتګ څخه کابل ته زموږ ددې مدعا ښه شاهد دي. او له هغې څخه وروسته په ۱۳۳۳ ق کال کې د افغانستان د سراج الاخبار د ټولني جريدل دا په ثبوت رسوي، چې دغه غورځنګ په خپله په افغانستان او د خلکو په افکارو کې سوابق درلودل.

د افغانستان خلک دلومړي مشروطيت غورځنګ نه مخ کې چې د څوارلسمې هجرى پېړى د لومړى ځلورمي په پای کې رامنځ ته شو، د نړی د ډيری لوی استعماری قوي يعنې د بريتانيا د امپرا طوری سره په خپله خاوره کې دوه ځله لاس او ګريوان شول، او په

al Library

دغـو دوارو دفـاعي جگړو کـې بريـالي راووتـل. تـر څـو چـې نـړی خوړونکي دښمن يې له خپلې خاورې څخه وشاړه. ايا د هېواد څخه دغه ډول بريالی او په ميړانه دفاع د سياسي بيداري او دحالاتو (واقعي) درک څخه پرته ممکنه وه؟

د مشروطه غوښتونکو دټولني نښان چې وروسته د افغانستان د پوهني رسمی نښان شو.

پداسې حال کې چې پدغه دوارو جگړو کې له ۱۸۳۹ م کاله څخه تر ۱۸۸۰ م ـ له پوري ځلوېښتو کالو په موده کې نـه کوم پردي او يا هندي سړي لکه داکتر غنی په افغانستان کې و اونه دهغه وخت په ساقطو حکومتونو پوري مربوط دداخلي اجالو نـه کـوم سړی، (امير دوست محمد خان او امير شيرعلی خان) اونه دغو خلکو زموږ د هېواد خلکو لوري ورکونه او سازمان ورکونه په غاړه درلوده او ما څو ځلی ويلي دي او بيا هم وايم: چې د هېواد څخه د دفاع يا ساتني درووند بار يا پېتی يوازې اويوازې د افغانستان د کليوالو، کسبگرو او بزگرو خلکو يعني د افغانستان د عامو خلکو په اوږو پريوتلی و:

نازم بـه بـازوی کـه کشـرانج بيشـمار
تنها هم اوست منجی اين سر زمين خويش

پـدې ځـای کـې بيـا د خبـرو سـر خـدای بخښلـي ميرقاسـم خـان تـه ورپريږدو. چې دمشروطه غوښتونکو سره ملگری اوبندي هم و. هغه وويل:

" په هغه وخت کې د څو تنو پر ته چې هغه هم د گوتو په شمار وو نو نور خلک ددې کلماتو لکه ديموکراسی او مشروطه سره بلدنه وو. دهمدغه روڼ اندو او درديدلو کسانو يوې ډلې د همدغې مفکوري

د پرمخ بيولو لپاره ټولني جوړې کړې وي. ددې لپاره چې ددغه ټولني تکـړه کسـان د حبيبيـه دښـوونځي اسـتادان وو. او ددغـه ښوونځي عمومي سر پر ست ډاکتر عبدالغنی و نو داسي گمان کيده چې دغه مفکوره د ډاکتر عبدالغنی د فکر څخه را پيدا شويده، نو پدې اساس يې د مشروطه غورځنگ بنديانو ته د ډاکتر عبدالغنی دفقري بنديان ويل، او کوم وخت چې به مشروطه بنديان د پوښتني لپاره غوښتـل کېدل،نو غږ به يې کاوه چې د ډاکتر غني د فقري بنديان راو غواړي!

يوه ورځ د زندان نفر کوټه خلاصه کړه او غږ يې وکړ چې د ډاکتر غني د فقري بنديان دي بيرون تـه راشي، هغه څو تنه چې پدغه کوټه کې و بيرون ته راغلل، مير احمدخان کندهاري چې په کاکا مشهور و هغه هم پدغه کوټه کې و د هغه څخه يې پوښتنه وکړه چې ته هم د ډاکتر غني په فقره کې شامل يې، هغه پداسې حال کې چې ډاکتر غني هم پدغه خونه کې ورسره و ډيري سختي ښکنځلي وکړې چې د ډاکتر غني داسي او هغسي، زه په خپله فقره کې بندي يم."

ميرقاسم وويل:

دکاکا خبره رښتياوه، ځکه دغه فقره يعني لومړي مشروطيت د ډاکتر غني سره هيڅ اړيکي نه درلوده، ددغه غورځنگ ځوانان زموږه خپل يوه خلک و لکه د کاکا سيداحمدخان پشان يو شمير يوه او د حساب خلک په کې شامل و نو په دې خاطر دغه غورځنگ يو ملي او هېواد ني حرکت (غورځنک) و.

مير صاحب زياتو ي چې :

" دا ځويم ځل دي چې ځينو خلکو په افغانستان کې دمشروطه غوښتني دلومړي غورځنگ په باره کې مطالب ليکلي دي: چې

al Library

ګوندي دغه سياسي، مترقي او افغاني غورځنګ ديوه پردي تن د افکارو څخه رامنځته شوي دي، او ددې هېواد علمي، روڼ اندی اوتکړه کسان او هېواد غوښتونکي صديق او رشيد افغانان دي ديوه بهرني د لاس الـه وی... ښايي ددغو ليکوالو په نظر دا ډيره عجيبه او غريبه راغلي وي چې دغه ډول روښان او مترقي افکار دي پدغه راز تورتم او د ظلمه ډکه فضا کې ددې خاوري د زامنو د مغزو څخه راسر شوي وي، لاکن د تاريخ په شهادت په هر عصر او وخت کې زموږ پدې خاوره کې داسي فکر منداونو ښتګر انسانان موجود و چې د پوهي او علمي مقام له نظره بايد هغوي په وجود افتخار وکړو..." [۳۸] دا هغه څه و چې د خدای بخښلي مير قاسم خان له وينا څخه مو دلته رانقل کړل مګر ددې کرښو ليکونکي په ځانګړي توګه پدې برخه کې د خپل تره ځوی او استاد د مولوي عبدالواسع شهيد څخه چې د لومړی مشروطيت د بنديانو له ډلي څخه و مې داسي واوريدل چې ددې ټولني دکندهاريانو لومړني غونډه، يعني مولوي واصف او دده د کورني غړی د کاکا سيداحمدخان سره د کوټي ملګري و دغه خونه په شاهي مدرسه (چوب فروشي) کې د دغې مدرسي په مدرس مولوي عبدالروف خان پوري اړه درلوده چې په هغه وخت کې د هغه دوه ځوان زامن د عبدالواسع او عبدالرب په نومونو هم په هغه ځای کې اوسېدل او د لومړي مشروطيت د لومړنی غورځنګ طرحه په همدغه ځای کې برابره شوه، او دا هغه وخت و چې تر دغه وخته ډاکتر غني افغانستان ته نه و راغلی، له دغې وروسته دغې مفکورې د حبيبي دارالعلوم ته هم نفوذ وکړ، او استاد مې داهم ويل : چې ما ډاکتر

[۳۸] د سر قاسم خان مقاله.

غني په خپلو سترګو نه و ليدلی، تر څو په زندان کې مې د هغه سره وپېژندل. د هغه په وينا: ډاکتر غني انګليس مشر بې شخص و چې د انګريزی ژبي او د هغه علومو پرته چې په لندن کې يې زده کړی و، د ختيځو ادبياتو، سقافت او علومو څخه په نور هېڅ څه شي هم نه پوهېده، او په ماته او ډېره بده فارسي ژبه يې خبرې کولې، او انګليسي ژبه يې د اردو ژبي څخه هم ښه او روانه زده وه.

بل سړی چې د يوه څه وخت لپاره په کندهار کې و او ځما استاد و (۱۳۰۴ش) کال په شاوخوا کې و دا په کريټ متخلص عبدالرحمن لودين دی، دا تندمزاجي او راستکاره ځوان و، دا د کوچنيتوب څخه د خپل پلار د کاکا سيداحمدخان پواسطه د مشروطه غوښتونکو د لومړی ټولني د غړو سره يو ځای اشنا او ددوهم مشروطيت روح او زړه و، هغه ځوان چې په شور بازار کې يې د امير حبيب الله خان په موټر دتفنګچي ډز وکړ، او دخدای بخښلي عبدالهادي داوی سره يو ځای بندی شو هغه هم دا ويل چې : د لومړی مشروطيت دافغاني ټولنی لوي مشر مولوي واصف دي چې کبريټ دهغه څخه په کوچنيتوب کې درس لوستلي و، او دحبيبي په ښوونځي کې دهغه د ادبياتو استاد و.

هغه دريم سړی چې دمولوی عبدالواسع او کبريت دغه قول او وينا يې تائيدوله، خدای بخښلي بابا عبدالعزيز دی، چې زه دکندهار په طلوع افغان کې څلو کاله دهغه مرستيال وم، هغه چې دمشروطيت په دواړو غورځنګونو او دروڼ اندو او ويښو ځوانانو په ټولنو کې ګډون درلوده، په صراحت سره ويل چې ددغو دواړو غورځنګونو رامنځ ته کوونکی، پر مخ بيونکي او دوام ورکونکي موږ په خپله افغانان وو او هنديانو هم يوه ځانګړی فرعي کړی درلوده چې د

افغانی مرکزی جرګي سره یې اړیکي درلودی، ولي دکار رشته او عمومي لارښوونه دافغانانو پلاس او واک کې و، ځما دغه ټولي اوریدني هم دخداي بخښلي میر قاسم خان دهغې وینا صدق کوونکی دي چې دمشروطه غوښتني غورځنګ یو خالص ملی او افغانستانی غورځنګ و نه دا چې دنورو او پردیو پواسطه برابرشوی او یا تلقین شوی وی.

l Library

٧ څپرکی

دهندی ښوونکو ونډه (داسلام سرښیندونکی)

وارسیدیم بجایی من وخاطر در عشق
که بود بلبل وپروانه نصحیت گر ما

په لومړی مشروطیت کې خون ګرمه ځوانانو، تندرو او رادیکالو اشخاصو وجود درلوده، چې دهغوی لارښوونکي او رهبران دمعتدل فکر او احتیاط خوښونی درلودونکی وو. او دکار دپیل څخه یې داسي فکر کاوه، چې په خپل منځ کې باید ځني معتدل عناصر او په ګوندی چارو پوهه تجربه لرونکي اشخاص هم ولری.

د١٩٠٣ م کال په شاو خوا کې کله چې دحبیبي دارالعلوم په کابل کې پرانستل شو په هغه ځای کې په ځینو افغاني پوهانو برسیره، دطبعي علومو لکه: ریاضي جغرافي دتدریس لپاره دځینو ماهرینو استادانو شتون ته هم اړتیا پیدا شوه ځکه افغانستان په نوو تجربوی علومو کې ماهران نه درلودل. زموږ علماو د منځنیو پریو دمعقولاتو دښووني دنصاب سره سم دحکمت فلسفي او ریاضي دعلومو سلسله چې په اسلامي هېوادونو کې معمول وه لوستل .او دمفقولو او معقولو علومو دزړو معلوماتو دیوی څانګي سره اشنا او بلد شو، پداسي حال کې چې صنعتي انقلاب (بدلون) او داروپا

l Library

رنسانس په تولو عقلي او طبعيي علومو کې هغه نوي بدلون چې دتجربې او ازمايښت په اساس ولاړ و منځ ته راوړي و. او نوي علومو په هندوستان په ۱۹ پيړي کې دانګليس داستعماري قواو په راتللو اود ښوونځيو او نوو پوهنتونونو په پرانستلو سره رواج پيدا کاوه.

افغاني پوهانو ددربار په ګډون دښوونې او روزنې د نوي قانون رواجول، او دنوي پوهنې عامول د اروپا د تمدن د هداياتو سره سم په خپل هيوادکې لازم ليدل. نو پدي اساس پدي فکر کې شول چې ځني مسلمان ښوونکي دانګليس د هندي مستعمري څخه خپلو ښوونځيو ته راولي، تر څو زموږ نوی زده کوونکي وکولي شي د نوي پوهني سره اشنا شي. او پدی وسيله نوي علوم، صنعت او حرفت پراخنيا او پرمختيا وکړي.

د۱۳۲۳ کال دسراج الاخبار د يوی ګڼي سر مقاله او مطالبو يې چې په تيرو څو کرښو کې مو معرفي کړل د خلکو او دربار دغه هيله او ارزو ښه توضيح کوي.

پدي سلسله کې د هندي ښوونکو لومړني ډله چې افغانستان ته راغله ډاکتر غني او دده ورونه و چې د حبيبي د مدرسي د تدريس او تنظيم لپاره کابل ته راغلل (۱۹۰۳ م) د مير قاسم خان په قول دا ډاکتر غني د پخاپ د ګجرات د جلال پورد جټانو د خلکو او د علی ګرد کالج د تکړه او ممتازه محصلينو څخه و. چې انګريزانو هغه د لوړو زده ګړو لپاره کيمبرج ته واستاوه، نوموړي د خپلو زده کړو په وروستي کال کې ناروغ شو او ويې نکړاي شول چې په اخرينو ازموينو کې بريالي شي، کله چې نايب السلطنه سردار نورالله خان د ملکي ويکتوريا په د عوت انګلستان ته ولاړ، (۱۳۱۲ق ۱۸۹۵ م)

نو هغه ورته د خدمت لپاره راغي او ځيني وخت يې ور سره د ژباړونکي په توګه کار وکړ. کله سردار بيرته خپل هيواد ته راتله نو هغه ته يې د افغانستان دراتللو دعوت ورکړ، اويو کال وروسته کابل ته راغي، او د حافظ احمدالدين وروسته د حبيبي د مدرسي د مدير په توګه وټاکل شو. دده لوي ورور مولوي [39] نجف علی او کشر ورور يې مولوي چراغ علی هم د محمدي مدرسي، عربي او فارسي اسلامي پوهنتون کې هيڅ لاس نه درلوده او يوازي په انګريزي ژبه کې يي خپل زده کړي په رياضي و طبعيياتو کې بشپړي کړي وي. اود افغانستان په ښوونځيو کې هم د رياضي. جغرافيې او طبيعي علومو درس ورکاوه، په هغه وخت کې په کابل کې دريو کورنيو د مولوي لقب درلوده:

اول: د شاهي مدرسي مدرس او د لومړني سراج الاخبار موسس مولوي عبدالروف او دده دووزامنو مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب چې پدي رساله کې معرفي شوي دي.

دوهم: د ميزان التحقيق فقر اسلامي غړي مولوي عبدالرزاق د هغه د زامنو سره.

دريم: تاجر مولوي احمدخان او ځوي يې مولوي محمد سرور واصف چې پدي کتاب کې په جلا توګه معرفي شوي دي.

د ښوونکو له ډلي څخه وو. يو کال وروسته چې کله دغه ډاکتر درخقيي لپاره هند ته تلو، په ده باندي ديو ډول قاچاقو اشتباه وشوه، او هغه يې په تورخم کې تالاشي کړ، ولي څه شي يې تري تر لاسه نه کړل، نوموړي پدي حرکت سره ډير په قهر شو او افغانستان

[39] مولوي لقب په هندوستان کې هغه چاته ويل کېږي چې په دين يا ادبي علوموکې په عربي يا فارسي ژبوکې د استادي د مقام درلودونکي وي

l Library

ته يې د بيرته راتللو څخه انکار وکړ، کله چې امير ته ښکاره شوه
چې دي اشتباه حقيقت نه درلوده نو دوه ځله يې په موکده توګه هغه
ته وليکل که چيري دا يو راسخ مسلمان وي نو د اسلامي هېواد د
خدمت څخه بايد ځان ونه سپموي، هماغه و چې ډاکترغني بيا
کابل ته راغي.

هغه د مشروطيت په مقاله کې د خپلو وروڼو او مولوي محمد
حسين سره يوځاي چې په اماني دوره کې د لوړينو ښوونځيو مدير
او بيا وروسته د تدرساتو رئيس و په ارګ کې بنديان شول. تر څو
چې د امان الله خان دسلطنت په وخت کې ازاد شول، او د علي
احمدخان والي په ملګرتيا د هېواد د اسقلال د بيرته لاس ته راوړلو
د سولي د خبرو په هيت کې راولپنډي ته واستول شو.

هغه وخت چې ډاکتر غني د يوولس کاله زندان څخه وروسته د
اميرحبيب الله خان د وژلو نه را وروسته د ارګ له زندان څخه را
ووت . (۱۲۹۸ ش) په ډير درناوي سره يې هر کلي وشو، او دامان
افغان جريدي د زندان څخه ده د ازادي خبر په ډيره خوښي سره
خپور کړ او د افغانستان په پوهنه کې يې ده د خدمتونو د ادامي
غوښتنه وکړه.

مولوي محمد حسين چې د پيښو شاهد او ده سره په زندان کې
يوځاي و ډاکتر عبدالغنی په برخه کې داسي ليکي :"هغه د ملت
دسرښندونکو يا د اسلام دسر ښندونکو د مجلس مشر(دلومړي
مشروطيت د هنديانو ډله) و چې ۱۱ کاله بې ځايه زندان يې تير کړ
د هغه علمي او اخلاقي لياقت ښکاره و، چې د پنجاب د ستيټ
سکالر په توګه يې په انګلستان کې نهه کاله تحصيل وکړ او د لندن
په اسلامي ټولنو کې يې د فصيحو او بلغيو ويناو په کوونکي

شهرت درلوده، او امير عبدالرحمن خان هغه ته بلنه ورکړي وه چې د
هغي د منشي په توګه افغانستان ته راشي."[40] سره له هغه نظره چې
په نوي پوهنه کې په تدريسي چارو وګمارل شول، په خپله ډاکتر
غني چې د زندان ډير اوږد رنج او تکليف يې تيرکړي و، د خپلو
خپلوانو د لېدلو په بهانه هندته ولاړ او بيرته رانغی، هغه په
انګريزي ژبه د REVIEW OF POLITCSIN CENTERAL
AS SID کتاب وليکه چې په لاهور کې په ۱۹۲۴ م کال کې چاپ
اوخپور شو، او په کابل کې يې يوازي يو وراره د نجف علي ځوي
عبدالمجيد د ښوونکي په توګه پاتي شو.

د ملت د سرښندونکو(د اسلام سرښندونکو) د هنديانو هغه ډله چې
په کابل کې وه او د افغان مشروطيت غوښتونکو سره يې يوځاي
کار کاوه، خپل شعار يې د هندوستان د کانګرس د ګوند په تقليد د
خپل هېواد د لباسونو اغوستل ګرځولي و،[41] وايي چې عبدالغني
مفکر او پوهه شخص و، کله چې په ۱۳۲۹ ق يا ۱۹۱۱ م کال کې د
منګلو قبايلو اړودوړ او بغاوت وکړ،او جنرال محمد نادر د هغي
دغلي کولو لپاره وګمارل شو، په دغه وخت کې ډاکترغني د ارګ د
زندان له دننه څخه د هند په جريدو کې يومضمون خپور کړ او په
هغي کې ليکلي و چې که امير د اسلام د سرښندونکو د هغو ددوام
اجازه ورکړي وي ، داسي پيښي به نه راپيدا کېدې، ځکه د هېواد د
ټولو قومونو او خلکو استازي به دتل لپاره د امير په حضور کې
موجود وي، او د خلکو شکايات او ستونزي به يې امير ته

40 انقلاب ۱۱۰ .

41 انقلاب ۹۱

تقدیمولي او دشکایت او بغاوت ځای به نه و.[42] دډاکتر عبدالغني په برخه کې د همغه اولي ورځي څخه چې د افغانستان ته راغي داسي اوازي اوشايکات و چې نوموړي دانګليسي مقاماتو د هندوستانږ حکمرانانو ګمارل شوي او استول شوي شخص دي.ددې لپاره چې په هندوستان کې اوس د انګليسي انتلجنس سرویس اسناد دمحرمیت څخه راوتلي دي او اوس د څیړونکو په لاس کې دي، نو هغه چا دا اسناد لېدلي دي وايې چې پدغو اسنادو کې دډاکتر غني په برخه کې داسي اسناد موجود دي چې د انګليس د جاسوسي ددستګاه سره دده تړلتيا ښيي ددې لپاره چې ددې کرښو ليکونکي په خپله دغه څه ندي ليدلي او داسي نقل کوونکي(راوي) چې شقه او داعتبار وړ وي او هغه يې کټ مټ نقل کړي اويا خپاره کړي وي هم موجود ندي نو پدي خاطر پدي ځای کې د میرقاسم خان وينا چې دډاکتر غني هم عصره و رانقلوو او راتلونکي، راتلونکو ته پريږدم، تر څو په خپله وګوري او يقين حاصل کړي، دا ځکه چې يوازي دير چاپه برخه کې په يوه د فتر کې د اطلاعاتو او اسنادو شتون نشي کولاي د يوه چا د بدکاري او فساد سبب شي ځکه کېداي شي هغه اطلاعات دهغه دنيکو او مثبتو اعمالو په برخه کې وي.

خدای بخښلي میرقاسم وایې :" ویل یې چې داکتر غني دانګریز جاسوس دي که دغو کسانو چې دغه خبره يې کړي ده د انګليس د انتلتجس سرويس څخه پوره او شقه معلومات تر لاسه کړي وي نو پدي صورت کې ددغه کار ترديد مشکل دي او که چېري خبره يې يوازي د حدس اوګمان له مخي وي، نوبنه به داوي چې نوموړي

[42] انقلاب ۱۰۹

ډاکتر د حرکاتو له مخي وڅیړو او قضاوت پری وکړو: هغه چې په افغانستان کې انګريزانو په ګټه کار کاوه نو ايا په افغانستان کې د مطلقيت او ارتجاع په ضد ديوی مترقي مفکوري رامنځته کول او هغي ته پراختيا ورکول د انګريز په ګټه و؟ همدا زړه ورملي غورځنګ و، چې د اميرحبيب الله خان لپاره د ترکمانچي[43] د متحوسي موافقت نامي نه منل يوه لويه بهانه شوی، هغه دانګليس په مقابل کې وويل، څرنګه کېداي شي دداسي يوه تړون سره چې خلک په کې رضایت نه لری موافقت وښايم؟ په داسي حال کې چې د افغانستان خلک دمشروطه غوښتني لپاره هلی ځلي کوي، بايد و چې داکترغني فعاليت کړي وي ، تر څو پدغه تړون باندي د اميرحبيب الله خان لاسليک اومنل ژر ترژره تر لاسه شوي واي ترڅو چې دده دا ښه خدمت د انګلسانو له خوا تقديريده.

[43] همدا راز د میرقاسم په مقاله کې ؟ لاکن څما په يقين د حافظي هېرتياده ځکه چې دترکمان چاي تړون (دا زربايجان د ګرم رود ديوه کلي نوم دترکمان سيند دي) د۱۸۲۸ م کال دفبروری په میاشت کې د اميرحبيب الله خان د عصر څخه مخ کې د ايران او تزاري روسي ترمنځ شوي، وضانات ايروان او نخچوان کې د پنځه مليونه تومانو په مقابل کې روسي ته ورکړ اوځانګړي ګمرکی حقوق او نظامي محاکمات يې هغه دولت ته ور کړه وو لغوه اعلان کړه، شايد دخداي بخښلي میرقاسم خان مقصد پدي ځاي کې د روس او انګليس ترمنځه د ۱۹۰۷ م کال تړون وي.چې په لومړی ماده کې تزاري دولت افغانستان د خپل قدرت د کړی څخه چې يسنن د اکتوبر د انقلاب څخه را وروسته د هغی بيرون بللي اودافغانستان سره يې اړيکي د انګليس د بهرنيو چارو دوزارت له لياری ومنل.او د هغي په څلورمه ماده کې دواړو خواو په افغانستان دسوداګري مساوات ومنل، لاکن امير حبيب الله خان ددې تړون دتصديق څخه ځان وژغوره، اودواړو خواو د افغانستان د پاچا له موافقي پرته د تړون اجرا وړ وباله او اميرهم چوپه خوله پاتي شو...

l Library

نه دا چې د هغې د وروسته کیدو سببونه یې برابر کړل، زه (میرقاسم) د ډاکتر غني سره څه اړیکي نلرم، مگر د اخلاقو له پلوه، دمستندو دلایلو پرته، یوانسان او په ځانگړي توگه یود اسي مسلمان چې څوکاله یې زموږ د هېواد پوهني او مطبوعاتو ته خدمت کړی دي، د جاسوسي او ورانکاری په فعالیتونو تورنول د انصاف څخه لري کاردي .... که چېري هغه د انگلیس جاسوس و نو طبیعي خبره ده اعلحضرت امان لله خان چې د انگریز سر سخته دښمن و، هغه ژرنه ازاد اوه،او خاصتا هغه به یې د والي علی احمد په ملگرتیا د هېواد د استقلال د بیرته ترلاسه کولو او دسولي د خبرو په حقیقت کې راولپنډۍ ته نه استاوه."

مولوي محمد حسین:

بل مهم سړي چې په لومړي مشروطیت کې یې لاس درلوده اویو ولس کاله یي بند ولېده، د پنجاب د جالندهر دهندي شوو افغانانو د اورمړ د کورنۍ څخه یوتن و چې د علي گر په پوهنتون کې یې د (بي،ای) تر درجي پوري درس لوستي، او په انگریزي، پښتو،فارسي، اردو او عربي ژبو پوهیده، هغه د حبیبي د مدرسي دجوړیدو څخه را وروسته په ۱۹۰۷ م کال کې کابل ته راغي او پدغه مدرسه کې دتاریخ او جغرافي د ښوونکي په توگه وټاکل شو او د افغاني مشروطه غوښتونکو سره یو ځای شو، او د ډاکتر غني څخه را وروسته د ملت دسرښندونکو دهندیانو دټولني داراکینو څخه و، چې د ۲۶ کلنۍ په عمر په ۱۹۰۹ م یا ۱۳۲۷ ق کال کې د مشروطه غوښتونکو له ډلي سره دکابل په ارگ کې بندي شو، یوولس کاله وروسته د امان الله خان دپرتخت کښیناستلو سره سم په ۱۳۳۸ ق کال کې ازاد شو،هغه په زندان کې قران عظیم حفظ

کړ. او د تفسیر په دقیقه مطالعه کې لگیا شو، ددې لپاره چې دعلي گر په پوهنتون کې یې عربي ژبه زده کړي وه،خپل ځان یې نور هم په اسلامي علومو وپوهاوه، د بندڅخه د خلاصیدو وروسته اماني دربار ته یې لیاره ومونده او په ۱۲۹۸ ش کال کې دکابل د لومړنیو ښوونځیومدیر [44] وټاکل شو چې په تصلمي غونډه کې لومړني تن و، تر څو چې د ۱۳۰۵ ش کال په شاوخوا کې د پوهني په وزارت کې د عمومي تدریساتو په ریاست وټاکل شو.

مولوي محمد حسین د اماني رژیم د زمانه سازی د شخصیت سره موافق و او د(افغان پادشاه) په نامه کتاب یې د اماني دوري د حالاتو په توصیف کې په اردو ژبه ولیکه، چې په ۱۳۴۶ ق کال کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

ولي څه وخت چې حبیب الله د سقاو خوي په ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې کابل ونیوه، هغه د حبیب الاسلام په نامه دارتجاعی جریدي مدیر شو، او څه ناسزا نه و چې ده د امیر امان الله خان په برخه کې روا ونه بلل او وروسته له څو میاشتو د کابل څخه وتښتید او هند ته ولاړ.

کله چې د ۱۳۰۸ ش کال د میزان یا تلې په میاشت کې محمدنادرخان کابل ونیو او پاچا شو، هغه د (انقلاب افغانستان) په نامه کتاب په جالندهرکې په اردو ژبه خپور کړ، چې سر تر پایه د محمدنادرخان او دهغه د کورنۍ په صفتونو او مدایحو او دامان الله خان او د هغه د وخت د اشخاصو په غندني او بدولو ډک دئ دغه دواړه اثرونه اگر چې بیطرفانه ندي، لاکن په کابل کې د هغه د ۲۵ کلن ژوند د شاهداتو درلودونکي دي،چې د تاریخ لیکونکو

44 انقلاب ۲۱

l Library

لپاره ښه ماخذ اومدرک کیدای شي (د ټولو هغو وچو او لمبدو سره چې په دواړو کتابونو کې موجود دي.)
محمدحسین پر کاره سړي و، په کابل کې (۷۵) کتابونه او رسالي په پښتو، فارسي، انګریزي، او اردو ژبو ولیکلي چې د هغي څخه ۱۳ ټوکه یې د پوهني وزارت په تعلیمی نصاب کې چاپ شویدي، او ۱۸ توکه یې امان الله خان ته تقدیم کړل او پنځه ټوکه نوریې د پوهني دارلتالیف ته لیکلي او یا ژباړلي او نور پاتي یې په هند کې چاپ او یا نا چاپ پاتي دي[45] د ۱۲۹۹ ش کال په شاوخوا کې د (معرف معارف) مجله هم دده له خوا خپریدله چې په هغي کې د(جهاداکبر) په نامه دده خپل په فارسي ژبه ناول په تدریج سره چاپیده، چې د افغان او انګریز دلومړي جګړي پېښي یې د افغانستان د خلکو د هیواد پالني او جهاد دوستي دولولو په تعویرولو د کابل د عوامو د محاوری سره سمي لیکلي او دا په فارسي ژبه لومړني ناول دي چې په افغانستاني مطبوعاتو کې خپور شوي دي.

هغه د خپلو کتابونو په فهرست کې په اردو ژبه دیوه کتاب یادونه کوي چې دلومړي مشروطه غوښتونکو د ټولني پراحوالو یې لیکلي و ولي په خواشینی سره باید ووایو چې چاپ شوي ندی. په هر حال سربیره پردي چې دا زمانه سازه او مذبذبه شخصیت و ولي هغه کار چې محمد حسین خان د افغانستان د پوهني په برخه کې تر سره کړي او د مشروطیت په لاره کې دده ویوولس کلن زحمتونه او د افغانستان د پژندني په برخه کې دده تالیفات د هیرولو وړ ندي.

[45] انقلاب ، د کتاب د پاي فهرستونه.

۸

د مشروطیت د غورځنګ مخبران

د مشروطه غوښتونکو د ټولني د مخلصو او ربښتینو دردیدلو غړو په منځ کې څوفاسد او ددولت ګمارلي اشخاص هم و، چې دټولني د اقداماتو او پریکړو اطلاع یې امیر ته ورکوله، چې د هغي جملي څخه د میر قاسم خان په وینا بلوونکي ملامنهاج الدین، سردار محمد کبیرخان او عبدالحق څخه یادونه کولي شو، او مولوي محمدحسین هم دهغه نوم راوړي اولیکلي چې: امیر حبیب الله ملامنهاج الدین ته ویلي و چې: که چېري دده د فهرست شامل ټول کسان(مشروطه غوښتونکو د ټولني ټول کارکونکي) ووژل شي د هغوي خون به ذهغه په غاړه وي[46] نوېدي اساس امیر د ټولني ټولو غړو اوږد فهرست په بخارۍ کې وسو ځاوه، او وي ویل: که چېري دغه ټول ځلک ووژنو عالم به بربادشي.[47] ملامنهاج الدین چې اصلا د جلال اباد دختیځ لوري د شینوارو د قوم څخه و اود دربار دشهزاده ګانو ښوونکي و، ددې ناجایزه عمل د کولو سره سره چې د روڼ اندو د نفرت وړوګرځیده، ولي بیا هم د زمانه سازي او د استخباراتي سرچینو سره د اړیکو په سبب په اماني دوره کې په خپل ځاي پاتي شو او په ۱۲۹۹ ش کال کې د چاریکارو دستاره افغان د جریدي د مدیر په توګه وټاکل شو، لاکن د مشروطه غوښتونکو دنوو ازادو شوو ملګرو په احتجاج د پوهني وزیر

[46] انقلاب ۲۲۸
[47] غبار. مسیر ۷۱۸

l Library

محمدسیلمان خان د هغه لاس د کاره وویست، چې بیا وروسته
دقطغن او بدخشان د لوري په مخبري یعنې جاسوسي واستول
شو.[48] دویم شخص عبدالحق یوازی د میر قاسم خان په وینا پیژنم
او په بل ځای کې مې دده نوم ندی لیدلی، لاکن دا کاذب یا
دروغجن مخبر عبدالحق د ملا عبدالحق ارغندیوال څخه پرته بل
څوک دی چې د عبدالحق ارغندیوال یادونه مخکې راغله.

دریم شخص چې د فهرست په توګه د مشروطه غوښتونکو د نومونو
په تقدیمولو سره امیر ته متهم یا تورنی دی د غبار په قول د کابل د
فابریکې[49] فني کارګر استاد محمدعظیم خان و چې دوشکې د
پخوانیو او ماهر و جوړونکو له کورنۍ څخه راوتلی او په خپل فن
کې ډېر پوخ ماهر و، او د راپور د ورکولو څخه وروسته لوړو رتبوته
ورسېد.

دغه فني شخصیت په اماني دوره کې هم په لوړ قدرت کې و، د
جګړه ایزو وسلو جوړولو د سر افسر په توګه وټاکل شو او د
۱۳۰۰ش کال په شاوخوا کې د وسلو د پېرودلو لپاره اروپا (ایتالیا
او المان) ته واستول شو او د برلین د ختېځ د ازادۍ په جریده کې د
هغه عکس د افغاني اشخاصو په ډله کې چاپ شوی و. هغه په کابل
کې په برګر عظیمو شهرت درلوده.

48 انقلاب ۲۲۸
49 غبار ۷۱۷

دوهم بخش

دوهم مشروطیت

لومړنی خبرې

په تېرو مخونو کې مو د لومړی مشروطیت دملي غورځنګ د پیل
داستان چې په ۱۳۲۳ق کال کې د سراج الاخبار د ټولنې په بنسټ
رامنځ ته شوی و او د یوي ډلې روڼ اندو افغانانو په وژلو او بندي
کولو سره د ۱۳۲۷ق کال د صفری په میاشت کې پای ته ورسید
ولوسته.

هغوی په خاورو او وینو کې ولړلی شول او د ملي مبارزې په ډګر کې
قربانې شول، ولې:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها لقمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغای نداشت

هو! دا فریادونه، زګېروی او شور او واویلاوی ارامې نه شوی، او د
هېواد او ملت سره دمینې لړلو او د همدغسې روښانه پاتې شو، او د
زموږ د خلکو او روڼ اندو تر منځ د ازادۍ غوښتنې غورځنګو نو او
د ملي بیدارۍ یا ویښېدو څپو دوام وموند.

د شلمې پېړۍ په دوهمه لسېزه کې زموږ د هېواد ټولنېزه ښه ښه نه
وه ځکه امېر حبیب الله خان د خپل قدرت په لوړو پوړو کې له خلکو
څخه لرې او د غبار په قول "په حرم کې ډوب شوی و" او په دغه کار
کې یې دورمره افراط او زیادښت وکړ چې مزاجې حالت یې هم ډېر
بد او زیږ شو، او د ده مامورینو اوګمارل شوو کسانو ولیدل چې
امیر د غفلت په خوب کې ښه ډوب شوی دی، نو د بي ګناه خلکو په

Library

چور او چپاول يې لاس پورې کړ. څو ځلې د پکتيا (جنوبي) کندهار او هرات په سمتونو کې د عوامو خلکو بلواوې اوارو دوړ رامنځ شو، لاکېن مرکزي حکومت په زور ښودلو او لښکر کشيو اتکا وکړه، او امير د غفلت د خوب څخه راويښ نشو.

د مظلومو خلکو او په ځانګړې توګه د افغانستان د ملت د شجاياو او مزاجي خطايعو څخه ده هر څومره چې ربړونه او تکليفونه وګوري او هر څومره چې وټکول شي په هماغه اندازه د دوی ملي مقاومت، ټينګتيا او استواری نوره هم زياتېږي او د مبارزې ميدان تـه تر ټولو مخکې ورځي.

د افغانستان خلکو په دوو دفـاعي جګړو کې بهرنيـو يرغلګرو او انګليسـي نيـورګګرو تـه خپـل دغـه ملـي خوې او خصلت پـه ثبـوت رسـولی دي. دغـه راز زمـوږ د خلکـو ملـي احسـاس د کورنـی زور زيـاتی او د امير د ګمارل شويو د چـور او چپـاول پـه مقابـل کـې هم ژوندی و چې:

ملت بود ان شير، هنګام تزاحم
چون بيشتر ازرده شود، پيشترايد

د لومـړی مشـروطيت نيـک او ملـي غـورځنګ د اميـر او د ده د درباريانو په استبداد، زور ازموېلو او وينو تويولو سره چې ويـل بـه يې "د نوو اصولو هر څه قبلوم الامشروطه" [50] پـه ظاهري توګـه لـه منځـه ولاړ، لاکن وروستـه يې د ملت د زامنو پـه زړونو کـې پـه پټـه

[50] دا ملت عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په هغه استضتا کې چې د کندهار د علماو څخه يې په ۱۲۹۹ش کال کې کړی و، ليکلی دی (د بشپړو معلوماتو لپاره د غبار ۸۰۳ مخ وګورئ) د اعتماد الدوله مړينه د چهارشنبي په شپه د ۱۳۰۷ش کال د کب په ۲۳ د کابل په شهرارا کې ده.

زيلـی ځغلـولی وې او دوهـم مشـروطيت يـې رامـنځ تـه کـړ، چـې پـه الماني دوره کې يې د هېواد ازادي، د اداری نـوی لاره، او د افکـارو د بدلون ثمره وکړه.

لومـړی نړيوالـه جګـړه چـې د ۱۳۳۲ق کـال د روژی پـه مياشـت او د ۱۹۱۴م کال د اګسټ په مياشت کې پيل شوه، ټـولې بشـري نـړۍ تـه ټکان ورکړ. د دی لپاره چې د خلافت مقام (د ترکي عثماني سـلطنت) هم په هغه کې د المان او دهغه د متحدينو په طرفداری ورګډ شـو، د انګلـيس د دولـت او دهغـه د انډيوالانو د جګـړه ايـزو اقـداماتو پـه خـلاف لويـه هيـاهوی او شورماشور د هندوسـتان د مسـلمانانو او د نورو اسلامي هېوادونو تر منځ راپورته شو، او په ډېره لـږه مـوده کـې د نړۍ او د ختيځو هېوادونو د ژوند حالات او سوداګری بدله کړه.

امير حبيب الله خان يوه مياشت وروسته په کابـل کـې د هغـه وخـت د سپين ږېرو او مخورو په ديوه لويه غونډه کې د بيطرفـی اعـلان وکـړ (د ۱۳۳۲ق کال د شـوال مياشـت ۱۹۱۴م کـال) پـه داسـې حـال کـې چې عوامو خلکو د عثماني ترکي او د اسلامي خلافت د مقام چې په استانبول کې و د بريـاليتوب شـعارونه ورکـول، او د خلافت ګونـد چې د هندوستان د مليونونو مسلمانانو په منځ کې نفوذ کړی و او د عثماني ترک د قواو د تقويې لپـاره يـې د مرستې وسـايل او چانـدې راټولولې، او هره ورځ به د خلافت د ورځپاني په سلګونو زره نسخې پـه بمبـي کـې ويشـل کېـدې، او سـلطاني سـره خولـی د مسـلمانانو شعار ګرځېدلی و.

لاکن امير چوپ او د حرم له اړخه لـری نـه تللو، شـايد چـې پـه دهلـي کـې د هغـه د انګريزی اربابـانو لپـاره همدغـه د چوپتيـا او ارامـوالی

Library

حالت د ې ـه داسې هندوستان په خوا کې چې په جګړه کې د
بریالیتوب د سرچینو څخه یوه و مطلوب و.
افغانستان د افغان او انګلیس د دوهمې جګړې را وروسته د
برتانوي هند د قوي دولت په خوا کې و، او امیر عبدالرحمن خان چې
قهار سیاست مدار او د کورنیو سر غړونکو لپاره د تیره تیغ
درلودونکي سړی و. په بهرنی سیاست کې د ډېري ښې رویې سره
یې یوازې په دهلي تکیه وکړه، او د افغانستان هغه سیاست چې
تزاري روسي ته یې تمایل درلوده او د امیر شیر علي خان سیاست و
چې د هغه د له منځه تللو سبب شو په ښکاره یې هغه یوه سهوه او
خطا وبلله او منشي سلطان محمد هندوستانی په هغه شرح حال کې
چې د ده د نظر لاندې لیکلی او د تاج التواریخ په نامه ژباړل شوی
محکوم کړ لاکن د دغه دارمدار او نرمش او د هند د وریسرا څخه
د کال ۱۸ لکو کالدارو د ترلاسه کولو سره، سره بیا هم ختېځ
سرحدات او د قبایلو چاري یې یوازې د وریسرارحم او کرم ته پرې
نښودې، او په هغه پوهې او لیاقت سره چې په سیاست کې لرله د
یوې خوا یې د هند وریسرا ډاډه ساته، لاکن د دې لپاره چې د
افغانستان د سیاسي او شوق الجیشي موقیعت څخه یې پورته ګټه
اخیستی وای، نو کله، کله به یې د هډې د ملا نجم الدین په شان
ملایان د کابل د ګردي جومات او د نورو دیني مرکزونو څخه قبایلو
ته ور شړل او فراري کول تر څو هلته د جهاد اوازې ګرمي وساتي او
وریسرا پاملرنه به یې دی ډول قبلوي غورځنګونو ته راوړوله چې که
چېرې د هند د لویدیځ سرحدي قبایل د دې خوا څخه تحریک شي
نو د برتانوی هند لپاره به یې نتیجې ډېرې وي، هغه ۱۸ لکه

کلداري چې واسراي یې ورکوي یوازې د امیر د مینځلو مزد دي، او
د برتیانوی هند وایسرا باید په دی باندې همیشه معترف وی
چې:
"امروز در قلمرو دل، دست، دست تست"
په دغه کاړه او ناروغ سیاست سره امیر عبدالرحمن وکولی شول چې
خپل موقیعت د افغانستان د امارت سره ټینګ وساتي، لاکن د
هغه د مړینې وروسته ځوي یې امیر حبیب الله خان ونه کولی شول
چې په یوازې توګه دغه حالت ته دوام ورکړي، نو په دې خاطر یې
خپل وږور سردار نصرالله خان چې یو اخوند مشربي سړی و، د دې
سیاست د یوه اړخ د پر مخبیولو لپاره وګماره، دا په خپله دوایسرا
سره جوړ راغي او خپل مشر ځوي سردار عنایت الله خان یې د هند د
وریسرا لارد کرزن حرمنور ته ورولېږه (۱۹۰۴م کال د ډسمبر ۱۲)
او یو کال وروسته (۱۹۰۵م کال) یې د هند د بهرنیو چارو سکرتر
لویش ولیم دین ته په ډېره ښه بڼه او دارمدار سره په کابل کې هر
کلي و وایه، او په یو څو کرښیزو تړون کې هر هغه څه چې امېر
عبدالرحمن د راولپندي په سفر کې په ۱۸۸۴م کال کې د لارد سره
منلی و کټ مټ یې هغه ومنل او په دې توګه افغانستان بیا د هند د
وایسرا د ستقیم نفوذ لاندې پاتې شو، د موافقت دغه اړخ د
وایسرا د سیاسي اعتماد د ترلاسه کولو لپاره و چې امیر د همیشه
لپاره هغی ته متعهد و او د سرد ویښته په اندازه یې د هغې څخه
کوږوالې نه کاوه او د بریتانیا د دولت اعتماد یې له لاسه نه
ورکاوه.
لاکن په دغه سیاسي لوبه کې یې چې امیر یې په خپله لوبغاړی و،
خپل بل وږور سردار نورالله خان یې له شاهي ارګ څخه وویست او د

ارګ په لویدیځ لورې کې ورته هغه مانۍ چې اوس د وزیرانو د شورا د کار ځای دې دزین العماره په نامه ورته جوړه کړه ترڅو چې خلک وکولی شي پرته له قیدو بسته همیشه په ازاده توګه ده ته راشي، او د هر خان، ملک او اخوند سره اړیکي ولري، او د ټولو سرحداتو او قبایلو چارې اداره کړي، او د لازم لېدلو په صورت کې وکولی شي په ختیځو سرحدونو کې یو حرکت او خوځښت را منځته کړي. او که چیرې وغواړي جهاد اعلان کړي او هغې ته د افغانستان د خلکو د ارادې د ښکاره کولو رنګ ورکړي،

دا هغه سیاست و چې امیر او د ده ورور له خپل پلار څخه زده کړی و، چې د خوږوالې او سازش سره یو ځای د قهر او غضب وسله هم باید په لاس کې ورسره وي. نو په همدې خاطر د سردار نصرالله خان مقر د همیش لپاره د قبایلو د مشرانو، روحانیونو او د جهاد د اخوندانو رجع وه د هېواد د مرکز او اطرافو سره، او په همدې ترتیب سره یې د افغانستان پر خلکو خپلې مطلقې حکمرانۍ ته ادامه ورکوله او د سراج الملته والدین د ؟) خپل ذات یې د دیني او دینوی روښنا یوو سر چینه بللې و، پداسې حال کې چې دده زیاتره ارزښتناکه وخت به ددربار په ښایست او دحرم د ښکلو میرمنو په ډول او سینګار کې تیریده، او که کله به بهرته هم راووت نو په ښکار میله جوړول او د ساعت تیری د فرش وظرف په ترتیب او سمبالولو به لګیا او اخته کیده او سراج الاخبار به دده دښکار په برخه کې د طنز او کنایې په توګه داسې لیکل:

همه اهوان صحرا، سر خود رانهاده برکف!
بـا میدانکـه روزی بشـکار خـواهی امـد!

(۲)

ګاوندی محرکه عوامل

ازاد قبایل او د هندی مجاهدینو مرکزونه:

ددیورند دسرحدی کرښې په دواړو غاړو کې، چې د برتانوی هند او د افغانستان تر منځ د ۱۸۹۳ م کال دنوامبر په ۱۲ په ۱۳۱۱ ق کال کې د هند د بهرنې سکرتر سرماتیمر د یورند او د امیرعبدالرحمن تر منځ رامنځته شو، او د افغانستان د

خلکو او قبایلو د رضایت پرته په رسمیت و پیژندل شو او وتپل شو، پښتو ژبی سر حدی قبایل جنوبا د وزیرو، میدو، دوړو بنګښ، اپریدی، مومند او نور دلار یې تر سیمی پوری شمالا او سیدل، دې قبایلو دپښو راو دنورو هغو ښارونو د انګلیس حکمرانانوسره چې د هغوی د مستقمي سلطی لاندی وي دهندوستان د پولیټکل ایجنټ پواسطه اړیکي درلودې. لاکن د صوبه سرحد دداخل پولیسي او امنتي قوانین پرهغوی جاري نه و، او عموما د عنعنوي جرګي په توګه اداره کیدل، نو پدې اساس انګلیس پولیټکل ایجنټ دا حق نه درلوده چې د هغوی په کورنیو چارو کې مستقیمه مداخله وکړي.

د هند د مغولي امپراطوري په مرکزکې د ۱۱۷۰ ق یا ۱۷۵۶ م کلو په شاوخوا کې یو ډیر مهم فکري، اصلاحي او دیني حرکت د هغه وخت د مشهور عالم شاو ولي الله دهلوی پواسطه منځته راغلي و، چې ددغي کورني د مشرانو له خوا تعقیب شو،د هغه د مهمو اصولو څخه د ټولینزو او اقتصادي اصلاحاتو او د اسلامي

Library

حکومت د ساتلو په لاره کې د جهاد څخه یادونه کولي شو، او کله چې لدې وروسته لار دلیک Lord Lalke انګلیسي حکمران په ۱۸۰۳ م کال کې دهلي ونیوه نو سکانو هم په پنجاب کې خپله سلطه ټینګه کړه، نو پدې خاطر د شاه ولي الله لمسي مولوي اسماعیل د هلوي د سید احمد بریلوي سره یو ځای د مجاهدینو دیوه کاروان په ملګرتیا دسیند، کندهار او کابل له لیاري پیښور ته راورسیدل، او د جهاد هنګامه او ولوله یې د هغه سیکانو سره چې پیښو ریې نیولي و او هم یې د بارکزایې سر دارانو سره (د امیردوست محمدخان وروڼه) ګرمه کړه، او یو شرعي حکومت یې د ۱۲۲۴ ق کال د جمادي الاخیر په ۱۲ یا د ۱۸۲۷ م کال د جنوري په میاشت کې د پیښور په چارسده کې اعلان کړ،

لاکن ددغه حرکت یا غورځنګ دواړه مخکښان یا مشران د ۱۲۴۶ ق کال د ذیقعدی په ۲۴ یا ۱۸۳۱ م کال د می په ۶ دسیکانو د لښکرو په مقابل کې د برجیلم په غاړه په بالا کوټ کې په شهادت ورسیدل. او ددوی نور ملګري په هم هغه غرونو کې سره خواره واره شول. تر څو چې ددغي کورنۍ د پاتي کسانو څخه یوتن سید نورالدین دهلوی د صوبه سرحد دکوهستان په درستانه کې د ازادو مجاهدینو لپاره یو مرکز په ۱۸۴۰ م کال کې جوړ کړ او دهغه دنیا یې خلکو څخه مولانا عبدالله چې په ۱۹۰۲ م کال کې و مړ د هغه څخه وروسته د هغه ورور عبدالکریم چې په ۱۹۱۵م کال کې مړ شو او دهغي څخه راوروسته دهغه لمسي رحمت الله او نعمت الله د چرکنډ د سمڅي په ځای کې یو په بل پسي د هغه په ځای کیناستل. دي سلسلي دالمجاهد د جریدی په خپریدو سره چې مدیر یې محمد بشیر چې تر ۱۳۱۰ ش کال پوری هم ژوندی و دوام

درلوده، او همیشه یې دکابل ددربار او ددې ځای دروڼ اندو سره اړیکي درلودل چې ددې اړیکو د اسنادو یوه برخه د کابل په ملي ارشیف کې موجوده ده، چې افغاني حکومتونو به د هغوی سره مالي او اخلاقي مرستې هم کولي. د شلمي میلادي پېړي په پیل کې په هند کې دکانګرس د ازادی غوښتني غورځنګ اوله هغي وروسته په ۱۹۱۴ م کال د لومړي نړیوالي جګړي له پیل څخه په هغه ځای کې د خلافت غورځنګ او مهاجرت په ډیر شدت سره روان و. او په هندي ځوانانو کې (د هندوانو او مسلمانانو په ګډون) د هندوستان د ازادي غوښتني جذبي مخ په وړاندی خپلي ځغلولي، او ټول دغه راز خلک چې د پردیو دحکومت او د انګریز د نیواکګرو سره یې جوړښت نه درلوه او غوښتل یې چې د ازادي لپاره یو کاروکړي، نو دپښتنو د سرحد دازادو قبایلو او د مجاهدینو دي ټاټوبي یا ځالي ته یې مخ راګرځاوه، او د همدغه سربښندونکو او زیار کښو خلکو په واسطه به په کابل کې افغاني مرکزونو ته ور پژندل کېدل، او کابل ته به یې د هغوي درسولو وسایل د قبایلي سرحداتو د لیاري برابرول، او همدا خلک و چې د هند د ازادي او د ازاد هندوستان د موقت حکومت د جوړولو زمیني یې په کابل کې برابري کړی. چې ددهلي انګریزان او دپلټنو نیواک ګر مرکز ونه یې ډیر سر ګردانه کړي و.

دشیخ الهن د غورځنګ د یاغیستان د قبایلو په منځ کې د ازادي غوښتونکو مرکزونه او کابل:

په ۱۸۵۷ م کال یا ۱۲۷۳ ق کال کې دهند د ازدادي غوښتني د پاڅون وروسته چې انګلیسي نیوړګ ګرو هغه د غدریعني MuTiny په نامه و ځپل دهند ځینو (مسلمانو مخ کښانو د شیخ

الهند مولانا محمود الحسن (د ۱۹۱۷ څخه تر ۱۹۲۰ م کال تر جون پوري په مالتا کې اسیر) په اشاره او تلقین د هند په د ننه او بهر کې د ازادي غوښتني حرکاتو ته ادامه ورکړه، چې د هغي جملې څخه ومولانا ابوالکلام ازاد، مولانا محمد علی جوهر، حکیم اجمل خان نواب وقار الملک، ډاکتر مختار احمد انصاري، مولانا تاج محمد امروتي او د کراچی سوداګر عبدالله هارون او داسي نورو چې د هند په دننه کې یې په پټه توګه فعالیت کاوه، او په ازادو سرحداتو کې فضل واحد د ترنګزو حاجی، دباړی ملاصاحب (چې د ۱۹۱۵ م کال په سپمتبر کې د شبقدر د حملی مشرو) او د اباسین دکوهستان ملااحمد جان صاحب سنډا کې چې (د ۲۰ پېړي په پیل کې د انګلیس د استعمار په مقابل کې سر سخته مجاهدین و) لدې وروسته د خداي خدمتګارانو دټولني بنسټ ایښودنکي خان عبدالغفار خان و،

شیخ الهند ده ۱۹۱۵ م کال دسپتمبر په ۱۸ یا په ۱۳۳۳ ق کال کې حجاز ته ولاړ او له هغه ځای څخه یې د ازادي د مبارزي د لیاري د ملګرو څخه یوتن (نوي مسلمان شوي شاګرد) مولانا عبیدالله سندهی دکویتی، ښوراوک او کندهار د لیاري څخه کابل ته راو استاوه، چې د ۱۹۱۵ م کال په اکتوبر کې دي ځای ته راورسیده، او دسردار نور الله خان، سردار عنایت الله خان او دانډو د حاجی عبدالرزاق په مرسته یې د هند د ازادي غوښتونکو د فعالیت لپاره په کابل کې مرکز جوړکړ، او د (ازاد سرحد) د چمبرکند د سمځي او ستهانې د مجاهدینو د مرکزونو سره یې خپلي اړیکي ټینګي کړي، او له همدي لاري څخه به د هند ازادي غوښتونکي ځوانان او عالمان د تحریک د ادامي لپاره کابل ته راتلل، او لدي ځای څخه

به یې د هند د ازادي د حاصلولو لپاره د اسیا او اروپا په هېوادونو کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکاوه.

په همدي وختونو کې د لاهور د ګورنمنټ کالج د زده کونکو یوه ډله د هری پور او ازادو سرحداتو له لیاري د ۱۹۱۵ م کال په فبروری کې کابل ته هجرت وکړ، چې پدې ځای کې د هند د ازادي غوښتونکو په ټولنه کې شامل شول، چې پدي ډله کې د ملتان افتخاري مجیټریټ د (بابړو د قوم) خان بهادر رب نواز ځوي الله نور خان هم شامل و، چې وروسته یې د هند دربتینتو ازادي غوښتونکو اطلاعات دکابل څخه دانګریزي جاسوس سر چینوته ور کول.[51] په دي ډول کابل د هند د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځید، ار محمد میان بن عبیداله (مولوي منصور انصاري) چې د شیخ الهند د سر ښندونکو شاګردانو څخه و د مهمو سیاسي اسنادو سره د حجاز څخه هند ته ورسید، (۱۹۱۶ م کال اپریل) او له هغه ځای څخه د ازادو سرحدونو له لیاري د ۱۹۱۶ م کال د جون په میاشت کې کابل ته راغي، دا شخص باعمله عالم و چې په ۱۳۰۱ ق کال د هند په سهانپور کې زیږیدلي او د ۱۳۲۴ ش کال ددلوی په میا شت کې د ۶۲ کالو په عمر وفات شو چې د لغمان د مهترالملک په هدیره کې ښخ شویدي.

---

[51] الله نواز جي په اماني دوره کې یو شکمن شخیضت و او له معارف څخه وویستل شو، د محمد هاشم خان په کابینه کې وزارت او سفارت ته ورسید. او د عمر تر پایه په کابل کې پاتي شو. چې په همدي ځاي کې د ۱۳۴۵ ش کال د وږی د میاشتي په ۱۲ نیټه مړ شو. هغه ددوهمي نړیوالي جګړې په وخت کې د افغانستان د سفیر په توګه د هتلر تر څنګ په برلین کې ناست و.

Library

مولانا منصور سربیره د ازادي غوښتي دکردار، فکر مند مولف او
دځانګړو، یاسي نظریاتو درلودونکي شخصیت و چې په اردو او
فارسي ژبو کې اتلس ټوکه کتابونه د اسلام له نظره په سیاست
دین او حقوقو کې ولیکل، چې ځنیې یې چا پ شوي دي، ددې
کرښو لیکونکي هغه لېدلي او د هغه سره خبري اتري درلودي، هغه
د عمر تر پایه د ازادي غوښتني او فقیري او درویشي پر مسلک د "
دالهي حکومت" د ثابتو او نه تغیریدونکي افکارو سره پاتي و،
ددې لپاره چې په ازادو سرحداتو کې د افغانانو سره ډېر وخت
لپاره یوځاي و په پښتو او دری ژبو کې ښې خبری کولي او د سید
محمدامین بنوری باجوړی دلور زهرانامی سره یې واده کړی و چې
او لادونه یې تر اوسه په کابل، ننګرهار او هند کې پاتي دي.

دري مهمی پیښی

دلومړی نړیوالي جګړي د پراختیا او شدت سره، د انګلیس د
امپراطوری بډایې مستعمره هندوستان د المان او دهغه د ملګرو له
نظره په جګړه کې لری نه و، او غوښتل یې چې پدغه نیمه لویه وچه
کې او په ځانګړي ډول د هغه ځای د مسلمانانو په منځ کې نفوذ
وکړی، او دغه کار د عثماني خلافت پواسطه چې په جګړه کې د
هغوي ملګري و تر سره کیده، تر څو د افغانستان مسلمانان د
انګریزانو په مقابل کې جهاد ته ولمسوي، او پدي وسیله په هند کې
یو پاخون منځ ته راوړي او د انګریز قواوي په خپله په هند کې
بوختي وساتي او د جګړي له ډګر څخه یې لری کړي: نو پدي خاطر
کابل د ځینو اروپایي او اسیایي هېوادونو د سیاسي فعالیتونو
مرکز وګرځیده، لاکن امیر په ډیره خونسر دي او هغې تجربی سره
چې د خپل پلار له وخت څخه یې پدي برخه کې لرله، د

افغانستان او د سرحداتو دمشرانو او مخورو یوه کو چني جرګه په
کابل کې جوړه کړه، (د ۱۹۱۵ م کال اپریل یا ۱۳۳۴ م کال) او د
افغانستان بیطرفي یې تائید کړه. پداسي حال کې چې د افغانستان
زیاتره خلک د اسلامي یووالي او د عثماني خلافت سره د مرستي
طرفدارو، د سراج الاخبار مدیر محمود طرزي د عامو خلکو د
ولولو په ڼرګندولو د ۱۳۳۴ق کال د ربیع الاول په ګڼه کې چې د
۱۲۹۴ش کال د مرغومې د ۱۶ سره سمون خوري په دغه جریده کې
د لاحي "علي الفلاح" تر عنوان لاندې یوه مقاله خپره کړه او په هغې
کې خلک د سیاسي ازادۍ د تر لاسه کولو او ملي پاخون ته ولمسول
شول، چې دغه مقاله سانسور شوه او محمود طرزي ته وویل شول
چې : هغه چرګ چې بې وخته اذان کوي سر یې د غوڅولو دی، او
هغه یې ۲۶ زره روپۍ جریمه کړ، چې دغه پېښې د هغه زوم شهزاده
امان الله خان خلاصي کړی، انګریزان ویښ او د حالاتو څارېې
کاوه او د هغو ملکي او عسکري جاسوسۍ د وسایلو پواسطه یې
چې په اسیایي هېوادونو او هندوستان کې یې درلودل، د انتلیجنت
سرویس، سي، ای، ډي او د ټولو ښارونو او په ځانګړي توګه د کابل
د سیاسي ماینده ګیو څخه د اطلاع اخیستله، چې د دغو پټو
اطلاعاتو یوه ټولګه د ۱۹۱۶م څخه تر ۱۹۱۸م کلونو پوري اوس د
محرمیت څخه خلاصه شوی او د لندن په انډیا افیس کې موجوده
ده، او د هغي اردو ژباړه د "تحریک الشیخ الهند" په کتاب کې چې
په ۱۹۷۵م کال کې په ډهلي کې چاپ شویدی خپره شویده، چې په
دې فصل کې مې د هغي څخه استفاده کړی ده چې د هغي حواله د
تحریک د لنډېز په علامې سره ورکړ شویده.

Library

چې په دې وخت کې په کابل کې څو مهمې پېښې شويدي چې د افغانستان د کورنيو خلکو په فکري حالاتو يې اغېزه کړې وه چې د دوهم مشروطيت سره فکري اړيکي لري چې بايد په دې ځای کې په لنډېز سره راوړل شي:

اول: د هنديانو تنظيم

لکه څنګه چې مو وويل د شيخ الهند رښتني او ازادۍ غوښتونکي شاګرد مولانا عبيدالله سندهي د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راغی او ټول هغه هندي طالبان چې مخکې ازادو سرحداتو او کابل ته راغلي و راټول او تنظيم يې کړل، او د سردارنصرالله خان او سردارعنايت الله خان چې د امير له خوا په دې کار ګمارل شوی و او د حاجي عبدالرزاق اندړ سره يې خبري اتري وکړې او د ۱۹۱۶م کال د جون په مياشت کې مولانا منصور انصاري هم په دې ډله کې ور شامل شو، او د شيخ الهند مهمي لارښووني يې هغوي ته ورسولې.

په دې وخت کې يو نوی مسلمان شوی شخص (د هند د نامتو ليډر د اچاريه کر پلانی مشر ورور) [52] د مولوي عبدالرحيم په نامه چې د هند د ازادۍ غوښتونکو د تکړه کارکوونکو له ډلې څخه و کابل ته راورسېده او د سرحد د مجاهدينو د ايلچي په توګه يې د نايب السلطنه سره کتنې وکړې، او د افغاني شخصيتونو سره د هندي مهاجرينو د اړيکو د ټينګولو وسيله وه، چې د نايب السلطنه له خوا يې ازادو قبايلو ته کمکې نقدې پيښې او وسلې رسولې، .

د هنديانو ډله د حکومت او په کابل کې د بريتاني د سياسي نمايندې له خوا د کلکې څارنې لاندې وه. او د دې لپاره چې نه يې

[52] د ۱۳۶۰ش کال د حوت د مياشتې په ۲۸ په دهلي کې ومړ يعنې ۱۹۸۲م.

شو کولای د کابل د خلکو سره وګورې نو په دې خاطر د کابل د ملکي روغتون په دننه کې د ترکي سر طبيب ډاکټر منيربيګ چې د عثماني ترکانو له خوا د دې غورځنګ ملګری و د ده خونه يې د يو بل سره د لېدنو کتنو لپاره ټاکلې وه او همدلته به يې يو د بل سره کتل او سلامشوري به يې کولې.

کله چې د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې مولوي برکت الله بهوپالی (هندي فراري انقلابي شخص) هم د الماني پلاوی سره کابل ته راورسېده، او د دې متشکلي او منظمې ډلې سره يو ځای شو او د هغوي په راس کې يې په انقلابي اقداماتو پيل وکړ. [53]

دوهم: د الماني پلاوی سره د راجه مهندره پرتاب راتګ:

په اروپا کې د المان او د هغې د طرفدارو سريزو، د عثماني دولت په ګډون چې د خلافت د مقام لمړنی مقدس ځای و په هندوستان کې د اړو دوړ او نا ارامی د پېدا کېدو لپاره يې د افغانستان بې طرفه هېواد تشخيص کړی و نو په دې اساس يې يو بشپړ پلاوی چې په هغې ک ې الماني، استريايي، ترکي او د فراري ازادۍ غوښتني هنديانو منصبداران په کې شامل و، د استانبول، حلب، بغداد، اصفهان، قم او هرات د لارې کابل ته واستاوه. چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر په ۲۶ نېټه د هزاره جاتو له لېاري کابل ته راورسېده، او د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر څخه د ۱۹۱۶م کال د مې تر مياشتې پورې د کابل د بابر باغ په ميلمستون کې پاتې شو، او د دولت له طرفه د دغه پلاوی ميلمه پالی شجاع الدوله او اشباشي و. دا پلاوی د شجاع الدين چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه په کابل کې و (په

[53] د شيخ الهندي په تحريک کې په تفصيل سره راغلی دی.

Library

ایران کې نېول شوی) د هغه بیان په اساس چې د هندوستان پولیسو
ته یې د پوښتنې په وخت کې کړی و عبارت و له : [۵۴]

۱_ راجه مهندره پرتاپ:

د ګهنشام سنګر راجه مرستان ځوی او د علي ګره د مرستان د ځای د حکمرانانو د کورنۍ، د راجه دت پرشادسنګه ورور او په هغه ځای کې د ځمکو د پراخه جایداد درلودنکی و چې په علي ګرکې زده کړې کړې وې. په بندرابن کې د یوه موټې هندوستان په فکر د مسلمانانو هندوانو او مسحیانو د پیوستون یوه کمېټه جوړه کړه، د دې لپاره چې د سیل ګری سره یې مینه درلوده، په امریکا کې د هردیال او د هند د ازادۍ غوښتنې د باغیانو د ټولنې له نورو غړو سره یې وکتل او د انقلابي افکارو سره یې مینه پیدا شوه، او د ۱۹۱۴م کال د ډیسمبر په ۲۰ نېټه هندوستان ته راتلو په لپاره مارسلیز ته راغی او له هغه ځایه برلین ته ولاړ او د هندیانو په هغه ټولنه کې شامل شو، چې د هند د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې هڅې کولې چې هندي مولوي برکت الله بهوپالي او هردیال هم په کې ګډون درلوده.

راجه د المان د قیصر **Wilhelm II** او د جرمني د نورو اشخاصو سره د کتنو نه وروسته د خپل کار پلان داسې طرحه کړ، چې د هند د ازادۍ غوښتونکو او ترکي او الماني اشخاصو ګډ پلاوی دی د قیصر او سلطان محمد رشاد خامس او انور پاشا لیکونه او د استانبول د شیخ الاسلام فتواوي افغانستان ته ورسوي، تر څو د

[54] د شیخ الهند تحریک.

افغانستان اشخاص د هغې پر بنسټ د انګلیس پرضد پاڅون او جهاد اعلان کړي.

په هغه لیکونو کې چې راجه د المان څخه راوړي و، د جرمني د دولت د رئیس لیکونه یې د هند د ایالتو د راجه ګانو په نامه په الماني او هندي او هم د کابل د امیر او د رانانیپال په نامه درلودل، تر څو مهندره پرتاپ سره مرسته وکړې او هندوستان د انګلیس د استعمار د مینګولو څخه خلاص کړی او الماني دولت د هندوستان د ازادۍ د ساتلو ژمنه کوي.

د دې لپاره چې هندي او الماني پلاوي او دغه راز د هند موقتي حکومت د کابل په بابر بڼ کې ناکام پاتې شول، راجه د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د پاڅون څخه وروسته د کابل څخه ولاړ او د شوروي دولت د لېاري اروپا ته ولاړ او د هند د ازادۍ د اعلان وروسته په ۱۹۴۷م کال کې د جواهر لعل نهرو حکومت هغه ته د هند د راتللو بلنه ورکړه، او تر یوه وخته یې د هند د مشرانو په جرګه کې غړیتوب درلوده تر څو چې په زاړه عمر کې د ۱۳۵۸ش کال د ثور په ۹ یا د ۱۹۷۹م کال د اپریل په ۲۹ په نوی دهلي کې ومړ، او دغه د ولولو ډکه لمبه یا شغله مړه شوه.

۲_ فان هینټنګ **Von Henting** :

هغه د المان د توپخانې مشر، پلار یې د عدلیې وزیر، تکړه پوځي ځوان و چې په نوموړي پلاوی کې یې دیندرمایر سره په ګډه مشري په غاړه درلوده.

د دې لپاره چې په خپلو موخو کې بریالی. نشول نو بېرته المان ته ولاړ او خپل راپور یې ولیکه چې په ۱۹۶۳م کال کې د هغې متن په ګوتې ګڼ کې چاپ شو.

ده د خپل راپور په ۹۳_ ۹۴ مخونو کې د خپل پلاوی غړی داسې معرفي کړي دي: Dr: Becrer او لفتننت Rdether الماني او ترکي کاظم بې او هندي مهندره اپرتاب او برکت الله او شپږ تنه افریدی کوم چې ددوی انګلیس سر تیري و او په جګړه کې د المانیانو په لاس ورغلی و، دوه تنو افغانانو د عبدالرحمن او سبحان په نومونو هم په خپل لګښت سره په دې پلاوی کې ګډون درلوده . [55]

۳_ ویګنر

دیوي الماني کورنی. ځوی او د بې سیم د مخابري مشر و.

۴_ لواري:

دوان هینتنګ د سکرتر په توګه .

[55] لودویک ادمیک افغانستان ۲۲۳ د ۱۹۶۷م چاپ. د الماني عسکرو مشر او فعال نظامي سړی و چې نوم یې په اردو ژباړه د شجاع الله په وینا کې سیندیري مشر راغلی (تحریک ۲۶۵) لاکن اصلا د المان په ملي ارشیف کې (بون) او په نورو سرچینو کې Nieder myer دی. هغه د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې په استانبول کې د روف بې ترک په مشری د ویلهلم واسموس تر ریاست لاندې د المان د ۲۳ کسېز عسکري هیت غړی و چې د مهندره پرتاپ د پلاوی سره یو ځای شو او خپل ځان یې په منځنی. اسیا کې د حربي منصبدارانو د نظامي چارو د روزني ژمن باله. په داسې حال کې چې د ده بل ملګری هنتنګ د افغانستان سره د سیاسي اړیکو د ټینګولو لپاره هلې ځلې کولې.

نیدرمایر په کابل کې یوه کوچنی افغاني نظامي مفرزه د نظامي روزني لاندې ونېوله چې د هغې جملې څخه یو هم قوماندان عبدالحمید و چې په اماني دوره کې رئیس ارکان و چې بیا وروسته په ۱۳۰۳ش کال د ګوډ ملا د سر غړوني په قضیه کې په لوګر کې ووژل شو

۵_ ووکات (هوخت) :

دوان هینتنګ سکرتر .

۶_ نیدرمایر :

۷_ یوزباش کاظم بې (ترکي) :

هغه د ترکي عسکرو ډګروال او د منصبدارانو په هیت کې د انور پاشا کارمند و، چې د الماني تر وخته پورې په کابل کې پاتې شو او د ۱۹۱۹م کال په جنوری کې بخارا او خیوا ته راغی.

کله چې د ۱۹۱۹م کال په اپریل کې د محمد ولي خان ځانګړی هیئت یا پلاوی مسکو ته ورسول شو. کاظم بې هم په دې ډله کې شامل و، او له هغې وروسته هغه په عشق اباد کې وینو چې د " غریبانو غږ " د ترکي ژبې جریدي Vioce of the foor سره همکاری کوې اوخپل ځان یې د هغه ځای یو تکړه حکمران جوړ کړی و، د ۱۹۱۹م کال په اکتوبر کې یې په کاګان کې د ځوانو بخارایانو د ټولني په جوړولو کې هلې ځلې وکړې او په سیاسي غورځنګ کې یې ونډه درلوده او د افغانستان سره یې هم خپل اړیکې ساتل او د هرات حکمران ته به یې لیکل چې :

" په دې نږدې وختونو کې به د پان اسلامي قواوی ایران ته ورداخلې شي او د انګلیس پوځونه به له هغه ځای څخه وباسي او تاسو ته د بلشویک دوستانو په برخه کې ځانګړی ډاډ درکوم چې هغوی د مسلمانانو ډېر نږدي دوستان دي او د غازي امیر امان الله لپاره به دوی الوتکې، توپونو او نور ډېر جنګي سامان برابر کړي. " [56]

۸_ مولوي برکت الله :

[56] ادمیک افغانستان ۱۴۴، د هند د ملي ارشیف د محرمانه اسنادو څخه ۱۶۰ د ۱۹۲۰م کال د فبروری میاشت

Library

د منشي قدرت الله بهوپالي ځوی و چې د هندوستان د جيدو عالمانو څخه و هغه په توکيو کې د اردو ژبې پروفيسور او په هند کې د بريتانيا د سرسختو مبارزو مخالفانو له جملې څخه و، چې په ۱۹۱۴م کال کې يې د بريتانې د سفارت په اشاره په جاپان کې له کار څخه ګوښه کړ، چې بيا له دغه ځای څخه سانفرانسيسکو ته ولاړ، او د هند د ازادۍ غوښتونکو په ټولنه (غدر) کې شامل شو، هغه د جهاد ديني او تبليغي دقيقي مقالې په فارسي ژبه د کابل سراج الاخبار ته د جاپان څخه رالېږلې، [57] او په کابل کې د هند د ازادۍ غوښتنې د يوه تکړه او ملي عنصر په توګه پېژندل شوی و، نو په همدې اساس د الماني پلاوی سره کابل ته راواستول شو، او په دې ځای کې د راجه مهندرپرتاپ او ، مولانا عبدالله سندهي سره يو ځای يې د انګليس ضد ولولې راګرمې کړې، او په جنودربانيد (د هند دخلاصون سرتېري) کې يې د جنرال د مرستيال رتبه درلوده، او د ازاد هند په موقتي حکومت کې چې په کابل کې جوړ شو صدر اعظم و، (۱۹۱۶م کال د جنوری ۲۴) د دې لپاره چې د ۱۹۱۷م کال په پای کې د شوروي ترکمنستان بهرنۍ کميسايت امير حبيب الله خان ته د دوستانه اړيکو د ټينګولو پيغام ورکړ، برکت الله د کاظم بې سره يو ځای چې پخوا يې يادونه وشوه د شوروي ترکمنستان جمهوريت ته د خبرو اترو لپاره واستول شو.
په ۱۹۱۹م کال کې د افغانستان د ازادۍ د اعلان څخه را وروسته هغه وخت چې ګرځنده او د امان الله خان ځانګړی سفير محمد ولي خان د همدې کال د اپريل په ۷ نېټه د تاشکند له لپاره مسکو او

---

[57] وګورى د سراج الاخبار ۴ مخ ۲ ګڼه ۳ کال د ذلقعدې لومړی نېټه، ۱۳۳۱ق کال يا د ۱۹۱۱م کال د اکتوبر ۱۲

نورو اروپايي هېوادو ته واستول شوېه دې سياسي پلاوی کې برکت الله او کاظم بې دواړو ګډون درلوده چې د ۱۹۱۹م کال د اکتوبر په ۱۰ په مسکو کې ورته د درناوی ډک او تود هر کلی وويل شو.
برکت الله د مسکو څخه د منځني اسيا شوروي برخې ته بېرته راوګرځېد او د بريتاني پرضد لمسونوته يې دوام ورکړ، او ديلشويزم او اسلام په موضوع يې يوه رساله وليکله، او په هغې کې مارکسيسي سوسيليزم يې په اسلام کې د بيت المال د تصور يو ډول بېرته راګرځېدنه وبلله، چې يو ډول داسې خزانه ده چې عمومي او په ټوله ټولنه پورې اړه لري.
د دې کرښو ليکونکی د ۱۹۲۰م کال را وروسته د برکت الله د عواقبو څخه خبر نلرم، ولې بايد ووايو: چې دغه پلټونکی، ويونکي او تکړه شخصيت خپل عمر د بريتانيا د استعمار او امپرياليزم سره په مبارزه کې تېر کړی و.

*　　*　　*

په هر صورت د ۱۹۱۵ م کال د اکتوبر په نيمايي کې دغه ګډ پلاوي دپغمان په تپه کې امير خپل حضور ته ومانه او خبري اتري پيل شوي. پلاوي هڅه کوله چې امير د انګليسانو پر خلاف د جهاد اعلان او د المان د متحدينو طرفداری ته وهڅوی او هغه ليک چې انور پاشا راوړی و لانديني څلور موخي په کې وې:
اول : د دې لپاره چې عثماني سلطان جهاد اعلان کړی بايد امير هم همداسې وکړي.

دوهم : ایا امیر د افغانستان د خاورې له لارې " عثماني ترکي عسکروته ىند ته د تېرېدلو اجازه ورکوي؟
دریم: باید افغانستان د انګلیس سره خپلې اړیکې وشلوي.
څلورم : امیر باید ټولي متنفذ او بارسوخه ملایان د جهاد اعلان ته راوګماري.
لاکن امیر د دې مسئلو په ځواب کې نوموړې پلاوی ته وویل : د افغانستان خلک د راسخي عقېدي مسلمانان دي لاکن د جګړې وسایل نه لري، نو په دې اساس همیشه یوازې د خپل هېواد څخه د دفاع لپاره چمتو دي.
پلاوی امیر ته د هر ډول نظامي مرستي او وسلو او دولس سوه زره پونده تقاوي وعده ورکړه، لاکن امیر قطعي ځواب ورنکړ او مسئله یې خپل د مشوري مجلس ته واچوله.
په دې وخت کې د امیر درباریان دوه ډلي و:
یوه ډله یې د جګړې طرفداره وه چې په هغې کې د امیر ورور سردار نصرالله او د امیر دوه زامن عنایت الله او مان الله شامل و، چې د محمود طرزي (د شهزاده ګانو خسر او د روڼ اندو مشر او مهم غړی) دیني کړیو د ترک د طرفدارانو او د زیاتره افغاني قبایلو له خوا یې ملاتړ کېده، دوهمه ډله یې د انګلیس طرفداران و چې د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په شاوخوا راغونډ شوي وو. چې په هغې کې د بي بي حلیمي ساتونکي (د امیر میره مور چې د خپل ځوي عمر خان د امارت خوب یې لېده) د هندوستان سره د معامله لرونکو سوداګرو ډلي ځیني نظامي کسان او بروکراتان په کې شامل وو، لاکن امیر غوښتل چې د دې ډلې سره سیاسي لوبه په ډېر احتیاط سره تر سره کړې، او د انګلیس طرفداران وساتي، په داسې

حال کې چې عمومي انتظار داسې و چې امیر دی د دغه بهرني پلاوی سره جوړ راشي او جهاد دی اعلان کړي.
په دې وخت کې د برتانوی هند د دولت سیاسي نماینده حافظ سیف الله خان ته د خلکو له خوا پټ اخطارونه ورکول کېدل چې د هغه د نمایندګۍ ځای د خلکو د تاخت و تاز لاندې راځي، تر څو د برتانې سره جنګي عملیات ترسره شي، (د نوموړی حافظ لیک د ۱۹۱۶م کال د جون میاشت) . پته دی پاتي نه وې چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر څه دمخه هغه وخت چې دغه الماني پلاوی د هزاره جاتو په لاره د هرات او کابل تر منځ و د هند وایسر او برتاني د امپراطور په لاسلیک یو لیک د امیر حبیب الله خان په نامه راولېږه، او هغه یې د برتاني اطاعت او د بي طرفۍ ساتلو ته وهڅاوه، او د هغې میاشتي تقاوی یې د یونیم لک څخه دوه لکو ته د پټي خولي نېولو په خاطر زیاته کړه.
امیر د دربار د بېلا بېلو ډلو د جهاد د عمومي تمایل او د الماني پلاوی د هیلو تر منځ د یوه ماهر لوبغاړی په شان رول لوباوه، د یو پلوه یې الماني، ترکي او هندي میلمانه په مستقیمو او غیر مستقیمو خبرو اترو مصروف ساتل، او په دې ترتیب د افغانستان، المان او د هغه د انډیوالانو تر منځ یولس ماده ایز تړون [58]

[58] لکه څنګه چې د ساتلي مخفف لیکن Seiler په روزنامچه کې په انډیا افس (لزن) کې راغلی دی د تړون دی مسودې لس مادي درلودي، چې د هغې په سریزه کې د افغانستان او المان او د داوړو خواو حکم لرونکو او د المان د نورو متحدینو تر منځ د دوستۍ ټینګښت، او د افغانستان د ازادۍ په رسمیت پېژندلی و، او د افغانستان لوري باید عسکري قواو په مجهزولو او د هغې په اساس تنظیم لاس پورې کړې، او د فارس، هند او د روسي ترکستان د خلکو سره سیاسي اړیکي ټینګي کړې، او المان سل زره عصرې توپکونه، درې سوه پوپونه

برابرولو ته ورنزدې کېدل؛ لاکن د بل پلوه په همدغه ورځ چې په سبا ته يې بايد ترون لاسلیک شي د ۱۹۱۶م کال د جنورى په ۲۵ د برتانيا نماينده حافظ سيف الله يې راوغوښت او په يوه ځانګړې مرکه کې يې هغه ته د بيطرفۍ د سياست د ادامې ډاډ ورکړ او ويې ويل : چې سربيره پر دې، په عمومې دربار کې د دې سياست د دوام اعلان هم وکړې، لاکن د هغه خبرې به د عوامو خلکو د ولولو د تسکين لپاره وې او د برتاني دولت بايد د ده د خبرو څخه په ويره او تشويش کې نشو، او دغه وعده شوې دربار څلور ورځې وروسته د جنورى په ۲۹ نېټه جوړ شو، کله چې امير د بي طرفۍ دوام اعلان کړ، د قبايلو او کابل خلک چې د جهاد اعلان ته سترګې په لار وو ټول خفه شول، او د المان، ترک او هند ګډ پلاوي ناکام شو، او په دې اساس د پلاوي اروپايې غړو د ۱۹۱۶م کال د مى په مياشت کې تصميم ونېوه چې د کابل څخه ولاړ شي.

او نور عسکرې تجهيزات د لس مليونه سترلنګ پونډو سره افغانستان ته ورکړې، دغه راز المان به خپله لاره د پارس د هېواد لپاره خلاصوې، تر څو د دې لارې څخه افغانستان ته مرسته ورسېږې.
د دوارو لورو تر منځ سياسي اړيکي ټينګي او هنتهنګ د المان د استازى په توګه په کابل کې پېژندل کېږي، د افغان استازي يا نماينده پارس ته استول کېږي تر څو هلته د المان د متحدو دولتونو (مرکزي قواوې) د سياسي نماينده ګانو سره خبرې وکړې، په کابل کې د الماني د سفارت او قونسلګرى د پرانستلو په برخه کې به په نزدې وخت کې لازمه مفاهمه وشي. (ادامیک: افغانستان ۹۴) .

Library

د هغو اسنادو له مخې چې په ملي ارشيف کې شته : سردارنصر الله هڅه کوله چې هغوى ولاړ نشي او وعده يې ورکوله چې د امير د خوښۍ بر خلاف به سرحدې قبايلو د بريتانيا سره د جګړې لپاره چمتو کړې، لاکن د پلاوى غړو دغې وعدې ته اعتبار ونه کړ او نيدرماير د روسي منځني اسيا د لارې ځان تهران او کرمانشاهان ته ورساوه، او په دې لاره کې د يوې فرقې په اندازه مرسته ولېدله، لاکن هنتهنګ د چين او امريکا له لارې جرمني ته ورستون شو، په داسې حال کې چې د پلاوى نور غړي په هرات کې تر هغه وخته پاتې شول، تر څو چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر شوروي پاڅون د برتانيا د مخالفو کارکونکو لپاره لاره هواره کړه [۵۹]
امير په دغسې سياسي ماهرانو عملياتو سره ځان د المان او ترک د ګډو هيلو او خواهشاتو څخه خلاص کړ، او د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه کې د بريتانيا نماينده سيف الله خان يې بيا دستي راوغوښت او د هغې سره يوازې کښيناست او د پلاوى موضې او اهداف يې غوره او په زړه پورې ونه بلل، او ويې ويل چې هغوى په ناهيلي سره له کابل څخه وتلې، او زموږ د هېواد له سرحد څخه به تېر شوى وې، او يوازې درې تنه يې کاظم بې، برکت الله او مهندره پرتاپ په کابل کې پاتې دي چې د هغه د اندېښنې وړ دې. د دې لپاره چې هغوى ميلمانه دې، دانه پوهېږې چې څه ډول خپل ځان له دوى څخه خلاص کړې؟ لاکن په خپله دوى هم تصميم لرې چې په نزدې وخت کې له دې ځاى څخه ولاړ شي.
امير ډاډ ورکړ چې په بي طرفۍ، او د بريتانيا سره د تړلتيا او د دوستۍ په وعده ټينګ ولاړ دى، او د خيرالدين او احمد په نومونو

[59] ادميک: افغانستان ۲۲۵.

Library

دوه تنه چې د تیراه قبایل د انګلیس په مقابل کې راپاڅوې، د ترکي نماینده ګان ندې، لومړنی کس د کابل په حربي ښوونځي کې ښوونکی و د دې لپاره چې شاګردان یې سیاست ته را بلل، برطرف شو او دوهم کس شاهي پخلنځي اشپز و، چې د نااهلي په اساس ووژل شو، دغه دواړه د امیر د اجازي او خبرتیا پرته تیراته تښتېدلي دي او د هېڅ کومي خوا نماینده ګې او واک نه لري، او باید دې چې د بریتانیا نماینده خپل دولت ته له دې خوا څخه پوره ډاډ ورکړي [60]

دریم : په کابل کې د یوه ازاد موقتي حکومت جوړول :

لکه څنګه چې وویل شو، راجه مهندره پرتاپ او مولوي عبیدالله سندهي مخکې د افغاني شخصیتونو سره د خبرو اترو مقدمات د حاجي عبدالرزاق پواسطه برابر کړی وو او سردار نصرالله نایب اسلطنه یې راضې کړی و چې د هند یو موقتې حکومت په کابل کې اعلان کړی. کله چې برکت الله د الماني پلاوی سره کابل ته راغی لکه څنګه چې د هندې مهاجرو طالبانو څخه یوه تن د مولوي غلام جیلاني څوی عبدالباري کله چې په ایران کې ونېول شو د هند پولیسو ته یې د یوه سلطاني شاهد په توګه داسې بیان ورکړ، د هندي ډلې مشران او کاظم بی د نایب اسلطنه په اجازه د حاجي عبدالرزاق په کور کې راغونډ شول تر څو د ازاد هند د حکومت د جوړولو لپاره لارې چارې برابرې کړي، په لومړي سرکې په نظر کې و چې دا حکومت دی د شاهي کورنۍ د شهزاده ګانو څخه د یوه تن په صدارت په کابل کې جوړ شي لاکن وروسته په دې خبره سره یوه خوله شول چې د حکومت صدر دی مهندره پرتاپ، صدراعظم دی مولوي برکت الله او د کورنیو چارو وزیر دی مولوي عبیدالله

[60] تحریک ۱۱۸

سندهي وې [61] او دغه ازاد حکومت د ازادۍ غوښتونکو د مقر څخه (د کابل بابر باغ) څخه اعلان شو د (۱۹۱۶م کال سپتمبر) هغه اطلاع چې په دې برخه کې د هند د وایسراد بهرنیو چارو د دفتر له خوا د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه ثبت شویده او د سیاست

[61] لکه څنګه چې وویل شول هغه د شیخ الهند د ملګرو څخه و، چې په کوچنیوالۍ کې یې په بوتاسنګه مشهور و کله چې مسلمان شو، عبیدالله ونومول شول، او په دیوبند کې یې اسلامي علوم ولوستل او د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راورسېد، چې د ملي مبارزینو د مشرانو څخه شمېرل کېده، دغه فعال او سر سخته انقلابي شخصیت د شاه ولي الله د هلوي د فلسفي د شرحه کوونکو څخه و نوموړی د اسلامي علمومو تکړه عالم، پلټونکی، کوښښ فکرمند او ازاد مشربي شخص و سرېېره پردې چې د ازادۍ غوښتني خوې، سیاسي کارنامې او د هند په موقتي حکومت کې غړیتوب او د جماعت خدام خلق (جنودالله) جوړول یې تر سره کړل، په اردو او عربي ژبو یې ډېر لوړ اشار ژباړلی دی چې د هغې جملې څخه کتاب التمهید په عربي او تحریک سیاسي شاه ولي الله په اردو او اوه کاله په کابل کې په اردو ژبه لیکل شویدې هغه د اماني دورې تر اولو وختو پورې یعني اوه کاله په کابل کې پاتې شو، او د شاه څخه یې د هندي درس خانې اجازه واخیستله، چې د بریتانیا دسفارت د مداخلې په اساس ونه پرانیستله شوه، او په ۱۹۲۳م کال د تاشکند د لېارې مسکو او استانبول ته ولاړ او د شوروي د انقلابیونو اولنیم سره یې لېدنې وکړې، او انقلابي تجربې یې تر لاسه کړی او په ترکیه کې یې مصطفی کمال ولېده او له دغه ځای څخه یې په مکه معظمه کې استوګنده غوره کړه او د خپلو دیني او انقلابي افکارو په لیکنه او تالیف بوخت شو،

کله چې هند ازاد شو او په ۱۹۴۹م کال کې د ده د بیرته راستنېدو لاره هواره شوه، هندته بېرته راغی او د " هندستاګر اکادمی " په نامه یې علمي موسسه جوړه کړه، او د عمر وروستی وختونه یې د شاه ولي الله د فلسفي په تغیر، تبلیغ او خپرېدو کې تېر کړل، او د مولانا تاج محمود سندهي قبر ته نزدې د سند د سکارپور د امروت په کلی کې اوسېده ترڅو چې همدلته مړ او ښخ کړای شو.

Library

په نړۍ کې د (دوربښمينو ليکونو قضيه) په نامه يادېږي داسي دي: چې عبيداله تندهي به په وريښمينو دستمالونو ليکونه ليکل چې په ښکاره به نه ليدل کيدل، لاکن دليک اخستونکي کولاي شول چې ديوه کمياوي عمل تر سره کېدو وروسته هغه ولولي، دغه ليکونه د عبدالحق پواسطه چې د ملتان د خان بهادر رب نواز خان ګمارل شوي جاسوس و د نوموړي خان دوه زامن اله نواز او شاه نواز د هندي مهاجرو طالبانو په ډله کې په کابل کې و ددغه جاسوس پواسطه چې پورته يې نوم ياد شو لاهور ته دغه ليکونه راوړل شول او د نوموړي خان بهادرخان پواسطه د هند دحکومت پلاس کې ولويدل او مسله رسوا شوه.

پدي وريښمينو ليکونو کې چې مولوي عبيداله سندهي د کابل څخه ليکل ويل کېږي چې الماني پلاوي په کابل کې په درناوی سره ومنل شو، لاکن په خبرواترو کې کوم ځاي ته ونه رسيده، ځکه افغانستان وغوښتل چې ترکي سر تيري دي د افسرانو، وسيلواو نقدي مرستي سره د افغانستان مرستي ته راشي،او دهغه د جګړي متحدين دي ددې هېواد د سلامتيا اوساتني ژمنه وکړي . نو هغه وخت به افغانستان کې د انګليس پر ضد په جهاد کې پاڅون وکړي، لاکن ددې لپاره چې عثماني دولت دغه شر طونه ونه منل، نو پدي اساس الماني پلاوي ناکام پاتي شو.

د هند ازاد موقتي دولت چې د هغه غړي د کابل په باغ بابر کې ناست و په لاندي کړنو لاس پوري کړ:

لومړي: تزاري روسي ته دسفارت ديوه پلاوي استول او دهغه ځاي څخه کابل ته د سفير دراليږلو هيله. ۶۲

دوهم : هندوستان ته دسفارت استول (چې بريالي ندي) .

دريم : د پارس د لياري استا نبول او برلين ته د استول. ۶۳

څلورم: چين او جاپان ته دسفيرانو استول. ۶۴

---

[62] د ۱۹۱۴ م کال دسپتبر ده انيتمي دهند د بهرنيو چارو ددفتر د اطلاعي په اخير کې وايې چې: ډاکتر مهتر اداس دشميرسنګه په نامه او هم خوش محمد او عبدالقادر چې طالبان و ددې هيت غړي هم و، چې د ۱۹۱۶ م کال د مارچ په مياشت کې تاشکند ته ولاړ او دهمدي کال د مي په مياشت کې بيرته کابل ته راغلل،(تحريک۱۱۷) .

[63] ددې هدف لپاره د لاهور دوه تنه مهاجر طالبان عبدالباري د غلام جيلاني ځوي او شجاع اله د لاهورى حبيب الله ځوي د مولانا عبيداله سندهي له خوا له کابل څخه واستول تر څو د ايران دلياري ترکي ته ولاړ شي. لاکن د ۱۹۱۴ م کال د اګست په مياشت کې د ايران په محمود اباد کې د ايران د سر تيرو پلاس ونيول شول او روسي ګارد ته تسلم کړي شول تر څو چې دواړه په ترتيب جام کې انګليسي مامورينو ته وسپارل شول، او له هغه ځاي هغوي هندته واستول، تر څو چې دسلطاني شاهد په توګه يې د ازاد هند د حکومت د فعاليتونو ټول معلومات انګليسي حکومت ته وسپارل، چې د هغي تفصيل د تحريک شيخ الهذ په کتاب کې راغلي دي.

[64] دې پلاوي چې متهر اسنګه او شيخ عبدالقادر په کې شامل و د مهندره پر تاپ او برکت الله دليکونو سره چې د چين د سون يات سسن او د جاپان د شهنشاه ميکادو په نومونو ليکل شوي و د ۱۹۱۴ م کال د جولاى په مياشت کې دروسي تر کستان له لاري سفر وکړ، لاکن په هغه ځاي کې د تزاري حکامو پلاس ونيول شول او په مشهد کې د برتانيا جنرال قونسل ته وسپارل شول اوله هغه ځايه لاهور ته راوړل شول چې متهر اسنګه په يوه ځانګړي عکسرى محکمه کې تورن او د ۱۹۱۷ م کال د مارچ په ۲۱ اعدام شو(تحريک ۳۴۲) .

پنځم : هند او برلین ته په تکرار سره د سفارت یو بل پلاوي استول کېږي[65]

شپږم: د هند موقتي حکومت د جنودربانیر په نوم (دمسلم د خلاصون لښکر، سالوشین ارمی) یو تشکل په مدینه، استا نبول ، تهران او کابل کې د کاغذ په مخ جوړ کړ چې ټول عالم اسلام د هند څخه تر مصر او استانبول پورې په کې شامل و: چې د هغې شوونکي د مسلمانانو خلیفه د ایران احمدشاه قاجار او امیر حبیب الله خان و. چې د کار خلک اوسالاران یې د اسلام په ټولو خلکو چې د افغاني قبایلو د مبارزو خلکو په ګډون په کې شامل شوي وو. چې ددې غیر عملي پیښې ټول تفصیل د مولوي عبیداله سندهي په وریښمینو لیکونو کې (چې د انګلیس دجاسوسانو په لاس کې ولوید) لیکل شوي دي.[66] لاکن دا ټول ترتیبات کاغذ پر مخ پاتې شول اوعملي

---

[65] تحریک ۱۱۴.

[66] ددې وریښمینو لیکونو اردو ژباړه د تحریک په کتاب کې د انډیا افیس د اسنادو له مخې چاپ شوي دي. ددې لیکونو راوړونکي عبدالحق چې اصلا جیون داس دلورندارام ځوي د پنجاپ د شاهپور خلصي د جنجیال اوسیدونکي و چې په ۱۹۱۲ م کال کې مسلمان شو چې یو څه وخت دملتان خان بهادر رب نواز خان په کورکې دده ددوه زامنو هر یو الله نواز او شاه نواز په ملګر تیا کابل ته ولاړ او د ۱۹۱۴ م کال په جولای کې یې د عبیداله سندهي څخه دشیخ عبدالرحیم سندهي په نامه وریښمین لیکونه واخستل، چې هغه په عربستان کې مولانا محمود الحسن ته ورسوي، لاکن عبدالحق هغه په لاهور کې خان بهادر ته ورکړ تر څو چې د هند حکومت ته ورسیده،
یعني دا چې دغه شخص او د خان بهادر ځامنو د همدي کار لپاره کابل ته هجرت کړي و او عبدالحق د همدغه خدمت په بدل کې د پنجاب د اوسپني د لارې په پولیسو کې ،تاکل شو،(تحریک ۳۰۲).

اړخ یې نه درلوده، نو په همدې اساس په هند کې انګلیسي اشخاصو هغه له یوې ټوکې پرته بل څه نه بلل. لاکن د ختیځ له لورې:
هغه بل سیاسي جریان چې د پښتنو خلکو افکارو ته یې تکان ورکاوه او سیاسي ویښتوب یې مخ ته راوړه، او د افغانستان پر خلکو یې هم اغیزه کوله، همدغه د هند د ازادي غوښتونکو حرکتونه او ددغه ځاي سیاسي ګډوډونه و چې د شلمي پیړي په لومړیو وختو کې په ټول هندکې په خوشحال سره په هغې لاس پورې کړي و او تل یې غوښتل چې د هند د شمال لویدیځ سرحد او دنیمه ازادو قبایلو د خلکوله قوي څخه هم کار واخلي، او لکه څنګه چې وویل شو، ددې خاوري ازادي غوښونکي خلک دشلمي پیړي داوایلو څخه د هند دسیاسي اودیني ګوندونو سره اشنا شول، د حیرانتیا ځاي دي. چې د برتیانوي عصر په اواخرو کې هغه وخت چې د برتانوي دولت استونکي پلاوي د هند دسیاسي حالاتو د مطالعي او سروي لپاره راتلل وي موندله چې په شمال لویدیځه صوبه کې سیاسي و ینښتیا او د ازادي غوښتني منظم فعالیتونه د هند د نورو ټولو ولایاتو څخه ،(حتي په بمبي کې هم) ډیر زیات دي.(د ۱۹۴۵ م او ۱۹۴۶ م کلونو د کرپس راپورته دي مراجعه وشي).

حزب الله :

دا د برتیانیا په محکومه خاوره کې د پښتنو خلکو دسیاسي ویښتیا په لړ کې لومړني سیاسي او اصلاحي حرکت وي، چې د ترنګزو په حاجی صاحب مشهور د فضل واحد او دده د ملګري مولوي عبدالعزیز اتمانزي(چې په ۱۹۳۴ م کال وړ) مولوي فضل الربي (په ۱۳۳۵ ش کال په کابل لوګر کې و مړ) او فضل محمود

Library

مخفی (په ۱۹۴۷ م کال و مړ) د پښتو مشهور شاعر ددې ګوند له مخکښانو څخه و.

حزب الله دې مهم مرامه درلودل:

اول ـ یو ټولنیز اصلاحي او د مغرو رسومو او عاداتو سره مبارزه.

دوهم ـ د ازادي د حاصلولولپاره کوښښ او دانګلیس د استعمار په ضد د جهاد اعلانول ، چې په هغه وخت کې د چارسدي د اتمانزو ځوان خانزاده محترم خان عبدالغفار خان د بهرام خان ځوي هم پدغه لاره کې کوښښ کاوه، ددې لپاره چې دلومړي نړیوالي جګړې په پیل کې (۱۹۱۴ م) د ترنګزو د حاجی صاحب دنیولو امر ورکړشو هغه د خپل ګوند مرکز د ازاد سرحد دباجوړ سورکمر ته رانقل کړ اودغازی اباد دکلی بنسټ یې کیښود چې د حاجی ارامګاه هم په همدغه ځاي کې ده.

لکه څنګه چې مووویل حاجي په خپل دغه ګوند سره د انګلیس په ضد په صوبه سر حد کې د ډیرو اوږدو مبارزو مصدرو او خون ګرمه مبارز ملګري یې درلودل.

چې ددغې جملې څخه میرسیدجان چې د بابړی په ملا مشهور و چې د پیښور په شمال په شبقدر کې په ۱۹۱۱ م کال کې د انګلیس دسرتیرو سره په جګړه اخته و

(۱۳۴۲ ق کال په چامنګ کې و مړ) او ملااحمدجان چې په سنډر کې په ملاصاحب مشهور و په چکدره او ملکنډ کې یې د انګلیسانو سره جهاد وکړ(۱۹۱۴ م) اویو کال وروسته په ۱۹۱۵ م کال کې دوزیرستان قبایل هم د استعماری قواو په ضد په جهاد لاس پوري کړ او مومندو قبایلو د تر نګزو د حاجی په مشري په شبقدر کې د انګلیسي عسکرو پر ځایونو شبخونو نه وکړل او د

قبایلو دغو هلوځلو په ۱۹۱۸ او ۱۹۱۹ م کلونو کې هم دوام درلوده لکه د مغول کوټ، تانک رېوزي،توچي، کسي غر، کاور،مانجی ګري، ژژی، درابن، ترکي او قلصه دوه او داسي نورې جګړې، چې دغو ټولو انقلابی حرکتونو زمونږ د هېواد په خیتځ کې خلک راویښول، او په عوامو کې یې د ازادي روحیي ته قوت ورکاوه، پداسي حال کې چې د افغانستان د ازادی جګړه هم په بریالیتوب سره تیره شوی وه او دافغانسان خلک یې راویښ کړي او دوهم مشروطیت ثمرته رسیدلي و.

دهېواد دشمال او لویدیځ حالات:

لومړني نړیواله جګړه چې د ۱۹۱۴ م کال په اګست کې پیل شوي وه د ۱۹۱۸ م کال د نوامبر تر ۱۱ یې څلور کاله دوام وکړ او دځینو هېوادونو سیاسي او ټولنیزو حالاتو ته یې بدلون ورکړ، پداسي حال کې چې د هېواد په خیتځ کې د هند دازادي غوښتونکو او سرحدي قبایلو خلکو یو ملي پاڅون لکه څنګه چې مخ کې ورته اشاره وشوه ټینګ و.

په شمال کې هم د تزاري روسي په پراخه هېواد کې، روسي کارګرانو ډیر لوي پاڅون وکړ او دلومړي ځل لپاره یې دسوشلزم ایدیا لوژي د عمل مرحلی ته ورسوله او کمونست ګوند(بلشو یک) د اکتوبر په سر انقلاب سره تزاری استبدادی دولت رانسکور کړ، او دشوروي روسي دنوی دولت واګی په خپل لاس کې ونیولي (۱۹۱۷ م کال دنوامبر۷) د شوروي ترکستان د بهرنیو چارو کمېسار په ۱۹۱۸ م کال کې امیر حبیب الله خان ته یو پیغام ور واستوه تر څو دواړه یو دبل سره دوستانه اړیکي ټینګي کړي:

پټه دې پاتې نه وي چې د تزاري روسي ددولت او برتانيا تر منځ په ۱۹۰۷ م کال کې يو تړون لاسليک شوي و، چې دهغه په لمړي ماده کې افغانستان دروسي د نفوذ څخه بهر سيمه ګڼل شوي وه او په څلورمه ماده کې په افغانستان کې دروسي او برتياني د سوداګري په اړيکو کې د مساوات اصل منل شوي و. نوپد ي اساس د شلمي پيړي په لومړي او دوهمو لسيزو کې افغانستان او مخصوصا هرات، کندهار او کابل د هندوستان سره د روس او ايران دسوداګري تيريدونکي لاره وه. او دسوداګری د مالونو راکړه ورکړه او دخلکو تګ راتګ بخارا، تاشکند، مشهد پيښور، کراچی او بمبی ته زيات و. پداسي حال کې چې په قاجاري ايران کې دمشروطيت غورځنګ خپلو جګو پوړوته رسيدلي اوداسي فرمان دصادريدو سبب شو چې په ۱۹۰۷ م کال مظفر الدين شاه قاجار داساسي قانون اوملی شورا د جرګي د پرانستلو سبب شو.

دغه ټول حالات په افغانستان کې د مشروطه غوښتني د کمبود نه مړ کېد د محرکه عواملو څخه وو او ددې خاوري په روڼ اندو کې سياسي درک او سنجش او عين پوهي نشوونما کوله.

اګرچې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې په ډير بد او خراب شکل سره د لومړي مشروطيت غورځنګ په کابل کې وځپل شو لاکن بياهم سياسي حالات او ملی ويښتيا د افغانستان په دريو برخو کې، او هم د افغاني ټولني د کورنی محرکه عواملو باز تاب دي ته نه پريښودله چې دغه لمبه په بشپړه توګه مړه شي، نو پدي اساس ګورو چې د مشروطيت غوښتني دوهم غورځنګ د افغانستان د روڼ اندو ځوانانو په منځ کې په يوی پرمختيائي انقلابي روحيې سره نشوونما

وکړه او دافغانستان د ټولنيزو حالاتو د بدلون او داستقلال او ازادي د بيرته تر لاسه کولو سبب شو.

Library

۳

محمود طرزي او سراج الاخبار

د ۱۳۲۷ ق کال د صفری دمیاشتي د وژني او تاراج څخه راوروسته چې امیر او د هغه درباریانو د مشروطه غوښتونکو لپاره روا بللی په ظاهري توګه دظالمو حاکمانو او دکورنیو او انګلیسی جاسوسی د سرچینو له ویری دا غږ غلي شو لاکن:

این قصه هفت ګنبد افلاک پر صداست
کوته نظر نګر، که سخن مختصر ګرفت

مظلومي او استبداد ځیلي ټولني دروانو اوبو خصلت لري که چیري مخي ته ئې خنډ ورپیدا شي په موقتي توګه بي حرکته پاتي کیږي او یو په بل باندي متراکمي کیږي او په ډیر زیات فشار او قوت سره دخپلي مخي څخه خنډونه لري کوي.

په ۱۳۲۳ ق کال کې دلومړي سراج لاخبار مری دښکیلاک منګولو ونیوله او پرته له یوي ګڼي نور هیڅ خپره نه شوه. لاکن شپږ کاله وروسته امیر دوخت غوښتني او دچاپریال جبر ته سر ټیټ کړ او په ۱۳۲۹ ق کال کې بیا دهم هغه جریدي د خپریدني اجازه محمود طرزي ته ورکړه چې د سیاسي ویښتیا او دمشروطه غوښتني د تخم د پالني بلکه د ازادي غوښتني زمینه او سرچینه شوه. دغه نیکمرغه حرکت چې په ۱۳۲۷ ق کال کې داختناق سره مخامخ شوي وو، دوه کاله وروسته د سراج الاخبار په بیا خپریدو او دیوه مخلص افغان پوهه او تکړه لیکوال محمود طرزي په مسیحیایي نفس سره بیا ژوندي شو، دغه پوهه او مدبر شخص د هیاهوي له پیدا کیدو او

ددربار دویرولو پرته په حقه سره د مولوي محمد سرور واصف علیه الرحمه په ځاي کیناست او دمشروطه غوښتني نیالیګي ئې ثمر ته ورسوه.

<u>محمود طرزي څوک وو؟</u>

دنولسمي پیړي په لومړي لسیزه کې د ابدالي احمد شاه امپراطوري چې دپاتي کسانو تر منځ ئې شدید اختلاف پیدا شوي و. ټوټي ټوټي شوه او بارکزائي سردارانو(د سردار پاینده محمد خان محمد زائي ځامن) د ۱۲۴۲ ق کال د ربع الثاني یا ۱۸۲۶ م کال د عهد نامي له مخي چې د هغي اصل د کابل په ملي ارشیف کې موجود دي، ددراني امپراطوري پاتي مځکي او برخي لکه د خپل میراثي او شخصي مال پشان ترکه او وویشلي، چې پراخه کندهار د شاه جوي څخه تر فراه او شکارپوره پوري په هغو پنځو ورونو پوري تعلق پیدا کړ کوم چې (دغلجي ایدو خیل هوتک له موره څخه و). یعني: پردل خان چې په مشرقي متخلص و.

رحمدل خان چې په ۱۲۷۵ ق کال کې په ایران کې مړ شو او په نجف اشرف کې خاورو ته وسپارل شو دغلام محمد په نامه یو ځوي درلوده چې په هندی سبک کې ددیوان درلودونکي شاعر او هنرمند لیکونکي چې طرزي ئې تخلص کاوه(په ۱۲۴۵ ق کال کې په کندهار کې وزیږید او په ۱۳۱۸ ق کال دشعبان په ۱۵ دجمعي په ورځ په دمشق کې مړ شو) دا دښه ذوق درلودونکي، صوفي مشر به او هنر دوسته کندهاري سردار په هغه سیالي کې چې د افغانستان د امارت په سر ددوو ترونو دزامنو یعني دمیوند د فاتح سردار محمد ایوب خان او د(انګلیس دنماینده) دلیپل ګریفن غوښتل شوي او ګمارل شوي سردار عبدالرحمن خان تر منځ پیدا شوي وه، نومورړي د

Library

سردار ایوب خان (دانګلیس دښکیلاک مخالف عنصر) خواته میلان درلوده کله چې سردار عبدالرحمن خان امارت ته راغي(۱۸۸۰ م کال جنوري) د امیر جاسوسانو خبر ورکړ د سردار غلام محمد خان طرزي سره یو تن هراتي په یوه محفل کې ناست و او داسي ویل:
سردار محمد ایوب خان چې د کندهار دپیر پایمال دجګړي او دانګریز دلښکرو په مقابل کې دماتي څخه وروسته ایران ته تللي و بریالي بیرته راګرځي.
دافغانستان دژورنالیزم پلار علامه محمود طرزي وایي چې: امیر ددي خبرد تر لاسه کولو څخه وروسته دطرزي د مالونو دمصادره کولو او هند ته دده د تبعید امر ورکړ او هغه بل هراتي ئې زنځیر او زولانه یوړ او دهرات د غوریانو په سرحداتو کې دناجویه یوه ډېره جګه ونه کې یوه ډېره کلکه پنجره ورته جوړه کړه او دغه مظلوم ئې پکې واچوه، تر څو چې په همهغه کې هډوکي وراسته شول او دامیر په قول(تر څو وګوري چې دسردار ایوب خان موکب څنګه له ایران څخه راګرځي) [67]
وایي چې سردار طرزي ئې په ډېر بد حال دخپل کورنۍ ۳۶ تنو غړو سره کوټي او کراچي ته فراري کړ، (۱۸۸۱ م کال جنوري یا ۱۲۹۹ ق کال). دهېواد څخه ددغه اجباری فراریانو په کاروان کې دسردار غلام محمد خا د ن ۱۶ کلن ځوي محمود نامی هم و ، چې د ۱۲۸۲ ق کال د ربیع الثاني په لومړي نیټه یا د ۱۲۴۴ ش کال د سنبلي په لومړي نیټه او یا د ۱۸۶۵ م کال د اګست په ۲۳ نیټه په غزني کې د سلطان محمود د قبر تر څنګه پیدا شوي و ، چې په همدی مناسبت ئې هغه ته "محمود" نوم کیښود.

[67] مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۱۳۵۱.

محمود ۱۷ کلن ځوان با سواده د ادبي ذوق درلودونکي دخپل پلار او کورنۍ سره د ۱۸۸۲ م کال څخه تر ۱۸۸۵ م کال پوري او دخپل عمر تر ۲۰ کلني پوري په کراچې کې ژوند وکړ او اردو ژبه ئې زده کړه. لاکن پلار ئې سره لدي چې بریتانوي هند معاش ورکاوه نه ئې غوښتل چې په دار حرب کې ژوند وکړي نو په همدي اساس د همدغه کال په دوبي کې دبحري کشتي پواسطه د خپل ځوی او کورني سره بغداد ته ولاړ اویه دې ځاي کې ځوان محمود ترکي ژبه هم زده کړه او کله چې په ۱۳۰۴ ق کال یا ۱۸۸۶ م کال دمشق ته ولاړ، نو په هغه ځاي کې ئې عربي ژبه هم په بشپړه توګه زده کړه ، او تر ۱۹۰۰ م کال یا ۱۳۱۸ ق کال پوري چې عمر ئې ۳۵ کلو ته رسیده او لږ څه فرانسوي ئې هم زده کړي وه.
حقوقو ، ادبیاتو، سیاست او اجتماعیاتو او دطبیعي علومو د مبادیو په برخه کې خپلو پراخو مطالعاتو ته دوام ورکړ او لیکوال ، ژباړونکي، تکړه سیاستوال او دهېواد غوښتني شاعر تري جوړ شو او ډیر کتابونه ئې په دري ژبه تالیف او ترجمه کړل. او دعربي او عثماني پراخه هېواد ښارونو ته ئې سفرونه وکړل او دعربو او ترکي باسقافته رجالو سره اشنا شو.
سردار غلام محمد خان طرزي د ۱۹۰۰ م کال ددسمبر په ۷ یا په ۱۳۱۸ ق کال د شام په دمشق کې د هېواد په غربۍ کې ددي نړي څخه سترګي پټي کړي او هم هلته خاورو ته وسپارل شو ۳۵ کلن محمود طرزي د همدغه وخت څخه هېواد ته دراتللو په فکر کې شو او د۱۹۰۲ م کال د فبروري په میاشت یا په ۱۲۸۰ ش کال کې پداسي کال کې چې امیر عبدالرحمن خان دنړي څخه سترګي پټي کړي وي کابل ته راغي او نهه میاشتي ئې دلته تیري کړي چې په

Library

(بیگ صاحب) ئې شهرت درلوده. څرنګه چې امیر حبیب الله خان هغه بیرته خپل هېواد ته راتللو ته راوباله ، دمشق ته ولاړ، له ۲۳ کاله تبعد څخه وروسته په ۱۹۰۵ م کال کې دټولي پلرني کورنۍ سره یو ځای کابل ته راغي او په ده افغانانو کې (اوسني ښاروالي ته مخامخ) د ملا عموي توخي په کور کې ئې استوګنه غوره کړه. او همدغه وخت دی چې پوهه، پرکاره او مدبر ځوان دهیواد خدمت یا چوپړ ته ملا وتړله د سراج الاخبار افغانیه د اته کالو خپرولو سربیره ۳۱ کتابونه او رسالي په نثر او نظم په دري ژبه تالیف او ترجمه کړي چې یوازي د روس او جاپان دجګړي تاریخ ئې په څلورو ټوکو کې ۱۲۷۰ مخونو حجم لري.(د۱۹۱۶-۱۷ م کال د کابل چاپ). د محمود ژوند په عین چوپتیا او خونسردي کې دهلو ځلو ، شور او تدبیر څخه ډک و، هغه کار کاوه پوښتونکي او لټونکي و، او دافغاني غرور او لوړتیا په بشپړه عقیده او کامل ایمان سره ئې د خپل هېواد لپاره مهم او دقدر وړ خدمتونه سر ته رسولي دي.لکه:

۱_ په افغانستان کې دنوي فکر او ژورنالیزم دبنسټ اېښودونکي، چې هغه د افغانستان د (صحافت او تجدد) پلار ګڼو او دا کار د ۱۳۲۹ ق کال د شوال په ۱۵ (د ۱۲۹۰ ش کال د میزان ۱۶ یا ۱۹۱۱ م کال) چې د سراج الاخبار افغانیه لومړۍ ګڼه خپره شوه ، شروع شو. او داتم کال تر شپږمي ګڼي د ۱۳۳۷ ق کال د ربیع تر ۱۵ یا د ۱۲۹۷ ش کال د لبندي یا دقوس تر ۲۷ یا د ۱۹۱۸ م کال ددسمبر تر ۱۹ پوري دوام وکړ.

د(سراج الاخبار افغانیه) لومړي ګڼه چې په ۱۲۹۰ هـ ش کال کې دعلامه محمود طرزي په مدیریت خپره شویده

۲_ ددري د نثر لیکلو د سبک ټنګښت او دتالیف او ترجمې رواجول، او دنوي عصر (۱۳۲۹_۱۳۳۷ ق) د اوصولو سره سم د مطبعي ترتیبول.

۳_ ددوهم مشروطه غوښتونکو ځوانانو اغیزمنه لارښوونه د ازادي او تجدد غوښتني د فکر پراخول، یعني دلومړي مشروطیت دټکول شوي غورځنګ بیا ژوندي کول او لکه د امان الله خان ، عبدالرحمن لودین او عبدالهادي او داسي نورو پشان د سربښندونکو ځوانانو روزل.

۴_ دافغانستان د ۱۹۱۹ م کال داستقلال د اعلان څخه راوروسته د امان الله خان په کابینه کې دلومړنۍ بهرنیو چارو د وزیر په توګه دده انتصاب، دکابل د ستوري په ماڼي کې دبهرنیو چارو د وزارت تشکیل، د،ستقلال د لاس ته راوړلو دمذاکراتو ریاست (په ۱۹۲۰ م کال په اپریل کې دهند د میسوري په غره او په ۱۹۲۱ م کال په کابل کې) لدي وروسته په لندن، پاریس او دنړي په نورو مرکزونو کې د افغانستان د سفارتونو جوړول او خپلو جانشینانو او شاګردانو ته د بهرنیو چارو په وزارت کې دبهرنۍ سیاست لارښوونه.

۵_ دمیرمنو غورځنګ ته دهغه پاملرنه دهغي د لورملکي ثریا پواسطه دښځو د ښوونځیو پرانستل دستر رفع کول یعني دچادري لري کول، په (۱۳۰۰ ش کال دحمل په لومړي نیټه) دده دمیرمن اسما او دده د وریري روح افزا پواسطه د کابل دارشاد نسوان د جریدي خپرول، ددغو ټولو با ارزښته کارنامو سره محمود په ۱۹۲۲ م کال کې په پاریس کې د افغانستان مختار وزیر او په ۱۹۲۴ م کال کې ددوهم ځل لپاره د بهرنیو چارو وزیر وو، په

Library

۱۹۲۷ م کال کې په اروپا کې د مزاج د علالت تداوي وکړه په ۱۹۲۸ م کال بيرته کابل ته راغي ددي لپاره چې داماني حکومت د عمالو سره ئې په ځينو برخو کې اختلاف درلوده او عمر ئې هم (۶۰) ته رسيدلي وو، رسمي کارو څخه ئې ځان گوښه کړ.

محمود طرزي داماني دوري تر پاي پوري ، محترم پاک لمن او لاربښونکي شخصيت پاتي شو او ددي لپاره چې ملکه ثريا د امان الله خان ميرمن ئې لور وه او اماني دربار په انگليس ضد محور څرخيده او برتانوي پروپاگندي يا تبليغاتي سر چينو دشاه، ملکي او ددربار په ضد په زهر جنو تبليغاتو لاس پوري کړي وو چې دهغي اصلي علت دامان الله خان ضد انگليس سياست او مسکو ته دهغه تگ و. نو پدي اساس د ۱۳۰۷ ش کال په مني او يا په ۱۹۲۸ م کال کې اړو دوړ يعني اغتشاش ئې رامنځ ته کړ چې شورشيانو په خپل اوه فقره ايزو وړانديز کې دمحمود طرزي د کورنۍ داخراج غوښتنه هم کړي وه.ددي لپاره چې امان الله خان هم کابل د اړو دوړ کوونکو مشر کله کاني حبيب الله (په بچه سقاو مشهور) ته پريښود او د۱۳۰۷ ش کال په جدي کې کندهار ته ولاړ، محمود طرزي هم په الوتکه کې دکندهار څخه هيرات ته او دهيرات څخه ايران ته ولاړ. چې اته مياشتي په ايران کې و. او له هغه ځايه څخه په ۱۹۲۹ م کال د اکتوبر په ۲۶ دشوروي دباطوم له لياري بيا د ترکي په هيواد کې پناه هنده شو او په استانبول کې ژوند پيل کړ، تر څو چې په ۱۹۲۳ م کال د نوامبر په ۲۲ نيټه د ۶۸ کالو په عمر د ځيگر دسرطان د ناروغي له امله لدي نړي څخه سترگي پټې کړي، او دابو ايوب انصاري مزار ته نزدي خاورو ته وسپارل شو، (رحمه الله عليه)

واني چې هغه په خپل ژوند کې هغه ملهم و، چې دهغه مړينه دخپل گران هېواد څخه په لري والي کې واقع کيږي او ويلي ئې وو:

در غربت اگر مرگ بيگرد بدن من
ايا کی کند قبر کی دوزد کفن من؟
تابوت مرا بر سرکوهی بگذارید!
تا باد وزد بر سر ان از وطن من

لري نده چې هېواد ته دهغه د قدر وړ خدمتونو څخه ددرناوي لپاره د افغان نوي نسل د هغه پاتي شوي هډوکي د هغه د استاد سيد جمال الدين افغاني پشان بيا هيواد ته راوړي، او هغه د کابل پوهنتون په زړه کې، دنوموړي سيد تر څنگ د تل لپاره خاورو ته وسپاري:

(تا باد وزد بر سر او از وطن او)

د هغه افغاني پيلوټ چې محمود ئې د هېواد څخه د وروستي ځل د وتلو لپاره هيرات ته وړه ، داسي روايت دي چې محمود پدغه الوتنه کې ډېر ناراحته وو او اوښکي ئې تويولي او له ځانه سره ئې دا پښتو بيت زمزمه کاوه :

دا ستا په مينه په شپو شپو زه کريدلي يم
اوس دي پريږدمه چې انگريز درته غندلي يم

هغه ويل چې په دويمه مصرع کې اصلاً (چې رويبار درته غندلي يم) وو او دغه بيت د محمود وفاداره استاد ملامحمد اکرم هوتک چې د خپلي کورنۍ سره په دمشق کې فراري و دهيواد نه دوتلو په وخت کې ويلي وو.

l Library

د محمود طرزي فکري جوړښت

ددي لپاره چې دمحمود طرزي فکر او انديښې ددويم مشروطيت پر ټولو افغاني ځوانانو ډېره ژوره اغيزه درلودله او دټولو لاربښونکي او مخکښ و نو بې ځايه بـه نـه وي کـه پـدي ځاي کې د هغـه فکـري بنسټونه لږ څه توضيح کړو:

۱ـ د هغه د کورنۍ د انګليس پرضدوالی:

د محمود پلار سردار غلام محمدخان طرزی د کندهار د بارکزايې (محمدزی) حکمرانانو څخه د يوه تن سردار محمدې خان ځوی و چې په ايران کې مړ شو ځوی يې د کورنۍ د ځينو غړو او د ترونو لکـه د سردار مهـردل خـان مشـرقي ځوی سردار شـيرعلي خـان د هېلـو بـر خـلاف د انګلـيس د نفـوذ د سـلطې څخـه بـې زاره او متنفر و او پـه همدې اساس د ۱۲۹۷ق کال يا ۱۸۷۹م کال پـه جګـړه کې د ميوند دفـاتح د سردارمحمدايوب خـان طرفـدار و او پـه همـدې سبب امير عبدالرحمن خان هغه د کندهار څخه کراچی ته تبعيد کړ.

طرزي په کراچی کې د انګليس د ببرغ لاندې ژوند ونشو کولای او لکه څنګه چې ووېل شول، بغداد او دمشق کې يې عثماني اسلامي دولت ته پناه يوړه او د عمر تر پای هلته پاتې شو.

محمود چې د کوچنيتوب څخه پـه دې روحيـه روزل شوی و، د عمر تر پای په دې مفکوره ټينګ پاتې شو او پـه هر ځای کې چې کـردار وينا او فکر کار کاوه د برتانوی ښکېلاک د نفوذ پرضد يې مقاومت او مبارزه وکړه.

پلار يې طرزی هغه وخت چې د امير شير علي خان پـه عصر کې پـه کندهار کې د استوګنې په وخت د شعر، ادب، پوهې او فـرهنګ پـه

طرفدار شهرت موندلی او د خپل وخت د عالمانو سره ملګری وه پـه ملي ارشيف کې په ډېره روانه عربي يـو ليـک د نسـخ پـه ډېر ښکلي خط په دوو مخونو کې د قاضي طلامحمد پښوري پـه خـط موجـود دې چـې د مولـوي عبـدالرحيم بـن مولـوي حبيـب الله د کنـدهار د خبرونکې پـه نامـه ليکلې دې چې د هغـي ليکـونکی طلامحمـد د پيښـور د قاضـي خيـل د کورنـۍ يـو عـړی او تـايف کـوونکی عـالم، شاعر او هنرمند دی، چې په هغي کې هم سردار طرزی تـه سـلام او احترام ډالۍ شويدي او معلومه ده چې طرزی ته يې ارادت او علمې او ادبې اړيکې درلودلې، لاکن هغه وخت چې سردار د انګليس سـره د مخالفت په جرم د هېواد څخه تبعيد شو او په هند کې يې پيدا کړه چې نومـوړی قاضـي د ده د کاکـا د ځوی قاضـي قـادرو پـه شـان (د اميرشـير علـي خـان د دربـار جاسـوس) د ښکـيلاک د دسـتګاه د کـارکونکو څخـه دې. هغـه يې وغنـده، چې دغـه غندنـه د طرزی پـه چاپ شوې ديوان کې شته دی (۱۸۹۲م کراچی چاپ).

سره له دې چې سردار طرزی زاهد، خدای پالونکی او بې غرضـه زوړ سړی و لاکن د انګليس د سفارت د مـامورينو د هلو ځلو پـه اثـر پـه شام کې د عثماني دولت د ګمارل شوو کسـانو نظر د پلار او د هغـه د ځوی په نسبت بدلون موندلی و. او د محمود د ژوند پـه چـارو کې يې ستونزې پيداکولی: لاکن پلار او ځوی دواړه د انګليس پرضد عقيده باندې په دې خـاطر ټينګ پـاتې شـول چې د اسلامې هېوادو سـره د بريتانيـانو امپراطـوری رويـه او د ښکـيلاک سياسـت او پـه ځانګړی توګه د افغانستان سره په دوو جګړو کې د نفرت او دښمنـی وړ وباله.

Library

د افغانستان د صحافت په تاریخ کې د اوریدو پېښه ده چې درې کربنو لیکونکی هغه په خپله لېدلی او لوستلی ده او په ۱۳۰۱ش کال پورې اړه لري، چې په دغه وخت کې د ۱۹۲۲م کال د سپتمبر په ۱۵ د بلوچستان ګزټې جریدې د افغان د وېښتیا په اړه یوه د پېغوره ډکه مقاله ولیکله چې ګڼې د افغانستان استقلال د هغه تړون پایله ده کومه چې د ۱۲۹۸ش کال د اسد یا زمری په ۲۸ د برتانوی هند د حکومت سره لاسلیک شوه او د همدغه دولت سره رابطه وه چې لومړی توب خوښونکی (قدامت پسنده) افغانستان یې اصلاحاتو او نوی مدنیت ته تمایل کړ.

د کندهار د طلوع افغانې جریدې د دې مقالې ځواب د ۱۳۰۱ش کال د قوس په ۱۰ یا د ۱۹۲۲م کال د دسمبر په لومړی نېټه یعنې د دې جریدې په دویم کال د ۱۴ ګڼې څخه تر ۱۷ ګڼې پورې په څلورو برخو کې یو اوږد مطلب ولیکه. او په ډېره تنده او بده لهجه یې د بلوچستان ګزټې ته ځواب ورکړ د مثال په ډول :

" د افغانستان استقلال د انګلستان یو اعطا کړی شي نه دی ... کنه نو، که چېرې د استقلال پیداکېدل د برطانې د سیاستوالو پر وعدو او د کاغذي تړونونو په لاسلیک کولو پورې اړه درلودلی، نو ایرلیند سا، کاله او هندوستان یونیم کاله مخکې باید د استقلال درلودونکې وای مګر:

ازاده گی به شمشیر بسته اند
مردان همیشه تکیه خودرا بر اوکند....

هو، غواړم چې په پاکو او واضحه الفاظو سره ووایم، چې موږ د انګلیس سیاستوالو د افکارو څخه په بشپړه توګه خبر یو، چې په منځنۍ ختیځ کې د خپل نفوذ او د برطانې د حکومت د اقتدار د

ټینګښت لپاره، د کابل تسخیر د هغوی د خیال وروستۍ او مهمه نقطه ده. لاکن د برطاني سیاستوال باید پوهه شي چې هغه پیاله ماته شوه او هغه ساقې پاتې نشو... د انګلیس سیاستوالو او پروپاګند کوونکو لپاره د عمل غوره لاره یوازې همداده. چې نور د وړاندې تګ د پالیسی (فارورډپالیسی) خیالات له منځه یوسې او د شاتګ په قهقرای پالیسی عمل وکړې.

فکر کوم چې انګلیس پروپاګند کونکی د عامو خلکو دغولولو لپاره د وړاندې تګ د پالیسی په ترخ کې به د دغه راز لغویاتو د رواجولو لپاره نور اقدام وکړې، د رښتیني د زغلولو او د بهرنۍ دسیسو څخه دی لاس واخلې او د خپلو کورنیو اغتشاشونو په له منځه وړلو کې دی کوښښ وکړې.

بد ریادر، منافع بیشمار است
اگر خواهی سلامت برکنار است

د طلوع افغان په جوابیه اوږده مقاله کې په اسلامې او ختیځو هېوادونو کې د انګلیس د سیاستوالو دسیسو او خراب او بد نیت ته ډېرې زړه بګنونکی اشارې شوې وې چې لهجه یې هم تنده او قهر امیزه وه.

لکه څنګه چې د محمود سره د بهرنیو چارو په وزارت کې یو مامور حبیب الله طرزی لیکې چې : څرنګه چې د هغې دندې ایجابوله یو لیک یې کندهار ته ولیکه چې د داسې مقالو لیکلی په سیاسي اړیکو کې جنجالونه رامنځته کوي. د دې جریدې مدیر (خدای بخښلی عبدالعزیز خان چې بیا وروسته په باباجان مشهور شو) د دې لیک په ځواب کې یو ډېر شدید مکتوب د بهرنیو چارو وزارت ته را واستوه، او ښاغلی طرزی هم د هغې په ځواب کې یو شدید

Library

سره لیک تسوید کړ او ویې غوښتل چې د بهرنیو چارو د وزیر (محمود طرزی) لاسلیک پر هغه واخلي.

حبیب الله طرزی لیکي چې: کله چې وزیر دغه لیک تر پایه ولوست ماته یې وکتل او ویې ویل: غواړې چې دغه لیک زه لاسلیک کړم ؟ هو! ځکه چې د بهرنیو چارو په وزارت یې سخته بلوسه کړیده ! وزیر وویل:

" ماته دغه څوکۍ او مقام ارزښت نه لري او ځما د مسلک په مقابل کې چې ژو ـ نالیزم دي په دوه توته هم نه ارزي، زه هم د هغه په شان یو جریده لیکونکی یم او هیڅکله ځان ته اجازه نه ورکوم چې د خپل " کولیګ" په مقابل کې داسې یو شی ولیکم." [۶۸]

د حبیب الله طرزی دغه لیکنه ټیک ده او د دې کرښو لیکونکی چې یو څه وخت د طلوع افغان مدیر وم، په هغه ادراه کې مې داسې لیک لېدلی و چې محمود طرزی په خپل قلم لیکلی او لاسلیک کړی او د طلوع افغان د مدیر څخه یې د ځوان د ختیځ د ازادۍ غوښتونکو د مشر سره یو ځای څو میاشتې په استانبول کې بلد شو، او د هغه د قدر وړ انسان له برکته د هغه شور او ویښتوب نور هم زیات شو، هغه لیکي چې:

علامه سیدجمال الدین د پوهې یو کان و، دغه ځما او د ده اوه میاشتې مکرتوب د اویا کالو شباحت (سیلګری) په اندازه و ... هغه علمي، فلسفي، سیاسي، ټولنېز او نور هغه بحثونه چې هره

[۶۸] محمد کاظم او هنګ تیر ژورنالیزم در افغانستان ۷۹ د کابل چاپ ۱۳۴۹ش

ورځ به د نړۍ د دغه علامه په مخکې روان و. د هغې د هرې جملې او عبارت د لیکلو لپاره کتابونه او رسالې په کار وې .. " [۶۹]

د افغان سیدجمال الدین مبارزه چې په نړیواله سطحه پیل شوې وه او د هغه فکرې پیروانو په ترکیه، مصر، ایران، هند او د اروپا په ځینو سیمو کې هغه تعقیبوله په دوو مهمو اصلونو یې بنسټ اېښودل شوې وه:

لومړی: په اسلامي هېوادونو کې د شاهانو او حکمرانانو د کورنۍ استبداد سره مبارزه.

دوهم: د اپریالیسم سره سرسخته مبارزه، په ځانګړی توګه د انګلیس د شاهنشاهې د کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د هغوی د زورزیاتی سره محمود چې د کوچنیتوب څخه د انګیس سره شدید نفرت په میراث اخیستی و. د سیدجمال الدین افغاني سره په خپلو اوه میاشتینو بحثونو کې پدې نفرت او بد ویلو او غندلو کې نور هم ټینګ شو او په دې ترڅ کې دی ته هم پاملرنه وکړه چې د ختیځ د دغو حکمرانانو او شاهانو خودسرې او کورنۍ استبداد هم د دغه بهرنۍ زور زیاتی څخه کم نه دې، هغه ولېدل چې احرار او ترکي ځوانان د ابو الاحرار مدحت پاشا او انور یې په مشرۍ د قهار او جاسوسۍ مشربه خلیفه سلطان عبدالحمید د بې امانه استبداد په مقابل کې په سرښندنه او سر تېرېنه ولاړ دی او عثماني پاخون چې جرمنې زیدان د هغې صحنې تصویر کړی دې په بریالیتوب سره مخ په وړاندې ځي. او مشروطیت د خلافت په سیمه او هم د ایران او مصر او نورو هېوادونو کې ځیلۍ ځغلولۍ، د ویښتوب دغه ټولو منظرو د سیدجمال الدین د سحرامیزه تلقیناتو

[۶۹] محمود طرزی مقالات ۴۴۳ د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش.

Library

سره یو ځای د محمود طرزي په مفکوره کې نښې پرېښودې او د
دغه انقلابي افکارو سره یو ځای یې د هېواد، امیر عبدالرحمن خان
او د هغه د ځوی حبیب الله خان د ظلم او استبداد په هکله فکر
کاوه، چې موږ له دې وورسته د ده ډېره پوهه او د تدبیر ډکه چو په
لاکن د زوره ډکه کار نامه او مبارزه په راتلونکې کې روښانه کوو.

دریم: د نفس په بشپړېدو کې د ده شخصي هلې ځلې:

محمود د ځوانۍ پر وخت کې په پښتو، دري، اردو، عربي، ترکي او
لږ په فرانسوي ژبه پوهېده، او له هغو پراخو روغنې ادبیاتو څخه چې
په دې ژبو کې موجود و ګټه اخیستله، هغه د ملا محمداکرم هوتک
یا له هغه استاده څخه چې د کندهار څخه د طرزي د کورنۍ سره یو
ځای و، دیني او عربي درسونه ولوستل، او د خپل پلار څخه یې د
دري ژبې ادبیات د شاعرۍ او لیکوالۍ تر حده پورې په دې ژبه کې
زده کړې وه، او کله چې اردو، عربي او ترکي ژبه یې هم زده کړه، د
ترکي او عربي ژبو د نوو علومو د اثارو او علمي ژبارو ادبي
پرمختګ، په مصر او شام کې د عربي ژبې صحافت او د عربو او
ترکو د فکري غورځنګونو سره اشنا شو. او په خپله یې د ادبیاتو او
علومو په نوو مطالعو لاس پورې کړ، او د نفس د بشپړتیا لپاره یې
کوښښ وکړ.

د دغه ځانګړې علاقې او هلو ځلو پر هغه څه ورزیاتې شوې کوم
چې د پلار او استاد څخه یې زده کړې وې. د دې لپاره چې همیشه
هېواد ته بیرته ورتګ په لټه کې و. کوښښ یې کاوه چې له هغه ځایه
څخه خپل هېواد او خلکو ته ښه زیری راوړي، چې د هغوی په درد
ولګېږي، او داسې شیان ورته برابر کړي چې له هغه مخکې چا
راوړی نه وي،

د هېواد په مینه کې هغه مسنوی چې په ١٣٢٥ق کال یا ١٩٠٧م
کال کې ویلی ده داسې وایي:

پس عشق تو چستان ز سر زمین من به درشود؟
"با شیر اندرون شد وبا جان بدر شود"
شدت لهاکه داغ جدای و فرقست
میسوخت همچو شمع، دل و جان عاشقت
شبها به یاد وصل تو بیخواب مانده ام
در روزها به فکر تو در تاب مانده ام
هر علم وفن که خوانده و تحصیل کرده ام
نیست برای خدمت و نفع تو بوده ام
ای خاک پاک و ای وطن خوش زمین من!
معشوق من، حبیب من و دلنشین من!
مسعود باش و شاد بزی، تار بد بمان!
در حفظ و در ترقی و معموری و امان
اشک او برد تمدن نشان شوی!
در شرق همچو شمس درخشان عیان شوی!

(د کابل په دار السلطنه کې ١٣٢٥ق کال، سراج الاخبار دوهم کال
اومه ګڼه ١٣ مخ) په واقیعت کې د هېواد مینه او د هغې متمدن
کول د محمود د اساسي افکارو څخه و چې د همدغه نیکې موخې
لپاره یې شخصاً په خپله هلې ځلې وکړې او تر ټولو لوړې یې د
خپلو معلوماتو او مطالعاتو د بشپړولو لپاره کوښښ وکړ او د نوو
او تازه راټولونو سره یې ځان سمبال او چمتو کړ، کله چې هېواد ته
راستون شو، د ټولو د خیر غوښتنې، اصلاح غوښتنې او هېواد

Library

دوستی د تلقینولو لومړنی منادي شو یعني لومړنی غږ کوونکی شو.

د دې کرښو لیکوونکی اعتراف کوم چې د ۱۳۰۰ش کال څخه را وروسته کله چې پوهنې پراختیا وموندله او په کندهار کې اولنی لومړنی ښوونځی جوړ شو، او د سواد، لیکلو او ویلو خاوند شوم د لومړي ځل لپاره مې "د هېواد دیني" مفهوم د محمد طرزي په اشعارو کې پیدا کړ او دغه شریف احساس مې تر اوسه چې **۷۵** کلن یم د همغه وخت څخه مې په یاد کې پاتې دی چې محمود ویلي و "شبها بباد وصل تو بیخواب مانده" او داسې نور چې په زرګونو افغان ځوانان یې د هېواد د ابادولو په مفکوره روزلي و.

ما په خپل عمر محمود طرزي یو ځل لیدلی دی او هغه هم په هغه وخت کې و چې د کابل د خالي کېدو څخه وروسته یې د **۱۳۰۷** کال په ژمي کې په کندهار کې د شکست حال کې توقف درلوده، چې له څو ورځو وروسته یې هېواد د تل لپاره پرېښوده، په هغه وخت کې زه ځوان او د طلوع افغان د جریدې مرستیال وم.

هغه د خپل هېواد د راتلونکي څخه ډېر په تشویش او غمګین و او وویل یې:

زه اوس د ناچارۍ قسم او بیا د هېواد په به بېلتون اخته کېږم، لاکن د خدای څخه غواړم چې دا زما د هېواد اخیرنی لیدنه نه وي او ببرته راشم پداسې حال کې چې د هېواد ازادي په خپل ځای پاتې وي او د امنیت د نعمت څخه برخمن وي.

"ای د هېواد ځوانانو! ویښ اوسئ چې د هېواد ازادي له لاسه ورنکړئ! ځکه چې هغه د ډېرو کانونو او مالونو په ځربانۍ کولو او د پرله پسې او ډېرو کوښښونو په کولو سره لاس ته راغلې ده." د خبرو

په پای کې په پښتو ژبه وویل "ما له خپل کندهاري استاد ملا محمد اکرم څخه دغه زده کړې وه، چې وطن مه هېروه!"

د سراج الاخبار فکری اغیز

سراج الاخبار یوازې دهېواد په دننه کې مشروطه غوښتونکو او ځوانانو ته دنوی فکر ورکولو دغورځنګ یوازنی سر چینه نه وه، بلکه دمنځنی اسیا دځوانانو، دایران د مشروطه غوښتونکو او دهند د ازادي غوښتونکو په محافلو کې چې د ښکیلاک د اور په لمبو او دخود خواه او په خپل سر شاهانو په استبداد کې سوځول د پاره هم غورځنګ راوړنکي او روح ورکونکي وو.

به چشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند

هو! دختیحو هېوادو چور شوي کاروان له حرکته څخه پاتي شوي وو، مرګونی سکون (دریدنی) د خلکو ژوند تهدیداوه، دانګلیس استعمار د هند دنیمي وچې مری تینګوله. چې له هغه ځایه خوش اوازه نغمه ویونکو د ملی ویښتیا لپاره د زمزمه په کولو پیل وکړ، ځینو جریدو لکه الهلال د (ابوالکلام ازاد) له خوا، حبل المتین په کلکته کې د (سید جلال الدین) له خوا او زمیندار د(مولانا ظفر علي خان) له خوا په لاهور کې په خپرونو او تبلیغ پیل کړي وو، کاوه، اقدام، صور اسرافیل او داسي نور د ویښو او حق غوښتونکو ایرانیانو له خوا خپرونی کولي، د افغان سید جمال الدین پیروانو په ترکي او عربي هېوادونو کې نور ، مترقي صحافت ملي ویښتیا ته

وقف کړي وو، پدغه انقلابي هنګامه کې د افغانانو هېواد هم له غورځنګ او هلو ځلو څخه خالي نه وو، محمود طرزي زموږ دملي کاروان نغمه ویونکي و، چې د خلکو په راویښولو کې ئې د اخلاصه ډکي هلي ځلي کولي او دنوي فکر حرکت ئې منځ ته راوړي و.

بلکه چې لیکل ئي:

حي علي الفلاح

نوا را تلخ تر میزن، چون ذوق نغمه کم یابي!
حدی را تیز تر میکن، چو محمل را ګران بیني!

هو! هو! هر څومره چې کولی شي شپیلي (نوا) په ترخه لهجه ووهه! څومره چې .ی په حنجره کې ځائيږي هومره نغمه تیزه کړه.

ځکه چې مزل ډیر اوږد دی او بار پدي اندازه درندیږي، چې د نغمي اوازونه ددرو د اوازونو سره برابر راغلي، ختیځ او لویدیځ ئې په یوه اوریدونکي اهتزاز کې سره راټول کړل، لاکن زر ځله افسوس! چې د دراندہ بار وړونکي اوښان، غمګساره انډیوال له سترتیا او تنبلۍ څخه نه خلاصوي او پل له پل څخه نه پورته کوي...

صبح شد برخیز! ستاز راستی استا نواز!
شام جریان در عقب باشد چو وقت از د ست شد...

علی الفلاح! ای د افغان نجیب ملته! خپل ملتي شرافت او قومي لوړتیا وساتئ! د خپل استقلال او دولتي حاکمیت څخه ساتنه وکړئ! هغه افغان چې په دیانت او دینداري، په زړه ورتوب او بهادري، په غیرت او ناموس داري په ټوله نړۍ کې مشهور شوی دی، آیا دا څه ډول پر خپل وجدان، ایمان او شرف او ناموس باندې ټینګ ګڼلی شي، چې د پردي دولت، بې دینه او د بل ملت د حمایت او تابیعت نوم دې پر دې پروت وي؟... د حمایت او تابیعت پاکه او

Library

مریمه معنی دا ده چې یو دولت بل دولت ته ووایي چې له ما څخه پرته بل څوک مه پېژنه! له ما پرته بل دولت ته سفیر مه استوه او نه د چا سفیر قبولوه، د بشپړې ازادۍ او عام و تام استقلال پاکه او مریمه معنی هم دا ده چې هر دولت په ټولو برخو کې چې پورته یې یادونه وشوه، مستقل او ازاد وي... تر اوسه چې هر څه وه وه، هر څه چې وشول وشول، ولې لدې وروسته افغانان نوره هغه افغانان ندی چې له خپلو حقوقو څخه سترګې پټې کړي..."

(د سراج الاخبار د پنځم کال د لسمې ګڼې د خپرې شوې سرمقالې لنډیز، د ۱۳۳۴ق کال، ربیع الاول یا د ۱۹۱۶م کال د جنوري ۱۷)

پر دغه تنبمیني خپرونو او د لهجې مراحت د سراج الاخبار اغېز د هېواد په دننه کې د دوهم مشروطیت د غورځنګ او د ازادۍ د نهضت د بیا ژوندي کولو او د افغان دولت د نوي بنسټ د اېښودلو سبب شو، ولې د هېواد څخه په بهر کې هم د محمود طرزي لوړې لیکنې د خلکو په غوږونو کې اورېدنکي وي او په خوب ویده سترګې یې خلاصوي.

د بېلګې په توګه: د ۱۹۱۷م کال په فبروري کې په ترکستان کې د تزاري روسي حمکران جنرال کوراپاتکین په هند کې د روسي نماینده تومیسکي ته تلګرام واستاوه چې: د سراج الاخبار جریدې ګڼې په بخارا او د ترکستان په نورو ښارونو کې خپرېږي او د هغې د مقالو څخه په خلکو کې بریتانوي او روسي ضد وبولي راپارېدلي دي، نو پدې خاطر باید د برتانوي هند دولت د افغانستان په امیر زور واچوي چې د دغې جریدې تبلیغاتي تګلاره بدله کړي[۷۰].

[۷۰] دغه تلګرام د ابي کتاب په (۱۱۵مخ) کې خپور شوی (د افغانستان تاریخ، دوهم ټوک، ۳۵۱ مخ، د مسکو چاپ ۱۹۶۵، تالیف ماسون ورومادین.

Library

د دې خبرې تصدیق د دې کرښو لیکونکی د ماورالنهر په خلکو کې
د نوي فکري غورځنگ مخکښ او د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ
د لومړني رئیس خدای بخښلي صدرالدین عیني څخه په ۱۳۲۵ش
کال د زاړه سمرقند په ښار کې واورېد چې په تاشکند کې مې د هغه
ځای د پوهنتون د ۲۵ کلنۍ د نمانځنې په مراسمو کې گډون کړی
و.

خدای بخښلی عیني چې محترم سړی و او په خوږه تاجیکي لهجه
یې خبرې کولې ویل یې " د بخارا د وروستي حکمران په وخت کې
تاجیک ځوانان راویښ شول او هغه یې نوو اصلاحاتو د ښوونځیو
جوړولو او د مطبوعاتو ازادۍ ته هڅولي وو. د دې لپاره چې د کابل
سراج الاخبار او د محمود طرزي لیکنې هم موږ ته رارسېدلې او هغه
مو په پټه لوستلې، د بخارا د امیر گمار شوو کسانو نه پرېښودلو او
د سراج الاخبار لوستونکي به یې تعقیبول او ځورول.

ښه مې په یاد دي چې یوه ورځ فطرت بخارایي د سراج الاخبار یوه
گڼه د بخارا د مدرسې په حجره کې ماته راورسوله، او په همدغه
وخت کې د بخارا د امیر جاسوس یې ورپسې په تعقیب راغی لاکن
ما دغه گڼه په بړستنه کې ونغښتله او د نظر څخه مې پټه کړې وه،
زیاتره تاجیکي ځوانو شاعرانو د سراج الاخبار د تنبه کوونکو
شعرونو په پیروي شعرونه ویل او ځوانو تاجکانو به هغه یادول، د
سراج الاخبار پیام د ماروالنهر په ځوانانو ډېرې ښې او نېکې اغېزې
کړې وې."

ولې په هندوستان کې
لکه څنگه چې د هند په ملي ارشیف کې (د کورنۍ سیاسي
څانگې) ساتل شوې د ۱۹۱۶م کال د جولای د ۲۱ نېټې پټو اسنادو
څخه معلومېږي چې: د سراج الاخبار گڼې سربېره پر دې چې د
افغانستان او د سرحدي پښتو ژبو قبایلو د ښارونو په بازارونو کې
لاس پلاس کېدلې، د هند او پارس او عثماني هېواد په جریدو کې
هم د هغې مطالب اقتباس کېدل، نو پدې اساس د ۱۹۱۴م کال په
سپتمبر کې **W.M Haily** د ډهلي چیف کمیشنر د جنایي اطلاعاتو
سرمامور **Sir Charles Clive Land** ته ولیکل: د دې لپاره چې د
سراج الاخبار لهجه په بشپړه توگه زموږ د گټو سره په څریت کې ده،
نو هند ته د هغې راوړل او وېشل باید منع شي نو له همدې کبله و
چې د هند نایب السلطنه د ۱۹۱۴م کال د سمبر په میاشت کې د
دغه ډول مقالو نه خپرول د افغانستان د امیر څخه وغوښتل او امیر
هم وعده ورکړې وه چې همداسې به وکړي، لاکن د جریدې پاتې
اسلامي لهجې تغیر ونکړ او د ۱۹۱۶م کال د اپرېل په ۱۶ گڼه کې
د مولوي صالح محمد کندهاري پښتو شعر خپور کړ، چې ټول د
اسلام د اتحاد په پیغام بنا و او ویې ویل: چې کفار به یو د بل سره
په جگړو کې ټول پو پناه شي.

اگر چې د هند حکومت پدې خبره کې څو ځلې امیر ته باخبري
ورکړې وه، لاکن سراج الاخبار لدې کار څخه راونه گرځېده، نو پدې
اساس مستر **A.H Grant**، نایب السلطنه د بهرنیو او سیاسي
چارو کتونکي یادونه وکړه:" موږ باید انتظار ونلرو چې دا جریده دې
دستي د انگلیس طرفداره شي، ولې ددې خبرداریو په تکرارولو سره
به امیر د خپل رعیت سره لاس په گریوان کړو، یوه جریده چې په

Library

کابل کې خپرېږي د اسلامي يو والي او د بهرنيو سره د مخالفت
تمايلات بايدولري که چيري د هغي نوري ګټي هم د غسي تندي
وي موږ بايد امر په همدغه دوستانه وضع کې چې په خپله يې پدي
برخه کې غوره کړيده پريږدو..." دا يادداشت د ۱۹۱۰ م کال د
جولای په ۲۱ نيټه ګرانټ ليکلي چې د هند په ملي ارشيف کې
خوندي دي. لاکن ددې لپاره چې سراج الاخبار په وروستيو ګڼو
خپلې دغي تګلاري ته ادامه ورکړه، نوپدي خاطر ګرانټ د هغي په
مقابل کې د نرمښت سياست غوره کړ او وي ليکل:

" که چيري موږ دسراج الاخبار په مقابل کې تند سياست غوره کړو
دا به په کابل کې د جګړي د پلويانو د ډلي دعمل د تيزوالي سبب
شي. نولدې کبله که چيري امير خپل د بيطرفي په سياست کې
مستقيم وي. نو پدي ډول مسايلو کې بايدلدي زيات نور څه کوښښ
ونه شي.

نو په پای کې د برتانوی هند سياست دا غوښتنه وکړه، چې په هند
کې دې د سراج الاخبار د ټولو ګڼو د وسيلو خنډ کېږي نه، تر هغه
وخته چې په خپله امير او يا د افغانستان چارواکي پدي برخه کې
څه ونه وايي، د هند حکومت هم پټه خوله پاتي شو او دا پاليسي د
۱۹۱۴ م کال د اکتوبر د ۳۱ نيټي په ليکنو کې ثبت شوي ده.(د
هند ملي ارشيف،دهلي)

(۴)

ددوهم مشروطيت د کوښښ پايلي

دوهم مشروطيت د کمي اوتشکيلاتي پلوه، يو متشکل ګوند چې د
هېواد زياتره خلک په کې شامل وي نه و، لاکن د پايلي،
اغيزښيندني او د اداری په طرز اوسياست د خيري په بدلون کې د
ډير ارزښت درلودونکي و، ځکه ددې مسلي پر بنسټ :" دوه سوه
جګړه ايز سړي د سلو زړو تنو څخه بهتردي" ددې ملي غورځنګ
مبارزو ځوانانو د هېواد د چارو سرچينه پاکه کړه، او د امير حبيب
الله د وژلو وروسته يې د اداري واګي د شهزاده امان الله خان د
امارت او د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره تر لاسه کړي.

دا داراي او دسياسي واک دا پړدونه ديوی ډلي ناپوهه، زړوپالو،
مرتجع او فرسوده مغزو سردارانو له لاسه ځوانانو دهغي مجلي څخه
پوهه، بينا روجو يا کسانو ته يونيک، ګټور او ښه کارو چې داماني
دوري لومړي دري څلور کلونه دهېواد د خلکو په ګټه روان وو. لاکن
دغه کوچني مخلصه ډله د مغرضو او فرصت طلبو عناصرو څخه
خالي پاتي نشوه، او دخرابکارانو لاسونو په هغي کې فعاليت کاوه،
دکورنۍ پ'ني، د مالونو د راټولولو، اوحتی د فحشا او منکر ډګر
ګرم شو، د پادشاه نيکو مرامونو او د چارو د اصلاح پلويانو او نوي
حرکت ته يې مکروهه او ناوړه خيره ورکړه، چې په پای کې د ۱۳۰۷
ش کال په ژمي کې د ارتجاعی اړو دوړ او دغه رژيم دله منځه تللو
سبب شو، چې دا هېواد د ځوانانو لپاره د عبرت يو ځای وي، چې
هميشه بايد په خلاصو سترګو، تفکر او احتياط سره قدم واخلي. او
غرض لرونکو او ورانکارو خلکو ته په خپل منځ کې ځای ورنکړي
او پدي بايد پوهه شي چې د هېواد د پرمختګ او د نيکو او خير

Library

غوښتونکه. موخو د تطبیق لپاره یوازي ولولي، اخلاص او نیک سپت کافي ندي، بلکه ټولنه پژندنه، تدبیر، سیاست مداري، دعقلي او ټولنیزو موازینو سره سمه کړنه او چلند ته هم ډیره اړتیا ده.

په هر صورت موږ نشو کولاي د هغو ښو او نیکو کارونو څخه چې ددغي مخلصي ا و خیر غوښتونکي ډلي پواسطه تر سره شوي دي د راتلونکي بد اعتبار او د هغي نه د وروسته رژیم د ناکامي په خاطر سترګي پټي کړو. ځکه دا د افغانستان د ټولینز تاریخ مهم فصل دي چې د ازاد افغانستان په مدني تشکیلاتو کې يې دارنګه ونډه واخستله:

لومړي: د افغانستان د استقلال په بیرته لاس ته راوړلو کې مخ کې او د ازادي په جګړه کې لاربښوونه او د استعمار په ضد دریدل،

دوهم: د استقلال د تر لاسه کولو څخه وروسته، افغانستان نړي ته د یوه ازاد او مستقل هېواد په توګه ور پژندل، او د نړي د نورو هېوادونو سره د هغي د سیاسي اړیکو ټینګول.

دریم: په هېواد کې د اسارت درواج له منځه وړل او د هغي د پاتي شونو بخي پو پنا کول.

څلورم: په ټول افغانستان کې د خلکو د اولادونو د عامي روزني لپاره د پوهني رواجول د ښوونځیو او مدرسو جوړول او د جریدو خپرول او د ژبي د پالني پیل کول.

پنځم: په دولتي دوایرو او د فترونو کې ددندو د ویش، د مالیي غوښتني د سیتم د بدلون په بنسټ د نوو تشکیلاتو رامنځته کول، دګمرکونو جوړول، او دنوو محاسباتو په بنسټ د نورو مالي او حسابي څانګو جوړول او د هېواد د بودجې برابرول.

شپږم: د ملي او دودیزو لویو جرګو منځ ته راوړل او د ملي او دولتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د قوانینو خپرول.

اووم: د شتوولي کابیني جوړول او د دری ګونو قواو مقننه، قضائیه او اجرائي جلا والي او د چارو د کنترول او څارني د مرکزونو ټاکل (وزارتونه).

اتم: د نوي مدنیت د اړتیا وړ د ځینو بنسټونو لکه پست، تلګراف ، تلفون، موټر، الوتکي، د موټرو لیاري، ښار جوړوني او د هېوادني مصنوعاتو رواجول.

نهم: د لوړو زده کړو لپاره د هېواد څخه بهرته د زده کوونکو استول،

لسم: د خلکو او دولت د حقوقو پر بنسټ د اساسي قانون او نورو قوانینو جوړول او خپرول د هېواد د قضائي او اداري چارو د اجرا لپاره، او په هېواد کې د قانونیت د روحي منځ ته راوړل.

تلک عشره کامله، دغه نیک کارونه د اماني دوري د نیک مرغه حرکت پیل و چې تاریخ او انساني بیطرفانه قضاوت هغه هیرولي نشي،لاکن د هغي د افسوسه ډکه پای باید دراتلونکو د عبرت لپاره هم په پام ونیسو چې د مولانا بلخي په وینا :

هر هلاک امت پیشین که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود

که څه هم ددغه غورځنګ پای د ۱۳۰۷ ش کال دویر ډک اړو دوړ په پیدا کیدو سره نیک مرغه نشو، لاکن د لیدونکي وجدان غږ کوي چې:

Library

گرنبودی کوشش احمدتوهم
می پرستیدی چو اجدادت صنم
(مولانا بلخی)

ددوهم مشروطیت موخي (مرامونه):

په دوهم مشروطیت کې هم افغاني روڼ اندو کټ مټ هماغه د لومړي مشروطیت لس موخي چې مخ کې تري یادونه وشوه تعقیبولې، یوازي تاکتیک ته یو څه پراخوالي ورکړ شو، چې په ځینو رادیکالو او تندروو کړیو کې د ترور اقدام او دګرمي وسلي څخه کار اخستل هم جایز وبلل شول. لکه څنګه چې ددغي ډلي د ګرم سرو ځوانانو څخه یوه تن د (۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه) د امیر حبیب الله خان پر موکب د تفنګچې ډزي وکړي.

د همدې عصر د ادبیاتو څخه چې د هغه وخت د روڼ اندو د انقلابي روحي اوتندروي نماینده ګي کوي د هغه وخت دیوه ځوان شاعر (جلوه) د یوه غزل دا بیتونه دي چې وایې:

تاکی از جو روستم فریا کنید
سعی برهم زدن منشا بیداد کنید!
ننگ دار بشریت ز چنین رژیم
طرح ویرانی این بنگه بیداد کنید!
ایشان همه مرغان زستم اتش زد
قصد اتش زدن خانه صیاد کنید!
غازه سازید زخون شاهد ازادی را
تاز خود روح شهیدان وطن شاد کنید!

خانمان کرد تبه، تا شود اباد خودش
خانه ظلم وستم یکسره برباد کنید!

بل ځوان تندرو شاعر کریت امیر ته په خطاب کې داسې وویل:

ای غافل از زمانه و ساغل به لهو گلف
با دشمن خبیث کسی کرده است حلف
خود فکر کنی عدو نه کند چون زعهد خلف
باید گریست بر سر این احمقی و جلف
تا چند بهر دیدن حق کور و کر شوید!

همدې راز اغېزمنو افکارو او تبلیغاتو پایله وه چې بالاخره د همدغه کال په ژمي کې نوموړی امیر د دغي ډلې ځوانانو څخه د یوه تن پلاس ووژل شو، په داسې حال کې چې د لومړی مشروطیت په مرام کې وېره اچول د وسلي او زور استعمال نه و.

د دې ډلې د ډله اېزې تګ لارې د ځانګړتیاو څخه یو هم د پښتو ژبې لیکلو او لوستلو ته پاملرنه کول دي. چې خپلې ځانګړې لیکونه یې هم په دغه ژبه لیکلې، چې د دې کرښو لیکونکی پښتو ځانګړی لیکونه د محمدابراهیم خان چنداولي په قلم هم لېدلی دی. چې د کوم ژبنې او مذهبي توپېر ببرته یې خپلو پښتو ژبو ملګرو لکه مولوي غلام محی الدین او عبدالهادي داوی او داسې نورو ته لیکلي و (علیرالر محمد) .

دریمه نقطه چې د افغان ځوانانو په انقلابي تګ لارې کې لېدل کېږې هغه دا ده چې د لومړی مشروطیت د مرام په دوهمه عماده کې ملي حاکمیت او د قانون حکم مطرح و، د دې لپاره چې دی کار ازاد

l Library

وټاکنو او د قوانینو په ترتیبولو پورې اړه درلوده او وخت او زماني د دې غوښتنه کوله، نو په دې خاطر ټولني اجازه ورکوله، چې یو انقلابي پادشاه چې د امیر حبیب الله خان څخه وروسته دی د چارو واګې په لاس کې واخلي کولی شي چې د یوه څه وخت لپاره د هېواد د ګټو سره سم کار په مخ بوزي. تر څو چې د ملي حاکمیت او قانون د حکم لپاره لاره هواره شي او د همدې کبله و چې امان الله خان غازي د خپلې پاچاهۍ په لومړنیو کلونو کې په ډېر جدیت او اخلاص سره کار وکړ، تر څو چې ډېر ضروري قوانین یې په څو کالو کې ترتیب او د هغې د نافذیدو حکم یې ورکړ، او د دې کار لپاره د بدري بیګ او مولوي عبدالواسع کندهاری تر نظر لاندې د دولت په شورا کې د قوانینو د ترتیبولو یو مرکز جوړ کړی و.

د دې ډلې انقلابي حرکات او د نظر پر اخوالي چې په خپله امان الله خان د دغه کار عامل او لوړو پوړوته رسونکی و په دې درجه کې د نړۍ پاملرنه ځانته راړولې وه، چې لنین چې د سوسیاستي حکومت لومړنی منځ ته راوړونکی او جوړونکی و د هغې په برخه کې داسې ویلي و: د ختیځي سیمې یو مطلق زمامدار شهزاده نن د انګلستان د کارګرد د کابینې په نسبت ډېر مترقي دې.

د دوهم مشروطیت روڼ اندو ځوانانو په خپله تګ لاره کې یو ډول پراخوالی، راښکون او هلو ځلو ته ځای ورکړي و. چې د عصر د غوښتونو سره برابر و. او خپل ځان یې د پخوانی مشروطیت د ملګرو د مرامونو په محدود قالب کې نه محدود اوه.

اګر چې دغه د نظر پراخوالي او د محافظه کاری نشتوالی له یو پلوه د چارو د پرمختګ لپاره ګټور و لاکن د غبار په وینا:

" د هېواد پالونکو روڼ اندو په منځ کې یوه ډله مرموزو عناصرو د " ضرب نقابدار" په شکل او مصنوعی شوری پېداکړ. دی نقاب لرونکو شارلټانو د هېواد په مرکز او ختیځ کې، د خلکو د غولولو لپاره د درغو " انقلابي" شعارونه ورکول او په ظاهره یې د جمهوریت څخه خبرې کولې، مګر د دوي په اصلي معني کې د دیموکراسۍ، جمهوریت او لوړتیا جدي دښمنان و دوي د نورو دپاره خدمت کاوه ... او د جمهوریت غوښتني تر عنوان لاندې یې د اماني رژیم د راپرزولو لپاره کوښښ کاوه.

(افغانستان در مسیر تاریخ ۸۱۴).

په هر شکل په لومړی مرام کې بشپړ ټاکلی بدلون رانغې، او هر هغه څه چې د اماني دورې په لومړیو کلونو کې په هېواد غوښتني او اخلاص سره تر سره شول، د هېواد او د هغې د نوی غورځنګ لپاره ګټور و.

لاکن د محمودطرزی، عبدالرحمن لودین، میرقاسم خان او داسې نورو بافکره ټولنه پېژندونکو او هېواد غوښتونکو عناصرو او شخصیتونو سیاسي انزوا یا جلاتوب، او د مشکوکو، مغرضو او پیښنه د ویشو لاسونو لپاره د عمل د مېدان خالي کول د اماني رژیم بنسټ ته سخت ټکان ورکړی و. ځکه د چارو واګې د ناپوهه او ګټه خوښونکو په لاس چې د کورنۍ پالني او شخصي مېنې په بنسټ منځ ته راغلی و لویدلی وی، او همدغه کسان د اماني رژیم د سقوط او د له منځه وړلو مسوول دي. چې فساد، بدې اخستل، د پېسو راټولول او د خلکو ځورول یې رواج کړی و.

د دربار پټ (ستری) ګوند:

د دې کرښو لیکونکی د دې مطلب په برخه کې د هغو اشخاصو څخه چې په هغه وخت کې ځوان او د روڼ اندو په کړیو کې شامل و په دې تفصیل څه شي اوریدلی نه دي، لاکن غبار د مسیر تاریخ (۷۲۵ مخ) داسې شرحه لیکلې چې په دې ځای (العهده علی الراوی) د هغه وینا اقتباس کوم.

د دې لپاره چې د انګلیس اطلاع رسولو د سرچینو د اطلاعاتو سره سم چې د تحریک شیخ الهند په کتاب کې ژباړه او چاپ شویدې نایب اسلطنت سردار نصرالله خان او د ده سره کارکونکی مولوي عبدالرزاق اندړ (په ظاهري توګه) د انګلیس ضد ډېرو حرکاتو مبدا شمېرل کېدله، که چېرې دغه داستان واقعې وبولو او یقین پرې وکړو نو لېري نه ده، غبار لیکی:

"پردی پټ او ښکاره فکرې غورځنګونو سر ببره، د بدلون هستې (زړه) د دربار په منځ کې نشوونما کوله، د دربار چپ اوه اصلاح غوښتونکې د امیر حبیب الله د رویې څخه بېزاره و، د دې لپاره چې په خپله یې د حرکت قدرت نه درلوده، باید چې د شاهې کورنۍ د غړو څخه د یوه تن پر شاوخوا راټول شي، دا سړی سردارنصرالله د شاه د کورنۍ لوی شخص نه و، ځکه هغه سره د دې چې د استعمار په هند او د هېواد ازادۍ غوښتونکی سړی و (؟) د دولت په اداره کې د منځنیو پېړیو او مطلق العنان د نظام خوښونکی سړی و... نو یوازنی سړی چې په دغه کورنۍ کې د دربار د چپ اوو د پاملرنې وړوګرځېد. هغه عین الدوله امان الله خان و چې ځوان د نظر خاوند، ترقۍ غوښتونکی، زیار ایستونکی او متواضع سړی و. چې ډېر ژر یې د دربار د متجددي یوې کړی په سترګو کې یې ځای ونیوه. او هغه وکړای شول چې نایب السلطنه کېښنوې. وایې چې د دې عمل د اجرا لپاره د دغې پټې ټولنې لس دولس تنو غړو په قران شریف کې لیکنه او لاسلیک وکړ او سردار ته یې وسپاره (؟) لاکن په ټاکلې ورځ سردار د کوره او نوت او د ورور د وژنې سره یې مخالفت وکړ او د قران شریف هغه نسخه د هغه سره پاتې شوه، لاکن تړون کوونکو خپل ځانونه هلاکت خولې ته ور نه کړل... ترڅو چې امان الله خان د تخت د کېښناستلو او د خپل تره د بندې کولو څخه وروسته شجاع الدوله د همغه عهدنامې لپاره هغه ته د ارګ محبس ته ورواستاوه، لاکن سردار ځواب ورکړ: نه پوهېږم چې هغه قران شریف چېرې دی؟... دغه قران شریف د هغه ټولو تالاشیو سره چې په کابل او جلال اباد کې د امیر په کورونو کې و، پېدانشو." [71]

دا داستان خدای بخښلی غبار په ۱۹۲۱م یا ۱۳۰۰ش کال کې په هرات کې د شجاع الدوله څخه اورېدلی و، او د دربار دغه پټ ګوند په پوره ګمان چې د دربار اشخاص او د شهزاده امان الله خان اړونده غلام بچه ګان په دې ډله کې شامل و لا غېر، چې په دې کتاب کې مو څو ځلې د هغې یادونه کړیده.

[71] غبار؛ مسیر ۷۴۶

Library

(پنځم)

د دوهم مشروطیت په غورځنګ کې مهم اشخاص

۱_ عبدالهادي داوی "پریشان":

د عبدلاحد اخندزاده ځوی چې د کندهار د داوی قوم طبیب و دا د ۱۳۱۳ق کال د جمادی الاول په ۱۴ یا په ۱۲۷۴ش کال کې د کابل په باغ علیمردان کې زېږېدلی دی چې د ۱۲۲۹ څخه تر ۱۲۹۰ش کال پورې د حبیبې په مدرسه کې د رشدیې تر درجې پورې زده کړه وکړې او د پښتو او دري دواړو ژبو شاعر او لیکوال شو، ترکي او اردو ژبي هم زده کړې. په عربي او انګیسي ژبو تر دی حده چې ژباړې یې پرې کولی شوی پوهېده، په ۱۲۹۰ش کال د عبدالرحمن لودین په مګرتوب د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی تر لاس لاندې د شاګردی ویاړ تر لاسه کړ تر هغو پورې چې د هېواد هغه نومیالی شخصیت، دغو دواړو نوی پوهه ځوانانوته خپل " دوه شهباله " ویل، او هغه به کله په خپل واضح لاسلیک او کله هم د پریشان په تخلص انتباهي او سیاسي مضامین په سراج الاخبار کې خپرول. او د دوهم مشروطیت د ټولنې تکړه او با فکره غړی او د هېواد دستو نوو ځوانانو مشر و. او د افغان ځوانانو د فکرې روزنې دوه مرکزونو ته یې تګ او راتګ درلوده چې یو یې د شوربازار د پېښوریانو په سرای کې د مولوي غلام محی الدین افغان کوټه او بله هم په شاهې مدرسه کې د مولوي عبدالرب حجره وه، او دغه دواړه دلومړی مشروطیت زندان لېدونکي لاڕښوونکي و،

پریشان هغه څوک دی چې په نوی ادبي او فکري غورځنګ کې په خپله له محمود طرزی څخه را وروسته په لومړی قطار کې راځي، او

د هند د مسلمان شاعر او فلیسوف علامه اقبال د اثارو او اشعارو سره یې مینه درلوده. او په لومړی نړیواله جګړه کې هغه وخت چې افغان ځوانانو، چې د مشروطه غوښتني د مرام سره په یوه وخت د ښه فرصت څخه د ګټې اخستلو لپاره د افغانستان د ازادی غوښتني غږ هم پورته کړ، او الماني او ترکي پلاوي کابل ته را ورسید. محمود طرزی د چې علی الفلاح سیاسي مقاله د ۱۳۳۴ ق کال د ربیع الاول ۰ میاشتي په فوق العاده ګڼه یا د ۱۲۹۴ ش کال د جدي یا مرغومی په ۱۶ نیټه ولیکله (چې سانسور شوه). عبدالهادی د پریشان په لاسلیک د"بلبل ګرفتار" په نامه یوه را پارونکي مسدس منظومه د سراج الاخبار دشپږم. کال په ۱۲ ګڼه کې د ۱۲۹۰ ش کال ددلوی په ۵ یا د ۱۹۱۷ م کال د جنوری په ۲۵ خپره کړه. کله چې د هغې پښتو ژباړه د مولوي صالح محمد کندهاری له خوا د ۶ کال په ۲۰ ګڼه کې د ۱۲۹۶ ش کال د جوزا په ۲ یا د ۱۹۱۷ م کال د مي ۲۳ هم خپره شوه،

دا کار په کابل کې د برتاني د سیاسي نماینده د تشویش او نا ارامي سبب شو، او په خپله د پریشان او صالح محمد د لېدلو لپاره شاهي مدرسي او ددې ځوانانو د ټولېدو ځای ته سر و ښکاره کړ، چې ددې ق نې سرګذشت ددهلي په ملي ارشیف کې موجود دي.

ددې کرښو لیکونکي ښه په یاد لرم، هغه وخت چې د سراج الاخبار دغه ګڼه کندهار ته را ورسیده، هغه یې د ځوانانو او زړو په مخصلونواو حتي د ښځو په غونډه کې په ډېر شوق او علاقمندی سره لوستله، او کله کله به یې د هغې د لوستلو سره او ښکې هم تویولی.

l Library

پریشان سره لدي چې منور، شاعر او مشروطه غوښتونکي ځوان و
په خبرو او وینا کې لکه محمود طرزی ورو، سنجیده او ولاړ سړی و،
په شور او روږ او ګرمی سره یې خبری نه کولي، لاکن کولي یې شول
چې په سړه سینه او تحمل سره اوریدونکي د ژوری اغیزي لاندې
راولي، او د همدي کبله یې د هغه وخت په ځوان نسل کې پوخ او
استادانه نفوذ درلوده، کله چې د ډیرو کلونو لپاره د محمد هاشم
خان د کابینې په حکمرانۍ کې په زندان کې وساتل شو، او څه وخت
چې د صدارت مشاور سیداحمد خان کندهاری محمد هاشم خان ته
یاداوری وکړه:

که چیري یوه منظمه فرقه د توپ او توپکو سره ددغه بې ازاده سړي
(مطلب یې همدغه داوی دي) پلاس ورکړي هغه ددې قوي د
استعمال څخه عاجز دي، نو بیا ولې دا په زندان کې ساتلي دي؟
محمد هاشم خان ورته په ځواب کې ویلي و: "تاسو هغه نه پېژني،
پدغي ارامی او صالحه قیافي سره د هغه یوه خبره د توپ دیوی
ګولۍ څخه ډیره اغیزمنه ده!"[۷۲]

پریشان د ښو خویونو د لارښوونو او لاری تلني سره یو ځای د سراج
الاخبار په اداره کې د محمودطرزی سره پاتي شو، او دمشروطه
غوښتني د ټولو ځوانانو او په خپله د امان الله خان سره اشنا او
بلدو. کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر د زیږېد
په جشن کې څه وخت چې د امیر موکب د موتر په سپرلي د کابل
شوربازار ته را ورسیده د داوی د دوستانو او سرګرمو ځوانانو څخه
یوه تن، عبدالرحمن لودین په امیر د تفنګچې په ډزو سره حمله
وکړه، چې ګولي په هدف ونه لګیده، او په خپله لودین په ارګ کې

72 ددې کرښو دلیکونکي اوریدني په خپله د نوموړي مشاور څخه.

ډیر سخت زنځیر او زولانه شو، په سبا ته یې پریشان هم د هغه سره
په زندان کې واچوه چې د بند دغه ډیره د کړاو څخه ډکه اوه میاشتي
دوره یې په زنځیر او زولانو کې تیره کړه، او دهغه د بندي انډیوالانو
څخه یوه تن میریار بیګ خان بدخشي په هغه ځای کې داسې ویل:

بنـدی را لـبس بـود زولانـه یـی
این همه زنجیر در زنجیر چیست؟

پر یشان ویل چې د زندان څخه بیرون دده د ملګرو څخه یوه تن
داسې لیکلي و:

بـه شـب نشـینی زنـدانیان بـرم حسـرت!
که نقل مجلس شان دانه های زنجیر است.

د امیر درباریانو دغه دواړه ځوانان په اعدام محکوم کړل، لاکن
امیر په خپله د وژلو حکم ورنکړ، او کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د منی
په پای کې جلال اباد ته ولاړ. دا کار یې خپل بیرته راستنېدو ته
راتلونکي پسرلي ته و ځنډاوه او په خپله د ۱۲۹۷ ش کال د لوی په
۱۹ شپه یاد ۱۹۱۹ م کال د د فبروری په ۲۰ د لغمان په کله ګوش
کې و وژل شو او د اجل ښکار شو ټول ځوان بندیان د امان الله خان
دتخت کښیناستني څخه وروسته د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په ۹
خوشي شول، ددې لپاره چې د مشروطیت په غورځنګ کې په خپله
د نوی پادشاه سره اشنا او همکار و نو د نوی افغانستان په جوړولو
او د ازادی په لاس ته راوړلو کې هم د هغه سره هم غړه اوښو لاس
شول. او عبدالهادی پریشان د نوی رامنځ ته شوي جریدي یعني
امان افغان د جریدي لومړني مدیر وټاکل شو، چې د هغي لومړني
ګڼه د ۱۲۹۸ ش کال د حمل په ۲۲ یا ۱۹۱۹ م د اپریل په میاشت

Library

کې چاپ او خپره شوه او د یوه څه وخت لپاره په همدغه دنده پاتي شو او له هغې وروسته یې دغه لاندې دندې سرته ورسولې:

اعلحضرت شاه امان الله (۱۲۹۷ _۱۳۰۷ ش) د افغان ګران پادشاه د سربازی د لباس او د پوښ نه پرته توری سره یو ځای د انګلیس د ښکیلاک پرضد د جهاد د اعلان او د افغانستان د بشپړ استقلال د اعلام په ورځ.

۱ _ د ۱۲۹۹ ش کال یا د ۱۹۲۰ م کال د اپریل د ۱۶ څخه د جولای تر ۱۸ پوري د محمود طرزی تر ریاست لاندې د هند د مسوری په غره کې د افغانستان دسیاسي پلاوي غړی،

۲ _ د ۱۲۹۹ ش کال د دلوی په ۲۱ یا ۱۹۲۰ م کال په بخارا کې د افغانستان سفیر.

۳ _ د برتانوي هند نماینده د الیس سره په کابل کې د افغاني مذاکراتو د پلاوي غړي، د ۱۹۲۱ م کال د جنوری د۵ څخه د نومبر ۲۲ پوري یا د ۱۲۹۹ ش کال د جدی د ۱۵ څخه د ۱۳۰۰ ش کال تر عقرب پوري.

۴ _ د بهرنیو چارو وزارت کې د هند او اروپا د څانګې مدیر ۱۳۰۰ ش یا ۱۹۲۱ م کال .

۵ _ د بهرنیو چارو وزارت مستفار ۱۳۰۱ ش یا ۱۹۲۲ م کال.

۶ _ په بخارا کې د ځانګړې سفارت د هیئت رئیس ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۷ _ په لندن کې د افغانستان لومړني مختار وزیر او په هغه ځای کې د افغاني سفارت پرانستل ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۸ _ د لندن د سفارت څخه استعفا او په کابل کې د سوداګری وزیر د ۱۳۰۵ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی پوري (۱۹۲۶ _ ۱۹۲۸ م).

۹ _ په برلین کې د افغانستان مختار وزیر د ۱۳۰۸ څخه تر ۱۳۱۱ ش کال پوري یا د (۱۹۲۹ _ ۱۹۲۳ م کال پوري).

۱۰ _ د برلین د سفارت څخه استعفا او هېواد ته راستنیدل ۱۳۱۱ ش کال یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۱ _ د کابل د ادبي ټولني افتخاري غړی ۱۳۱۱ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۲ _ د کابل په ارګ کې د زندان ۱۳ کلنه دوره ۱۳۱۲ ش څخه د ۱۳۲۵ ش کال د قوس تر ۲۵ پوري یا ۱۹۳۳ _ ۱۹۴۶ م کال پوري.

۱۳ _ د شاهي دربار سر منشي ۱۳۲۷ ش یا ۱۹۴۸ م کال.

۱۴ _ د شورا په اومه دوره کې د کابل دده سبز وکیل اوګمارل شوی رئیس د ۱۳۲۸ ش کال څخه ۱۳۳۲ ش کال پوري یا (۱۹۴۹ _ ۱۹۵۳ م).

۱۵ _ په مصر کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۲ ش کال یا ۱۹۵۳ م کال.

۱۶ _ په اندونیزیا کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۴ _ ۱۳۳۸ ش کال پوري یا ۱۹۵۵ _ ۱۹۰۹ م کال پوري.

۱۷ _ د ۱۳۳۸ ش کال څخه را وروسته د مشرانو جرګې (مجلس اعیان) ګمارل شوي رئیس د مړني نیته په کابل کې د ۱۳۶۱ ش کال د اسد په ۲۷ یا ۱۹۸۲ م کال د ۸۸ کلني په عمر .

Library

تالیفات یې:

۱ ـ ز ا رسول پاک: د اسلام پیغمبر دا دو کتاب پښتو ژباړه د عبدالمجید قریشي تالیف د لاهور چاپ ۱۳۳۸ ق د افغانستان جریدي له لوري.

۲ ـ د س ، س،ر. سره زموږ سوداګري: په دري ژبه رساله د دواړو هېوادو دسوداګر په برخه کې چې دده د سوداګرۍ وزارت په دوره کې لیکل شوي او په ۱۹۳۷ م کال د انیس په مطبعه کې چاپ شوه.

۳ ـ غیاصه، پښتو نظم په ۱۳۶۵ ق کال کې.

۴ ـ لالی ریخته: په دري ژبه دډاکتر اقبال د اردو اشعارو منظومه ژباړه چې د هغي لومړي او دوهم ټوک په کابل کې په ۱۳۵۵ ش کال چاپ شویدي.

۵ ـ نغمات: د هغه د خپلو شعرونو ټولګه.

۶ ـ ګلخانه: د نورو شاعرانو د غوره اشعارو سره یو ځای د پریشان د اشعارو ټولګه.

۷ ـ د هېواد رجال: د افغانستان د ځینو نومیالیو د احوالو او اثارو شرحه.

۸ ـ زینت نامه: دده خپل ژوند د شرحی حال لیکنه.

۲ ـ عبدالرحمن لودین په (کبریت) متخلص:

دسیداحمد لودین کندهاری د کاکا ځوی د لومړی مشروطیت د رجالو او بندیانو په (۷) نمره کې یادونه تیره شوه،کبریت د ۱۲۷۲ ش کال په شاوخوا کې د کابل په ښار کې نړی ته راغي،په کوچنیوالی کې یې د سواد زده کړه د خپل پلار څخه د هغه د برابر

شوی اصولو سره سم "طرز کاکا" زده کړه، او په حبیبه مدرسه کې یې د مخې لوړي درجې (اثریه) پوري درس ولوست. پداسې حال کې چې برسیره په پښتو او دری ترکي او اردو او لږ څه عربي او انګریزي ژبې هم زده کړی وي او لدغو ژبو څخه یې د هېواد په دواړو ژبو ژباړی کولي شوي او د پښتو او دری ژبو تکړه لیکوال و د افغاني تند لاری ځوانانو د مخکښانو څخه و.

کبریت د حبیبي په ښوونځي کې د رشدي تر درجې پوري د خپلو زده کړو تر بشپړیدو وروسته په ۱۲۹۰ ش کال د سراج الاخبار په اداره کې د لیکونکي په توګه ومنل شو، او څوکاله یې د محمود طرزی د فکري او ادبي روزني لاندي کار وکړ، او په همدې وخت کې و چې څو ژبې یې زده کړی او په حقوقو، ټولنیزو او ادبیاتو کې یې مطالعه وکړه اوله هغه استاد څخه یې ډیر څه زده کړل او لیکنې یې په سراج الاخبار کې خپریدلي.

کبریت ازاد، نازک خیال،تندرو، زیارکښ او زیاتِ زړه ور او د واضح او روښانه لهجي درلودونکي ځوان په توګه میدان ته راووت او همیشه یې کینې لاس تمایلات درلوده، او په دوهم مشروطیت کې یې کینې لاسي د تندروه ډله رهنمایي کوله، اولکه څنګه چې موووېل د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر حبیب الله خان پرموکب یې د تفنګچی ډزی وکړي څه وخت چې ګولي یې په هدف ټیک ونه لګیده هغه یې ونیوه او زنځیر او زولانه یې کړه لاکن ددې زندان اته میاشتي د هغه محکومیت او اعدام ته نزدي وي، ځکه چې لږ وخت وروسته په خپله امیر د کله ګوش په ښکاره ځاي کې و وژل شو.

Library

د غبار په وينا عبدالرحمن، قوی، تورو سترگو، گنځی گنځی ويښتانو، او يو څه اندازه چاغ ځوان او په دری ژبه کې ليکوال مستقل او نوښتگر شاعرو، د اماني دوري دپيل سره سم دشمسی د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په اواخرو کې زندان څخه را ووت او په همغه جدی او زړ وره روحيه د نوو او پرمختيا غوښتونکو ځوانانو په سرکې و دريد يو څه وخت يې د امان افغان په نوی جريده کې کار کاوه اوله هغي وروسته يې لاندينې رسمي دندي سرته ورسولي:

۱ ـ په ۱۳۰۰ ش کال کې د قانون جوړولو د مرکز غړيتوب .

۲ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې په بخارا کې د افغانستان د فوق العاده سياسي پلاوي غړيتوب.

۳ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی دوهم رئيس.

۴ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی لومړي رئيس.

۵ ـ په ۱۳۰۳ ش کال کې دشاه د سرمنشي کفيل او بيا له هغي څخه استعفا او په کندهار کې گوښه والي ۱۳۰۴ ش .

۶ ـ په ۱۳۰۵ ش کال د کندهار د بلديې رئيس.

۷ ـ د ۱۳۰۶ ش څخه تر ۱۳۰۷ ش کال پوري د کابل د گمرکونو رئيس.

(په سقوی دوره کې د هغي بنديتوب).

۸ ـ په ۱۳۰۸ ش کال کې د کابل د بلديې رئيس، نادر شاه سره د هغه بد کېدل او د پادشاه په حکم د ۳۷ کالو په عمر د دلکشاد مانۍ څخه د باندې د هغه وژل. ۱۳۰۹ ش يا ۱۹۳۰ م کال.

کبريټ چې گوت نيونکي او د لهجي د صراحت درلودونکي سړی و،هميشه د اماني دولت د گمارلوکسانو د ناپاکو اعمالو په کينې اړخ کې و دريده؛ او ان تر دي پوري چې د شاه د سر منشی گری

څخه دده استعفا په ۱۳۰۴ ش کال دده دهمدغي لهجي په سبب وه، هغه په خپله په همدغه کال کې ددې کرښوليکونکي ته وويل: ددولت سازمان دهغه چټل ډنډ پشان وو،چې هر څوک به په کې داخليده کالي به يې چټل کيدل ، نو پدې اساس خان د " فتاد ددغه ډگر" څخه څنډی ته کړ.

د بيکاری په وخت چې کبريټ د بردراني په بازار او دلودينانو په کوڅه کې په خپل پلرني کور کې په گوښی توگه اوسيده، ددې کرښو ليکونکي سې کله کله خدمت ته ورتللم، او هغه به په مقاله ليکلو او ادبي مطالعاتو کې ما ته لارښووني کولي، دغه ځما د ځوانی وخت و چې د هغه سره د خبرو اترو څخه مي گټه تر لاسه کوله او خوندی تري اخيسته.

کله چې شاه امان الله خان په ۱۳۰۵ ش کال کې کندهار ته د حالت د لېدلو لپاره راغی د هغه د څو څو واری غوښتني له مخي يې د کندهار دبلديې (ښاروالی) رياست جوړ کړ، لاکن يو کال وروسته په کابل کې د گمرک په رياست وټاکل شو، چې په پاک لمنی او اداری تقوا سره يې هغه دنده تر سره کړه، کله چې د کندهاز څخه يې د کابل په لوری حرکت کاوه، خپلو انډيوالانو ته يې ويل: دولتي مرکزونه يا اداری (خاصتا گمرکونه) د فساد او د بډو غوښتلو مرکزونه دي، خدای دي راسره مرسته وکړي، چې د کابل گمرک ددغه راز ناپاکيو څخه پاک کړم.

کبريټ دېغمان د ۱۹۲۴ م او ۱۹۲۸ م کلونو په لويو جرگو کې د خلکو دځينو غوښتنو نماينده گي وکړه، او د ۱۳۰۷ ش کال يا ۱۹۲۸ م کال د ميزان په ۱۵ هغه وخت چې شاه امان الله خان خپل ځينې افراطي ريفورمونه يا اطلاحات اعلان کړل. او ځان يې يو

Library

انقلابي پادشاه وباله. کبریت وویل: اعلحضرت ځان انقلابي پادشاه معرفي کړ، نو هېله کېږي چې ددولت په دستګاه کې به انقلاب ومني.لسر کاله کېږي چې اعلحضرت د عظمی صدرات دنده په خپله غاړه اخستي ده، پداسي حال کې چې انقلاب ددې کار غوښتونکي دې چې یوبل مسوول شخص باید د صدراعظم په توګه وټاکل شي.تر څو خلک هغه د خپلو کړو وړو په سبب مسوول وپژني.[73] په همدي غونډه کې کله چې شاه د ښځو د نقاب له منځه وړل اعلان کړل او ملکي ثریا په خلاص مخ پدغه غونډه کې ګډون وکړ اوددې غورځنګ یا حرکت په هکله راي وغوښتل شوه، پرته له دوو تنو نورو ټولو تائید کړه، هغه دوه تنه یو د ګمرک کابل رئیس عبدالرحمن و او بل دسوداګری وزیر عبدالهادي و، دغو دوو تنو ویل چې موږ د هغه لومړنیو کسانو څخه یو چې د ښځو د نقاب د لری کولو طرفداریو، لاکن پدي وخت کې نه چې د انګلیس ددسیسو لاسونه په افغانستان کې را اوږده شوي دي. او لدي مصلحانه حرکت څخه هم یوه فتنه جوړ وي، (او همداسي هم وشول) همدا خبره وه چې په سبا ته یې میر قاسم خان د شاه سرمنشي وګمارل شو تر څو د دواړو څخه استعفا واخلي، نوموړي میر هم ددواړو استغفا لیکونو سره خپله استعفا هم یو ځای کړه او د شاه حضور ته یې وړاندي کړه، او د ۱۳۰۷ ش کال د ژمی پیل و چې په دي ناسنجول شوي حرکت سره ارتجاعی او بدمرغه اړو دوړ هم پیل شوي وو....

عبدالرحمن د ځوانی له وخته په سیاست کې انګلیس ضد چال چلند درلوده او همیشه یې پدي لاره کې قدم او چت کړي دي او د وژنی

[73] غبار:مسه. ۸۱۳ .

حکم یې هم په زیاتره ګمان چې دهمدی کبله ورکول شو. د نادرشاهي په لومړیو وختونو کې چې هغه د کابل د بلدیې په ریاست ګمارل شوی وو، یوه ورځ یې په شاهي د سترخوان ډوډی وخوړه، او شاه د هغه سره په نرمی سره خبری کولي کله چې د ډوډی خوړلو څخه خلاص شول، شاه خپلو حاضر باشانو سپاهیانو ته پرته له مقدمی امر وکړ، چې هغه واخلي او د دلکشاد ماڼې د باندې دي و وژني. دغه امر په څو شیبو کې ددلکشا دیوال په بیخ کې عملي شو، او هغه ځوان چې د لوړو خویونو، زړه ورتوب او څه اندازه پوهي، لېد ني، د طبعي ادراک او ربشني هېواد غوښتني څښتن وو دسم او جفا کاری په ګولي وویشت او ویې واژه، او دویاړه ډک ژوند طوماریې ورته را ټول کړ،

د عبدالرحمن څخه ځینې سیاسي او ټولنیزي تندی او زړه وهونکي منظومی دغوره افغاني اشخاصو د بیوګرافی یوه رساله او په پښتو او دری ژبو د لغاتو لوی قاموس پاتي شوي وو چې په خواشني سره دهغي نسخه د هغه د وژلو سره له منځه ولاړه.

دهغه دیوه انتقادي مخس څخه دهغه د خبر لوڅخه قوه او دلهجي صراحت پوره ښکاره دي. چې دخپل وخت د قدرت خاوندانو او مغرورو کسانو ته یې داسې ویل:

هر یک نشسته است بزین انچنان تلک
کس نیست غم زملت وپرورش ازملک
با صد غرورو کبر همی تازد اسپ دک
کس نیست تا به سینه ایشان کند شک
خوب ای خران چرید که تا چا غترشوید!

Library

کبریت لودین په هغه فکری نوی حرکت کې چې د لومړی نړیوالي جګړې او د ازادی د غورځنګ څخه وروسته په افغانستان کې منځ ته راغلي و مخ کې او ګوت نیونکي او ظریف شخصیت درلوده، او د خپل وخت په ځوانانو کې ګران او کله هم مخ کې وو. چې زړو پالو او محافظ کارو هغه نه خوښاوه.

۳ _ میر غلام محمد غبار:

میرغلام محمد غبار د میر محبوب خان کابلی (چې اصلا فرملی وو) ځوی و چې په ۱۲۷۶ ش کال د کابل په لاهوری دروازه کې دنیا ته سترګي وغړولی،او لمړني درسونه یې په خپله کورنی. کې چې د سواد او پوهی څښتان وو او په حکومتي دفترونو کې کارکوونکي وو زده کړل، او د امیر حبیب الله خان د پاچاهی په اخیرو وختونو کې ددوهم مشروطیت د افغان ځوانانو سره بلد او یو ځای شو. او خپلو مطالعاتو ته یې په تاریخ او ټولنېزو علومو کې دوام ورکړ تر څو چې د دري ژبي د ښه ذوق او تکړه لیکوال تری رامنځ ته شو او د سیاسي او ادبي لیکنو په لیکلو کې پیل وکړ.

هغه د ۱۲۹۶ش کال په شاوخوا کې په خان اباد کې د ګمرک مأموریت درلوده او په ۱۲۹۸ش کال کې د کابل د کوتوالی کارمند و. د هغي وروسته یې په ۱۲۹۹ش کال کې د جبل السراج څخه د ستاره افغان جریده خپره کړه، په ۱۳۰۰ش کال د شجاع الدوله د تنظیمه ریاست د غړی په توګه هرات ته ولاړ له هغي وروسته په ۱۳۰۳ش کال کې په مسکو کې د سوداګری نماینده و، کله چې په ۱۳۰۳ش کال د سرطان په ۱۹ محمدنادرخان په پاریس کې د افغانې سفیر په توګه وټاکل شو، غبار د هغه سره د سفارت سکرتر و او د

هغي وروسته کابل ته راغی او د پغمان د ۱۳۰۳ او ۱۳۰۷ش کلنو په لویو جرګو کې د کابل د خلکو استازی و او د یوګیني اړخې غړی په توګه یې د افغان د ځوانانو د افکارو نماینده ګې کوله او د دیموکراسی او قانوني حکومت منبع و. ترڅو چې په ۱۳۰۹ش کال کې په برلین کې د افغاني سفارت سرلیکونکی وټاکل شو، بیا کله چې په کابل کې په ۱۳۱۰ش کال کې ادبي ټولنه جوړه شوه، غبار د دغې ټولنې یو تکړه غړی و او د "افغانستان و نګاهی به تاریخ" د مقالو سلسله یې لیکله، ترڅو چې په ۱۳۱۱ش کال کې د کابل د سرای موتي په زندان کې سیاسي بندي شو او د دغه درودونکی بند موده تر ۱۳ ، ۵ش کال پورې اوږده شوه او د دغه ځای څخه د فراه ولایت یوه لېږي کلي ته تبعید شو، او تر ۱۳۱۷ش کال پورې هلته پاتې شو او په ۱۳۱۸ش کال کې کندهار ته راوستل شو او په هغه ځای کې د احمدشاه بابا کتاب ولیکه او د ۱۳۲۲ش کال څخه راوروسته یې ببرته د کابل د اوسېدنې اجازه تر لاسه کړه، او په دې ځای کې د تاریخ د ټولنې غړی و او د یو څه وخت لپاره یې د انیس جریده خپروله، په ۱۳۲۸ش کال د شورا د اوومې دورې په انتخاباتو کې د کابل د ښار د خلکو د اتسازی په توګه وټاکل شو او د مبارزو او روڼ اندو وکیلانو د قانوني مبارزو په کوچني ډله کې ګډون درلوده، او د وطن د ګوند په جوړولو او د وطن د اوو نیزې جریدې په خپرولو یې لاس پورې کړ، او د حق غوښتنی، دیموکراسی، قانونیت او د مشروطه حکومت ولوله او هنګامه یې راګرمه کړه، او د ۱۳۳۱ش کال د شورا دایمې دورې په انتخاباتو کې بیا د کابل د خلکو د وکالت داوطلب شو، لاکن د کابل د خلکو د هغه مظاهرې په ترخ کې چې د ده په طرفداری یې کوله ونېول شو

Library

او زندان تـه واچـول شـو چې د ده د بندې تـوب دی دورې پـه ولايـت کابل کې اته کاله دوام وکړ، کله چې د ولايت کابل لـه دې بند څخه په ۱۳۳۹ش کال کې ازاد شو د مطبوعاتو په رياست کې مشاور و او د "افغانستان در مسير تاريخ" کتاب يې ليکه.

غبار د عمر په پای کې د معدې په ناروغۍ اخته او په ۱۳۵۶ش کال د برلين په يوه روغتون کې بستر و ترڅو چې د بطني عملياتو څخه وروسته د همدغه کال د دلوی په ۱۶ د دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د دلوی په ۲۲ ورځ د ده د کورنۍ په هڅه کې په شهدای صالحينو کې خاورو ته وسپارل شو هغه نيمه پېړۍ د هېواد په سياسي، ټولنيزو او ادبي حرکتونو او غورځنګونو کې برخه اخيستې وه.

غبار چې د زوړوالي په وخت د اتيا کالو څخه زيات عمر په درلودلو شره مړ شو، هغه د ښې قيافې، جګې ونې او د نرمو خبرو کولو او پلټونکی سړی و. چې د خبرو په نفوذ او د قومي استدلال په درلودلو سره يې کولای شول چې ځوانان په خپل شاوخوا راټول کړي، کله چې د روان او تکړه قلم څښتن و کولی يې شول چې په سياست، تاريخ، ادبياتو او ټولنيزو برخو کې دلچسپه بحثونه وليکي، چې د هغې جملې څخه ده د کار، افکارو او د پېښو څېړنه او نظر اچونې ښېلګه د مسير تاريخ د کتاب څخه ښه روښانه ده. چې نوموړی دغه کتاب سره له دې چې ځينې تاريخي او عددي تېروتنې او حتی ځينې يې ارادي هم دی د بيان په قوت او ادبي ظرفيت سره يې دلچسپه او دمطالعې وړګرځولی دی.

هغه په تاريخ ليکنه کې خاص تګ يا لاره درلوده چې تاريخي پېښې يې د ټل لپاره د عندی خاص تصور او خپل فکري قالب په ګټه

استعمالولی، نو په دې اساس په خپله تاريخ ليکنه کې بيطرفه لېدونکی يا ناظر نه شمېرل کېږي حتی تردی چې د افغانستان د خلکو د بېلا بېلو استعدادونو چې د تاريخ په اوږدو کې يې ښودلی دی هم پوره ايمان درلوده، او دی ملت ته يې د قدر په سترګه کتل، او هميشه يې غوښتل چې د دغه هدف د تر سره کولو په لاره کې ګام اوچت کړي، او تردی چې ځينې وخت تظاهر هم وکړي.

د دې ټولو سره، سره غبار د معاصری دوری په سياسي او ادبي رجالو کې ګوت نيونکی څېره، راديکال شخصيت او پوهه ديموکراسی غوښتونکی سړی و. چې د پرمختيا غوښتنې او تجدد په مرحلو، او ادبي او سياسي حرکتونو کې پوره ونډه درلوده، او په دې لاره کې يې د يوه مخکښ او ترقۍ غوښتونکی غړی په توګه يې ډېر کړاوونه او ربړونه لېدلي او ګاللي دی. او دوه ځلي د ۱۴ کالو څخه زيات د کړاوه ډک زندانونه زغملي دی هغه به کله دغه بيت زمزمه کاوه:

شما برده ام از صدق به خاک شهدا
تا دل و ديده خونا به فشانم دادند

(روح دی خوښ وي)

د غبار اثار:

۱_ افغانستان و نگاهی به تاريخ ان، د ادبي ټولنې د کابل مجلې په لومړۍ او دوهم ټوک کې پرله پسې مقالې، ۱۱_ ۱۳۱۰ش کلونه.

۲_ احمدشاه بابا افغان د کابل چاپ ۱۳۲۲ش کال.

Library

۳ـ افغانستان در مسیر تاریخ چې د تېرې شوې دورې څخه تر ۱۳۰۷ش کال پورې د افغانستان د تاریخ او سیاسي پېښو درلودونکی دی د کابل چاپ ۱۳۴۶ش کال یا ۱۹۶۷م کال.

۴ـ خراسان (رساله) د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۵ـ افغانستان بیگ نظر د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۶ـ د افغانستان د تاریخ دریم ټوک د اسلام د پېدایښت څخه د طاهریانو تر له منځه تللو پورې د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۷ـ تاریخ ادبیات دری افغانستان در قرون اخیر (د پوهنې د وزارت درسي کتاب) د کابل چاپ ۱۳۳۱ش کال.

۴ـ محمد ولي خان دروازی:

د بدخشان د اشرف زاده ګانو او د خاصو غلام بچه ګانو د ډلې مشر، دراک او په کار پوهه او هوښیار ځوان و. چې د امیر حبیب الله خان د دربار سره یې ځانګړې نږدیوالی درلوده، او د هغه ډلګۍ سره یې اړیکې درلودل کوم چې شهزاده عین الدوله او د بارکزایي شاغاسي[74] کورنۍ او د هغې مور علیا خوتي سرور سلطان سراج الخوانین هم په هغې پورې اړه درلوده، او د تپه سالار غلام حیدرخان چرخي د کورنۍ غړو لکه: غلام نبي خان، غلام جیلاني خان او غلام صدیق خان د څرخي زامنو او ځینو نورو د دی دلې سره اړیکې درلودلې.

[74] شاغاسي د ترکي ایشیک اقاس کلمي مففن شکل دی چې د دربار د وزیر سره برابره دولتي رتبه وه، چې شاه غاسي شیردل خان په لوي ناب ملقب د امیر شیرعلي خان په وخت کې دا مقام درلوده، چې د افغاني ترکستان نایب الحکومه هم و او ځوی یې خوشدل خان لوی ناب د سراج الخوانین دوهم پلند پلار چې یو څه وخت د کندهار د نایب الحکومه هم و چې د علي احمدخان والي پلار اوسي.

څرنګه چې د سراج الخوانین تروزی د فقیر محمدخان شاغاسي لور د محمد ولي خان میرمن وه[75] نو د اماني جلوس په پېښو کې د یادوني وړ فعالیت ترسره کړی و چې د ۱۲۹۸ش کال د حوت په ۱۰ د جنرالی رتبه او د ښه خدمت نشان ورته وهل شو او هغه وروسته د افغانستان د ګرځنده سفیر په توګه د یوه پلاوی په سر کې د تاشکند او مسکو له لپاره شوروي دولت او نورو اروپایي هېوادونو ته واستول شو، چې د شوروي د دولت د بنسټ اېښودونکی لنین او د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د انقلاب د نورو مشرانو سره یې لېدنې کتنې وکړې، او د ازاد افغانستان سیاسي اړیکې یې د دغه دولت سره ټینګې کړې، او د دولړو دولتونو لومړنۍ تړون یې د چیچرین او قره خان سره په ۱۲ مادو کې د ۱۹۲۱م کال د فبروری په ۲۸ او د ۱۲۹۹ش کال د حوت په ۱۰ لاسلیک کړ.

د دغه ګرځنده سفارت پلاوی د محمدولي خان په مشری د اروپا او امریکا د سفر وروسته چې ازاد افغانستان یې نړۍ ته ورپېژانده او د اروپا د هېوادونو د بهرنیو چارو وزارتونو سره د سیاسي خبرو اترو څخه وروسته د ۱۳۰۱ش کال د جوزا په ۱۱ یا د ۱۹۲۲م کال د می په ۱۲ کابل ته راستون شو.

په داسې حال کې چې په خپله امان الله خان د محمدولي خان د خدمتونو څخه مننه او قدرداني وکړه، او هغه یې د محمود طرزی په ځای د بهرنیو چارو د وزیر په توګه وټاکه، (د ۱۳۰۱ش کال د جوزا ۲۵ نېټه پنجشنبه) یوه میاشت وروسته یې د ۱۳۰۱ش کال د اسد د ۷ نېټې ۱ یکشنبې د ورځې د فرمان له مخې د هېواد لومړی نښان (اعلي لمر) د کرنې او ښوالی ځمکې او د مرادکلا ودانۍ هغه ته

[75] مهدي فرخ: تاریخ سیاسی افغانستان ۳۶۰.

وبخښل شوی. او له دې وروسته یې په ۱۳۰۲ش کال د پکتیا د شورش او د قومونو د بغاوت یعنې سر کې په غلې کولو کې د هغه محاذ قوماندان و، او کله چې په ۱۳۰۶ش کال د افغانستان شاه د اروپا د سفر نیت وکړ، هغه د بهرنیو چارو د وزارت کفیل او د سلطنت د مقام وکیل پاتې شو، چې د رژیم سره په مخالفت او د یوه جمهوریت د مقدماتو د برابرولو په کار تورن و (!)

محمدولي خان د ځوانۍ د وخت څخه د کابل د انګیس ضد کړیو سره بلد او اشنا و او د عمر تر پایه څه د اروپا او امریکا په سفر په ۱۹۲۱م کال کې او څه د بهرنیو چارو وزارت او بادشاهي مقام په کفالت کې په همدې صفتونو ټینګ پاتې شو، او کله چې په ۱۳۰۸ش کال د میزان په میاشت کې کابل فتح شو هغه د اماني عصر د کابل د قواو د قوماندان محمود شامي سره یو ځای چې دواړه د اماني دربار نژدي خلک و محاکمه او د ۱۳۰۸ په پای کې په کابل کې اعدام شول.

۵_ شجاع الدوله:

اصلا د غوربند د خانزاده ګانو او د دربار د غلام بچه ګانو د جملې څخه و، چې د فراشباشي په عنوان، د شاهي ارګ د فرشونو متعدي او په سفر کې د سلطاني موکب د خیمو متنظیم شمېرل کېده، او د لومړی مشروطیت د رجالو سره یې هم اړیکې درلوده او په دوهم حرکت کې د هغه ځوانانو په کړۍ پوري تړلي و چې شهزاده امان الله د هغې سر پرستي کوله.

لکه څنګه چې مخ کې د جوهر شاه غوربندي د ژوند په شرحه کولو کې (د لومړی مشروطیت دشهیدانو څخه یو تن) ولیکل، وایې چې د امیر حبیب الله خان قاتل د امان الله خان د ډلې څخه همدغه

مشروطیت غوښتونکي ځوان و. چې د همدغې ډلې په اشاره به یې امیر وژلي وي، یعنې د وژنې پېښې، سیاسي علت او ګوندي او ډله ایز عوامل درلوده.

مګر ځینې دا وژنه د شخصي غچ اخستنې پربنسټ ګڼي (او د امان الله خان د مورسراج الخواتین) یعنې ملکې سرور سلطان لا س په هغې کې وینې. د بیلګې په توګه امیر یوه شپه د چهلستون په ماڼې کې د عیش او نوش محفل برابر کړي و او دخپلې خور اخت السراج پواسطه یې ډیری ښکلې نجلۍ پدغه محفل کې سره راټولې کړي وي چې نا څاپه سراج الخواتین پدغه محفل د عیاش کې را د ننه شوه، امیر او دغه ټولې ښکلې نڅاکوونکې یې په بدویلو او د ضرب وشتم لاندې ونیولې، څرنګه چې امیر ددې حرکت څخه ډیر په قهر شوی وو، لکی ته یې طلاق ورکړل، هغه او د هغې ځوی عین الدوله د لوی ناپ (بارکزی) د کورنۍ دغلام حیدر خان چرخی د کورنۍ، او د دربار د چپی ډلې(خاص غلام بچه ګان) او د نورو رون اندو سره یې په لاس یو کولو سره یوه کمیټه جوړه کړه تر څو امیر ووژني چې پدې ډله کې فراشباشي شجاع الدوله هم ګډون درلوده، څه وخت چې امیر د ۱۳۳۷ ق کال په صفره کې د هرکال د عادت سره سم د هوسیو ښکار ځای د لغمان کله ګوش ته ولاړ، فراشباشي شجاع الدوله یې د شاهي خیمې د کږې تړلو په سبب ډیر زیات وواهه، او غاښونه یې مات شول، او دا عمل ددې سبب شو چې شجاع الدوله هغه د غچ اخستنې لپاره ووژني[۷۶]. ایراني لیکوال مهدي فرخ چې د افغانستان ټول تاریخ یې سرسري لیکلی دی، او اراده یې درلوده چې هر مهم شي کوچني او بې ارزښته او پرته له

[76] مهدی فرخ: تاریخ سیاسي ۳۶۰.

تاریخي ژورتیا د قبیلوي او کورنیو سیالیو پر بنسټ وښي،او په خپله تاریخ لیکنه کې یې هیڅ ډول زماني روحي او ټولنیزو اغیزو او عواملو او د طبقاتي تنگ لوری پرله پسې مرحلوته قایل او لیدونکي ندي.لکه څرنگه چې پورته اقتباس وشو، د امیر وژنه یې هم دیوه سړي یا لوی ښځي غچ اخیسته گڼلي او ډیره لویه اشتباه او خطایې کړیده.

که چیري د ډېر دیوه ملت فکری او ټولنیز تاریخ پداسي لنډه لیدنه او سرسری ښوونو سره قبول کړو، نو بیاپوښتنه باید وکړو چې، ایا هغه دلومړی مشروطیت حرکت او د افغان ځوانانو په وینو لیست پیت کیدل چې لس کاله مخ کې واقع شوي هم دغی شخصی او سرسري علت درلوده؟ ایا د افغان او انگلیس په لومړي او دوهمه جگړه کې د افغان ملت په عمومي قیامونو کې او د انگریزی چپاول گرو په وژلو او ویستلو کې هم یوازي د کومی ملکی او یا د دربار د کوم فراشباشي د غچ اخستني لاس کارکاوه؟ ایا ددې پېښي څخه څو میاشتي مخ کې د عبدالرحمن لودین قاتلانه حمله هم د کوم نارینه اویا ښځینه شخصي غچ اخستني عمل وو؟ تر هغه ځای چې ددې کرښو لیکونکي د ربښتیا ویونکو او ددې پېښي لیدونکو اویا شاملو کسانو څخه می اوریدلي دي د وژني ترتیبات مخ کې ددوهم مشروطیت په پټ مرکز کې نیول شوي وو حتي تردي چې د امیر ورور نایب السلطنه :ی هم د ځان سره ملگری او هم قسمي کړی و چې دصیحفو په منځ کې یې لاسلیک کړي و چې د هغي شرحه خدای بخښلي غبار د شجاع الدوله له قوله ورکړی ده[77]

77 وگوري: افغانستان درمسیر تاریخ ۷۴۷.

خدای بخښلي میرقاسم خان چې په دوهم مشروطیت کې هم ونډه درلوده او هم د پېښو لیدونکي حاضر وو ویل: د امیر د عیاشي او سیاسي تنگ لوري څخه د کرکي موجبه عوامل پخوا چمتو کړي شوي وو، چې د علیاحضرتي بدکیدل. د امیر سره یا د خمیی د دیرک کریدل او د شجاع الدوله وهل او ټکول هغه جزیات وو چې وروسته یې هغه عوامل تیز او چټک کړل، او شجاع الدوله (د پخواني طرحه شوي پلان سره سم) د امیر خیمی ته ورننوت او هغه یې د تفنگچی په گولي سره د حساب ځای ته واستاوه.

څرنگه چې شجاع الدوله دشهزاده امان الله خان د ډلي تکړه غړي وو، د امیر د وژلو وروسته یې په فعالیت پیل وکړ، او په ظاهري توگه یې د نورالله خان د امارت دتبلیغ لپاره چې په جلال اباد کې د خلکو څخه بیعت واخیست او په پټه توگه د خپل کار د نقشي د اجرا کولو لپار، کابل ته راغی او د امان الله خان دتخت کښناستني په پېښو او د هغه د مخالفینو په له منځه وړولو او نورو چارو کې یې لاس درلوده. څه وخت چې د ۱۹۱۹ م کال د مې په میاشت کې اماني لومړنی کابینه جوړه شوه همدغه شجاع الدوله امنیه وزیر و. ددې وروسته هغه د د هرات دتنظیمیه پلاوي په سر کې وټاکل شو،(د ۱۳۰۰ ش کال د جدی ۲۰) او د ۱۳۰۳ ش کال دحوت څخه د ۱۳۰۷ ش کال کې له هغه خایه لري او په برلین کې یې اوسیدنه غوره کړه او په همدغه ځای کې په ۱۳۲۴ ش کال کې مړ شو (د لومړی مشروطیت په کسانو کې د جوهر شاه د احوالو شرحی ته مراجعه وکړی.)

د امریکا چاپ دافغانستان درجالو د پیژندني په کتاب کې ئې د هغه زیریدنه په ۱۸۹۶ م کال په غوربند کې او غلام بچه گانو په ډله

Library

Library

کې دده شمولیت ئې په ۱۹۱۶ م کال ښودلي دي او هغه ئې د الماني پلاوي میلمه پال هم لیکلي دي.

په ۱۹۲۹ کال داماني دولت د سقوط په وخت کې د هرات تنظیمه رئیس وټاکل شو چې د نایب سالار عبدالرحیم کوهستاني د حملې ځخه مشهد او بیا تاشکند ته وتښتید او په برلین کې ئې هستوګنه غوره کړه.

۶_ محمد ابراهیم خان جمشیدي:

د هرات د جمشیدي او لیماق د خانزاده ګانو ددربار غلام بچه او صالح مردم داره شخص و چې په دوهم مشروطیت کې ئې په دوهمه لیکه کې ځاي درلوده ، او د اماني تخت کښیناستني ځخه وروسته د کندهار د ګمرک مدیر شو،(د۱۳۰۴ ش کال په شاوخوا کې).

۷_ ادم خان :

هغه د لوګر د پښتو ژبو او دیوي مقتدري کورنۍ سره اړیکي لري او ددربار غلام بچه و چې ددوهم مشروطیت په دوهمه لیکه کې ولاړ و ، د هغې وروسته په اماني عصر کې نزدي په ۱۳۰۳ ش کال کې دګرشک او پشت رود دحکمران په توګه وټاکل شو او په نادري دوره کې د ۱۳۰۹ ش کال راوروسته د وزارت دربار غړي او محاصب و.

۸_ میر یار بیګ خان دروازي:

دکابل او هرات د والي مهتر میرزمان الدین ورور او دمحمد ولي خان د خور زامنو ځخه وو، ادیب او روڼ شاعر شخص و، چې ددوهم مشروطیت په ټولنه کې شامل او دعبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي سره یو ځاي بندي شو او داماني دوري د پیل سره ازاد شو او د ګرځنده فوق العاده سفارت په پلاوي کې چې د محمد ولي خان په مشري و ، غړیتوب درلوده، لاکن په هم هغه ورځ چې پلاوي د کابل

ځخه حرکت کاوه د زړه د دریدني له امله له اسپه راولوید او له دې نړۍ ئې سترګي پټې کړې.

هغه په خپله هم شعر وایه او هم شاعر پیژندونکي وو ، او د "اتش فشان" په نامه ئې یوه تذکره لیکلې وه چې په خواشیني سره دده د مړیني وروسته له منځه ولاړه او بیا تر لاسه نشوه.

عبدالهادي داوي چې دده سره د یوه زندان انډیوال و، دده د مړیني وروسته دده د سیرت او صورت په هکله په امان افغان کې یوه مقاله ولیکله او دهغه ادبي ذوق ئې وستایه، دزندان په وخت کې ئې د زندان دنه زغملو وړ تکلیفونه ئې په ډیره نرمه لهجه او شاعرانه مزاج سره یادول او ویل ئې:

ما تنګ ظرفان حریف اینقدر سخن نه ایم

دانه اشکیم ومارا ګردش چشم اسیاست.

(وګوري: ددوهم مشروطیت رجال پنځم فصل، دداوي شرح حال لمړي عدد).

۹_ میر زمان الدین خان دروازي:

دبدخشان ددرواز دمیرازده ګانو ځخه دي هغه پوهه کارګر اوددربار دغلام بچه ګانو دنفوذ ځښتن او دشهزاده امان الله سره یې فکري او سیاسي تړاو درلوده، له همدي کبله د اماني دوري په پیل کې په ۱۳۰۰ ش کال د کابل والي شو او په ۱۳۰۲ ش کال د هرات نایب الحکومه وټاکل شو تر څو چې د ۱۳۰۳ ش کال د قوس په ۱۹ د سکي په ناروغۍ هلته مړشو.

وایي چې هغه خیلق شخصیت او په خلکو مهربان او تکړه کارپوه و. او دحکمراني په وخت یې هیڅوک ازاد کړي ندي.

Library

۱۰ _ غلام احمد اعتمادی:

دا د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله د زامنو څخه دي چې د حبيبي په مدرسه کې يې د رشيدي تر درجې پورې زده کړې کړې او روڼ اندی پوهه ځوان وو چې د يو څه وخت لپاره د بهرنيو چارو په وزارت کې په انقره کې د افغانستان سفارت د منشي په توګه کار کاوه، نږدې په ۱۲۰۶ ش کال کې په بمبی کې افغاني جنرال قونسل وو او دري، پښتو، اردو او لږ څه په انګليسي ژبه هم پوهيده او ليکل يې پرې کول، او ددغو ژبو د ادبياتو سره يې بلدتيا درلوده، هغه د پېښور مړا٘ن د پښتو ژبې شاعر فضل احمد غر ټولنيز او تنبيهی اشعارو ټولګه د غره ګل په نامه په بمبی کې چاپ او په هغې باندې يې په دری ژبه د همدردی يوه سريزه وليکله (۱۹۳۰ م) له خدای بخښلي د اوی څخه مې واوريدل چې غلام احمد د بديعنې ذوق څښتن و، او دری نشر يې په روانه لهجه ليکه او د دوهم مشروطيت په ټولنه کې د ارزښت وړ مقام درلوده.

۱۱ _ جمعه خان:

د سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله ځوی د روڼ اندو ځوانانو سره ملګري او د اماني دوري د کارپوهه خلکو له ډلې څخه و چې د ۱۳۰۱ ش کال په پای کې په افغاني سفارت کې د بخارا دربار ته واستول شو او له هغې وروسته د ميمني اعلی حاکم و چې د ۱۳۰۲ ش کال د ثور په ۱۰ وفات شو.

۱۲ _ سيد غلام حيدر پاچا:

دا د محمد سرور ځوی په ۱۲۶۶ ش کال کې زيږلي د لغمان د چارباغ اوسيدونکي او د کنړ د ساداتو د مشهوری کورنۍ څخه و هغه روڼ اندی، پوهه او خوله ور ځوان و چې د دوهم مشروطيت د

ځوانانو په کړيو کې يې د ميرقاسم خان او داوی سره همکاری او همفکری درلودله او په اماني دوره کې د ازادي غوښتونکو ځوانانو دډلې څخه شميرل کيده. او په ۱۳۰۰ ش کال ترکې ته واستول شو او له هغې ۏروسته د کرنې او کانونو په اداره کې مامور و تر څو چې په ۱۳۰۷ ش کال کې د بهرنيو چارو وزارت ته ولاړ.

هغه د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ کې د جلال اباد د بابر يو په کلا کې د خرڅه مشرسيد حسن خان شيون او محمد ګل خان مومند په ملګرتيا د جمهوريت په نامه ټولنه جوړه کړه،او د(کورغم) په نامه جريده يې خپره کړه، او د هندوستان په جرايدو کې يې لکه د لاهور د زميندار او افغانستان په نامه جرايدو کې يې د حبيب الله د سقاو د ځوی د رژيم په ضد يې تبلغات کول، کله چې د ۱۳۰۸ ش کال په پای کې کابل ته بيرته راغي او دامان الله خان په طرفداری يې پيل وکړ نو د ۱۴ کلو لپاره د موتی په سرای کې بندی شو چې په همدغه زندان کې د**۵۵** کالو په عمر وفات شو.(۱۳۲۱ ش کال).

۱۳ _ غلا ۱ محی الدين ارتی:

دا د شيرارتي ځوی او د کابل د تندرو و ځوانانو څخه وو هغه خوله وراوګوت نيونکي سړي و او د افغاني ځوانانو سره ملګري و،چې د پغمان د ۱۹۲۸ م کال په لويه جرګه کې د کابل د خلکو ټاکل شوي استازي و،او شاه ته يې خطاب کولو په وخت کې فرياد وکړ او ويې ويل:

اعليحضرتا! ترڅو پوري چې ستا دغه په فساد مشهور وزيران محاکمه او په دارونه ځړول شي په هېواد کې هيڅ ډول اصلاح ممکنه نده [78] دغه پوهه اوتکړه ځوان په ښکاره ددولت د فاسدو

[78] غبار: مسير۸۱۳ .

Library

وزیرانو او کارمندانو سره شخړې کولې، او د بدې خوړونکو او انګلیس مشربانو مخالف عنصرو،
تر څو چې د اماني رژیم دسقوط وروسته نژدي په ۱۳۰۹ ش کال په پیښور کې د نامعلوم قاتل په ګولي ولګید او وفات شو.

۱۴ _ احمد رحماني:

د بهرنیو چارو وزارت د متشار عبدالرحمن ځوی و چې د هغې یادونه په لومړی مشروطیت کې وشوه، او د اماني عصر د تندر وه ځوانانو څخه و چې د زده کړو لپاره شوروی اتحاد ته واستول شو او هلته یې روسي ژبه زده کړه، او روسي میرمن یې درلوده، اوله همدی کبله یې هغه ته په کابل کې (احمدروس) ویل، د هغه لور ماګه رحماني د نوو او لیکوالو ښځو د مخکښانو څخه وه، چې د (پرده نینان سخنگوی) په نامه کتاب یې ولیکه د کابل چاپ ۱۳۳۱ ش کال احمد په ۱۳۰۸ ش کال کې د انګلیس دسیاست د مخالفت او د اماني تیری دوري دله مخته تللي رژیم سره د ډیر تمایل په تور د ډیر وخت لپاره د کابل په زندانونو کې پاتي شو اوکله چې په ۱۳۲۵ ش کال له زندان څخه را خلاص شو په کابل کې وفات شو .

۱۵ _ کریم نزیهي (جلوه):

هغه د کابل د قاضي ملابابا مراد ځوی و چې د ازبک د بارسوخه خلکو څخه و او د میمني په اند خوی کې یې نوم او مقام درلوده. کریم نزیهي نژدي په ۱۲۸۵ ش کال په کابل کې پیدا شو او د حبیبي په مدرسه کې یې درسدی تر درجي پوري زده کړی وکړي او عربي علوم او ادب یې په خپله علمي کورنۍ کې زده کړل د عربي، دری، ترکي، او لږ لږ د انګلیسي ژبي سره اشناوو.

نزیهي د ځواني په دوران کې د میرقاسم خان، داوی او عبدالرحمن لودین پشان خلکو سره اشناي او ملګرتیا درلوده، او د تجدد، مشروطه غوښتني او لیکوالي په لاره کې قدم واهه، او په تاریخ، ټولنیزو علومو او د خراسان او اسلام د رجالو په پژندنه کې یې مطالعه درلوده،او دکابل د ادبي ټولني غړی وو،او دده اثارو څخه د هغو پرله پسي مقالو لړۍ ده کوم چې پدي برخه کې د ادبي ټولني د کابل په مجله کې خپریدلي، هغه په دری ژبه ښه شعرونه ویل، چې تخلص یې (جلوه) دي،نزیهي په ۱۳۱۰ ش کال او اتمه دوره ۱۳۳۲ ش کال کې د اندخوی د خلکو وکیل وو چې د روڼ اندو ترقي خوښونکو په فرکسیون کې یې د کیڼ اړخو پلوی کوله، له هغي وروسته دیوه څه وخت لپاره د عظمي صدارت کارمند او په مشهد کې افغاني وکیل التجار وو، چې وروسته تقاعد شو او اوس د زوړوالي او اوکمزورتیا په حالت کې شپې او ورځې تیروي، موږ یې د افکارو او شعرونه هغه بلګي چې د ځواني په وخت کې یې ویلي د مشروطیت په مرامونو کې په تیرو پاڼو کې لیکلي دي.
نزیهي او ادبي فضلیتونو سره ښاغلي روڼ اندي شخصیت او ټولنه پژندونکي پخته کار پخواني سړی و.چې د خپلي ژوند وختونه کې په نیک نوم سره تیر کړي دي، چې د افغانستان په ترقي خوښونکي طبقه او ادبي حرکتونو کې یې نفوذ او ونډه درلوده، هغه د ۱۳۶۲ ش کال په ژمي کې په د هلی کې وفات شو.

۱۶ _ سید قاسم خان:

هغه د حبیبي د ښوونځي زده کونکي او دوهم مشروطیت د مهمو غړو څخه و، چې د ۱۲۹۸ ش کال راهسي یې د بهرنیو چارو په وزات کې د محمود طرزی د لاس لاندي کار کاوه ددې لپاره چې د

Library

محمـود دطـرزي زوم و، د امـاني عصـر درون انـدو او چـارواکو پـه زياترو غونډو کې ګډون درلوده زيات وخت په مسکو کې په افغاني سفارت کې مشـاور او لـه هغـي وروسـته پـه بمبي کې د افغانسـتـان جنرال قونسل او اروپا په سفر کې د شاه امان الله د ملګرو څخه و.

د ۱۳۰۸ ش کـال داړو دوړ وروسـتـه پـه اروپـا کـې پـاتي شـو، ددې لپاره چې د امير حبيب الله خان په وژنه او د امان الله خان په تخت کښناستنه او د اماني عصر د لومړنيو کلونو په پيښنو کې ګډون درلوده پدغه باره کې يې کتاب ليکلي و چې دسياسي پيښنو جزيات او د افغاني اشخاصو خبري اتري هم توضيح کړي وي، دا کتاب چا پ شوي ندي او په ډيرې خواشيني بايد ووايو چې عامو خلکو ته ونه رسيده.

۱۷ ـ سيد عبداله خان: دا د نوموړي سيد قاسم ورور او د بهرنيو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د لاس لاندي مامورينو څخه و چې په اماني عصر کې په مسکو کې د افغاني سفارت د سکرتر په توګه دنده درلوده، او د اماني دولت د سقوط څخه وروسته هغه د بهرنيو چارو په وزارت کې سياسي لوی مدير و تر څو چې د ۱۳۱۵ ش کـال د قـوس پـه ۱۹ د جمعـی پـه ورځ يعـنې د ۱۹۳۶ م کـال د دسمبر په ۱۵ ددندی د اجرا کولو په وخت کې د امو په سيند کې غرق شو.

۱۸ ـ بشير احمد خان:

دا دابوی کورنۍ څخه د بهرنيو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د همکارو شاګردانو څخه و چې په کراچی کې يې د افغاني قونسل په توګه دنده درلوده ۱۳۰۰ ش هغه ددوهم مشروطيت د تکړه او فعاله ځوانانو څخه و.

۱۹ ـ مير زا محمد مهدی چنداولي:

هغه د ميرزاعلی جان خوی او د روڼ اندو ځوانانو څخه و چې په دري او عربي ژبو سربيره ترکي ژبه يې هم زده کړی وه، او د امير حبيب الله خان په عصر کې يې دسجنش په دفتر کې کار کاوه. له هغي وروسته د غنډ مشر په درجه، د حربيې وزارت د لوازم مدير او د اماني دوري ددربار وزارت غړی و. او د افغاني ټولنو سره يې اړيکي درلودي.

کله چې اماني حکومت سقوط وکړ، هغه د سقاو د ځوی او د نادرشاه دسلطي د مخالفينو په ډله کې ودريده، څه وخت چې محمد عظيم د برتانيا په سفارت کې په کابل کې د قتل مرتکب شو، هغه د ځلورو نورو کسانو سره يو ځای د ۱۳۱۲ ش کال د سنبلې په ۲۲ په داروځړول شو.[79]

۲۰ ـ فرقه مشر سيد حسن (شيون):

هغه د حسين پاچا خوي نزدي په ۱۲۷۵ ش کال د لغمان په چارباغ د کنړ د ساداتو په کورنۍ کې زيږيدلی دی. او دکابل د حربيې په ښوونځی کې يې زده کړی وکړی کله چې د هغه ځای څخه فارغ التحصيل شو د حضوری راګ د پروانی په قطعه کې و ټاکل شو او په عسکری رتبو کې د فرقه مشری(جنرالی) رتبه ورسيده، او د اماني دوری د نوم او نښان درلودنکو صاحب منصبانو څخه و چې د هېواد روڼ اندو ډلو سره ملګری او اشناو.او هميشه په سياسي مبارزه کې مخکښ او د پښتو ژبي روڼ اندی شاعر ګڼل کيده، او د هېواد په سياست کې ځانګړی عقيدې درلودي چې له هغي څخه د نظامی حاکميت د طرفداری بوي راتله مثلا ځنيې وخت به يې ويل:

[79] غبار له وينا څخه يادداشت.

Library

"په افغانستان کې د مصطفی کمال د رژیم پشان یونظامي رژیم باید منځ ته راشي، تر څو خلک د قوی په استعمال سره د نوی مدنیت خوا ته رهنمای کړي لاکن دا دیکتاتوری باید د ځانګړو غرضونو او د کورنۍ او مادی ګټو لپاره نه وی او هم دي د روڼ اندی طبقې پر ضد ونه کارول شي. بلکي ددغي ډلي د کار او فعالیت لپاره دي مرستندوی وي. د افغانستان ټولو پخوانیو پاچا هانو د شخصي او خانداني موخو لپاره پر خلکو مطلق العنانه حکمراني کړي او دیکتاتورو. لاکن وي نکړای شول چې هېواد او خلکو ته خدمت وکړي، دیکتاتور که چېري مخلصانه خدمت کوونکي وي او هر څه چې غواړي د خلکو لپاره یې غواړي پدي صورت کې کولي شي،

چې یوه وروسته پاتي ټولنه مخ په وړاندې بوزي، او په پایله کې یې خلک دديموکراسي او په خپله اراده والي لوری ته رهنمای کړي.

او تاریکو ذهنونو ته روښنایي ور کړي، ولي دیوه بت د ماتولو په ځای بل بت د پرستش لپاره جوړ نکړی...."[80]

سید حسین د ۱۳۰۸ش کال د اړو دوړ په وخت کې په جلال اباد کې فعالیت درلوده او د کور غم د جریدي په خپرولو او د ېر ابتدایي جمهوریت په بنسټ اېښودلو کې یې د سید حیدر پاچا سره ونده واخیست او په ظاهر شاهي دوره کې د حربي وزارت د مرکز فرقه

[80] ددي لپاره چې ما ددې کرښو لیکونکي د خدای بخښلي حسن سره اشنایي او خبري اتري درلودي څو ځلي مي دهغه سره پدي برخوکې خبری اتري کړي دي اومطلب می دهغي وینا څخه چې دازاد افغانستان په جریده کې په ۱۳۳۳ ش کال د اسد په میاشت کې په پېښور کې چاپیده لیکلي دي (۶۷) ګڼه (۱۷) مخ.

مشر و لاکن په ۱۳۱۹ش کال کې د سیاسي مخالفو فعالیتونو په بهانه بندي شو او په زندان کې ووژل شو.

چې پلار یې ددربار د سپین ږیرو او د تهران په دربار کې د افغانستان لومړني سفیر وو،او دا په خپله د میرسیدقاسم، داوي او دلومړي او دوهم مشروطیت دنورو غړو د ملګرو څخه شمیرل کیده، ددې لپاره چې پلار یې دسیاسي فراریانو د ډلي څخه وو، هغه د پلار په فراري حالت کې په ۱۲۶۶ ش کال په تهران کې نړۍ ته راغی او هلته یې زده کړي وکړي او یو باسواده او با فکره سړی تری جوړ شو کله چې هېواد ته راغی د مشروطیت غوښتونکو ځوانانو د ډلي مشر و.

په ۱۹۲۰ م کال کې د خپل پلارسره بیا تهران ته ولاړ او په ۱۹۲۴ م کال کې د بهرنیو چارو د وزارت د تړونونو او قونسلګر یو د ځانګي سرلیکونکي و. کله چې ددغه ځای څخه لری کړای شوپه ۱۹۲۶ م کال کې یې د کابل او پېښور ترمنځ د حمل ونقل د شرکت په جوړولو اخته شو اوپه ۱۹۲۷ م کال کې په دهلي کې افغاني جنرال قونسل اوله هغي وروسته په ۱۹۲۹ م کال کې په کراچۍ کې افغاني قونسل شو، چې د اماني دوري له پای ته رسیدو وروسته په ۱۹۳۰ م کال کې په روم کې افغاني سفیر وټاکل شو او په دا وروسته کلونو کې د سفارت او وزارت په لوړو رتبوکې پاتي شو، او دده دغه حالت هېواد غوښتونکي پرده باندې اشتباهي کړل او پرده یې بدنظر درلوده:

په ۱۹۳۳م کال کې د جینوا د خلع سلاح په کنفرانس کې افغاني استازي.

د ۱۹۳۳م کال څخه تر ۱۹۳۷م کال پورې په مسکو کې افغاني لوی سفیر.

Library

په ۱۹۳۸م کال کې د محمدهاشم خان په کابینه کې د فوایدعامې وزیر.
په ۱۹۴۳م کال کې د امریکا په واشنګتن کې افغاني لوی سفیر.
په ۱۹۴۶م کال کې په ملګرو ملتو کې د افغانستان استازی.
په ۱۹۵۰م کال کې د پوهنې وزیر.
په ۱۹۵۴م کال په دهلي کې افغاني لوی سفیر.
په ۱۹۶۰م کال کې د مزاج په عدالت اخته او په کابل کې وفات شو.

دوه ځانګړې ډلې

افغان ځوانان:

کله چې د هېواد روڼ اندو عیاش او مستبد امیر له منځ څخه یوړ او پر ځای یې ترقی غوښتونکی روڼ اندي ځوان لکه امان الله خان په شاهي تخت کېښناوه او په هېواد کې یې یوه ازاده سیاسي فضا رامنځ ته کړه او د مشروطه غوښتونکو روڼ اندو سیاسي ډلو چې پخوا یې پټ فعالیت کاوه په ښکاره ډول رامنځ ته شول او په ازاده توګه یې خپل سیاسي فعالیتونه پیل کړل او یو له دغو ډلو څخه ځانته " افغان ځوانان" ویل چې کین اړخوته ورته تندرو مرام یې درلوده چې د امیر حبیب الله په وروستیو کلونو کې د مشروطیت ځینو غړو هم په هغې کې ګډون درلوده، لکه عبدالرحمن لودین، تاج محمد بلوچ، محمدانور بسمل او باروت جوړونکی فیض محمد کابلي (چې په ۱۳۰۸ش کال کې اعدام شوی) غلام محي الدین ارتې (چې یادونه یې تېره شوه) میرزاعبدالرحمن، میرزا نورمحمدخان او په بمبي کې افغاني جنرال قونسل غلام جیلاني (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شوی) د حربي د ښوونځی لیکونکی میرزامحمداسماعیل، عبدالطیف خان او د تلګراف

متخصص محمد سعیدخان او فقیراحمدخان چې لومړی په مسکو کې په افغاني سفارت کې لومړی نایب او وروسته د ځنګلونو رئیس شو (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شو) او غلام رضاخان (۱۳ کلن سیاسي بندي) فیض محمدخان ناصري او عبدالحسین عزیز (چې بیا وروسته سفارت او وزارت ته ورسید) د دې لاندې کسانو نوموړنه په دې ډله کې یوازې خدای بخښلی غبار یاد کړېدی:

۱_ د کابل ساعت جوړونکی عبدالمجید.
۲_ محمدرسول اجیدن محمدزی (نظامي منعبدار).
۳_ نظامي کمیدان عبدالحمید.
۴_ محمداسحق قزلباش.
۵_ د حربي د ښوونځي محصل شمس الدین.
۶_ شیرمحمد افغان بیګ.

د غلام محي الدین افغان ډله:

دا ډله چې ځینو غړو او مخکښانو یې په لومړي مشروطیت کې هم لاس درلوده، بنسټ د افغان ځوانانو ډلې ته معتدل سره وه، چې همدغ ټول افغانان د لومړي مشروطیت په ۴ عدد کې راټولېدل او د هغوی فعال او تکړه غړی همغه میرقاسم خان و، چې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړي عدد کې یادونه تېره شوه.

د دې د قدر وړ ډلې عکسونه په لاس کې لرو چې د خدای بخښلي ماما محمدابراهیم خان (د دې ډلې یو تکړه غړی) له کورنۍ څخه تر لاسه شویدی او لکه څنګه چې وایې دا عکس مو په ۱۳۳۴ق کال کې هغه وخت واخیست چې د چلندر د مغاري د لېدلو لپاره تللو.

په دې عکس کې لاندې کسان لېدل کېږي:

له ښي لوري کېڼ لوري ته ناست کسان:

١ـ په ساعت ساز مشهور ماما محمدابراهيم خان د کابل د چنداولو اوسېدونکی چې د امير حبيب الله د عصر په وروستيو او د اماني امارت په کلونو کې تر نادرې دورې پورې يې د خيريه ټولنو په تشکيل کې لکه د ملي مرستي مجلس، دارالايتام او دارالمساکين او په ملي کتابتون کې پوره لاس درلوده، او د ملي خير يوازنی سړی او بې تعصبه افغان و، چې د خپلو هېوادوالو سره په هره ژبه، مذهب او مشرب ملګری و او د خلکو خدمت او جوړ ته يې ځان وقف کړی و.

له ښې لورې کين لورې ته:

١ـ غلام جيلاني خان اعظمي چې يو وخت د کابل د ادبي ټولنې د رياست مرستيال و.

٢ـ په کبريت متخلص عبدالرحمن خان لودين.

٣ـ په (لالا) مشهور محمد سعيدخان حبيبي چې په شوروي اتحاد کې د افغاني فارغ التحصيلانو متخصيصنو د لومړی ګروپ څخه و.

هر څه چې يې درلودل هغه يې په فقيرو، خوارو او يتيمانو باندې ويشل.

د ځوان محمدابراهيم نيک او راښکونکی شخصيت د هېواد څخه د تېښتې په وخت کې د امير شيرعلي خان د کابينې سپه سالار د حسين علي خان ټولی مشر (چې د ده ماما و) په خدمت کې په لاهور او راولپنډی کې د خپل ګران هېواد او هېوادوالو سره د مينې په لرلو روزل شوی و، څه وخت چې د امير حبيب الله خان په اجازه په ١٩٠٧م کال کې بېرته کابل ته راستون شو، د مشروطه غوښتونکو سره ملګری شو، د ارګ په بازار کې يې د ساعت جوړولو هټۍ د

Library

وېښو ځوانانو د راټولېدو د يوه کلوپ په څير وه. څه وخت چې اماني دورې د پيل سره د سياسي زندان څخه راووت د مرستي او خيريه کارونو ته يې دوام ورکړ لکه:

په ١٣٠٣ش کال کې د کابل د بلديې د لومړی ناحيې مامور.

په ١٣٠٦ش کال کې د کابل د ښار د جنوبي ناحيې مامور.

په ١٣٠٨ش کال کې د ملي امداد د خيريه ټولنې بنسټ اېښودونکی.

په ١٣٠٩ش کال کې د کابل په ښار کې د يتيم خاني جوړول.

په ١٣٢٠ش کال کې د دارالمساکينو او دارالايتام جوړول.

په ١٣٢٥ش کال کې د مرستون رئيس.

د ده مړينه په کابل کې د ١٣٣٢ش کال د قوس په لومړی نېټه د ٧٢ کالو په عمر وه د ده قبر د شير دروازي د غره په لمنه کې دی او په هغې کې داسې ليکلی دی:

ګذشت ان حاجي پاکيزه طينت
که او بودی پدر هر بينوا را
دعای بينوايان بود رايم
نعيبش خبر کن پروردګارا
زشمس ګذشت بهر سال فوتش
(نعيبش خبر کن) تاريخ پيدا

چې د (نعيبش خبر کن) د کلماتو څخه د جمل په حساب د ده د مړينې نېټه ١٣٣٢ش کال راوزي. (عليه الرحمه).

٢ـ د کابل د شاوخوا افغانانو څخه حاجي ګل احمدخان.

۳_ فتح محمدخان جبارخیل چې په اماني دوره کې د حبیبې د ښوونځي مدیر او د امیر شیرعلي خان د کابینې د بهرنیو چارو د وزیر د ارسلاخان غلجي د مشهورې کورنۍ څخه و د ده پلار د امیر شیرعلي خان د امارت د سقوط څخه راوروسته هندته فرار شو، او زا.نو یې هلته زده کړې وې او روڼ اندي افغانانو ترې جوړشوي و. چې د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته هېواد ته راغلل، او د پوهنې په پراختیا، روڼ اندي او تجدد کې یې ونډه واخیسته، د هغه مهتر ورور امین الله جبارخیل په اماني دوره کې د عدلیې د وزارت معین و او دواړه ورونو د ۱۳۰۹ش کال وروسته مړه شویدي.

۴_ غلام محي الدین افغان جمریاني کندهاری چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په څلورمه ګڼه کې تېره شوه.

۵_ میر قاسم خان: چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تیره شوه.

ولاړ کسان د ښي لوري څخه کیڼ لوري ته:

۱_ میرهاشم خان:

هغه د میر قاسم خان ورور او د حبیبې د ښوونځي د اعداد له فارغانو څخه دی چې په پښتو، دري او انګریزی کې مطالعه او لیکنه درلوده او د دې ډلې ځوان غړی و چې د زده کړې د بشپړیدو وروسته یې په دارالتالیف کې کار کاوه، او د افغانستان د تاریخ خلاصه په یوه کوچني ټوک کې د اسلام د پیل څخه د افغانانو او انګریزانو د دوهمې جګړې تر پای پورې د لومړنۍ دورې د پنځم ټولګي د تدریس لپاره د ده د تالیفاتو څخه دی (د کابل چاپ ۱۳۰۰ش کال) هغه نزدې په ۱۳۰۲ش کال کې په پاریس کې د

Library

افغاني محصلینو سر پرست وټاکل شو، او تر ۱۳۰۷ش کال پورې هلته و. د اړو دوړ په وخت د همدغه کال په ژمي کې کندهار ته راغی او په ۱۳۰۸ش کال په تاشکند کې افغاني جنرال قونسل و. او د ۱۳۱۰ش کال د عقرب په ۲۴ د یکشنبې په ورځ د عشق اباد په شاوخوا کې د نامعلومه قاتل پواسطه ووژل شو.

۲_ حاجي شیر احمدخان د کابل د چاردهي له خلکو.

۳_ عبدالهادي پریشان داوی چې د هغې یادونه د دوهم مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تېره شوه.

۴_ عبدالجبارخان جبارخیل چې د نومړي فتح محمدخان کوچنی ورور دی ده لومړنۍ زده کړه په هند کې کړی دی او بیا وروسته خپل هېواد ته راستون شویدی او د کابل په ښوونځیو کې د ښوونکی دنده درلوده او د دوهمي مشروطیت د ټولنې سره ملګری و، او په ۱۳۱۲ش کال کې د پوهنې وزارت لومړی معین وټاکل شو، او تر ۱۳۲۴ش کال پورې په دغه دنده کې پاتې شو او له هغې وروسته د اعیانو د مجلس غړی شو تر څو چې په ۱۳۳۰ش کال په کابل کې وفات شو.

ولاړ کسان:

۱ _ د میر قاسم خان لغمان ورور میر هاشم خان.

۲ _ د کابل د چاردهی څخه حاجی شیر احمد خان.

۳ _ عبدالهادی خان (داوی) چې په هغه وخت کې یې (پریشان) تخلص درلوده.

۴ _ دفتح محمد خان جبارخیل (ارسلا) ورور عبدالجبار خان جبارخیل.

ناست کسان: د ښی لوری کین لوری ته:

Library

١ ـ ماما محمد ابراهيم خان چنداولی (دډاکتر محمد اسماعيل پلار).
٢ ـ حاجی ګل احمدخان افغان کابلي.
٣ ـ فتح محمد خان جبارخيل (ارسلا).
۴ ـ په (افغان) متخلص غلام محی الدين خان جمريانی قندهاري.
۵ ـ مير قاسم خان لغماني.

(۶)

انتقادي (دنيوکې) کتنه

د ١٣٠١ ش کال اساسی قانون

ددوهم فصل په څلورم بحث کې يعنې چيرته چې ددوهم مشروطيت د هلوځلو د پايلو په باب موخبری وکړی، په لسمه ماده کې مو په هېواد کې د قوانينو ترتيب او خپرول د اماني دوری د ښيګڼو او د مهمو کارو: و څخه شمېرل.چې ددې هېواد په څو زره کلن تاريخ کې د انساني حقوقو د عالی مباديو پر بنسټ د لومړی ځل لپاره يو اساسي قانون د" نظامنامه اساسي دولت عليه افغانستان" په نامه خپره او تطبيق لاندی ونيوله.

د ١٣٠١ ش کال د حوت په ۷ نيټه وه چې د افغانستان ملی او عنعنوی لومړني لويه جرګه په دي دوره کې په جلال اباد کې په خپله د شاه په رياست د افغانستان د بېلابېلو قومونو او قبايلو د ۸۷۲ تنو استازو په ګډون له توپير پرته د ملی يووالی او د نظر د پراختيا

پر بنسټ جوړه شوه او د افغانستان لومړني اساسي قانون په ۷۳ مادو کې د لاندينو عنوانونو لاندې تصويب شو:
١ ـ د افغانستان ددولت اساسي نظامنامه، په اوو مادو کې،
٢ ـ د افغانستان د اتباعو عمومي حقوق، په اوو لسو مادو کې،
٣ ـ وزيران، په يوولسو مادو کې
۴ ـ مامورين، په دريو مادو کې.
۵ ـ د مشوری مجلسونه او ددولت شورا ،په يوولسو مادو کې،
۶ ـ محکمی،په شپږو مادو کې.
۷ ـ عالی ديوان، په دوه مادو کې.
۸ ـ د ماليي چاری، په دوه مادو کې.
۹ ـ متفرقه مواد ،په شپږو مادو کې.

دغه اساسي قانون اصلا د دری ګونو قواو: مقننه، اجرائيه او قضائيه قوی د جلال اباد والي په نظريه جوړ شوي .لاکن ددولت د محدودی شورا په درلودلو او د ټولو اختياراتو تمرکز ديوه غير مسوول پادشاه (شپږمه ماده) په ذات يا وجود کې، د مشروطيت اصل په هغي کې کمزوري دي.

د عمومي حقوقو په فصل کې، د برابر اصول او شخص ازادي، د اسارت له منځه وړل، د مطبوعاتو،کسب، شغل او تدريس ازادي او د شخص ملکيت حق او د اوسيدني خونديتوب د بيګار شکنجی او د غير قانوني جزاګانو مصادره او منع کول په کې ځای لری.

په (۴۲) ماده کې د مشورو مجلسونو او ددولت شورا ته حق ورکړ شوي چې حکومتي اداری څخه شکايت ولري په خپله حکومت ته عرض کولي شي!!"

Library

په ۲۸ ماده کې راغلي دي چې صدرعظم او نور وزيران د شاه له خوا غوره اوټاکل کېږي، په ۳۱ ماده کې وزيران يوازى شاه ته مسووليت لرى دغه مواد پادشاه چې غير مسوول هم دي ديوه مطلق العنان ديکتاتور په توګه رامنځته کوي ځکه چې هغه او دهغه وزيران دخلکو او يا خلکو د استازو د مجلس په وړاندى کوم مسووليت نلري، او نه د هغې د مقام د غوره کولو او ټاکلو په برخه کې پرته له شخص شاه څخه کومه بله رايه د خالت کولي شي.

په اساسي قانون کې د قوانينو طرحه، ترتيب او تصويب هم معلوم ندي او يوازى په ۴۶ ماده کې وايي چې ددولت نظامات ددولت د شورا څخه تدقيق شوي دي او د وزيرانو مجلس ته وړاندى کېږي او د مجلس وزرا د تصويب او د شاه د منظورى وروسته په عملى توګه اجراته وړاندى کېږي.

پدي صورت کې ګني د قانون طرحه کونکي، تصويب کونکي او دهغي لاس ليک کونکي د اجرا لپاره يوازي يو شاهي مقام دي. او عملا هم همداسي وه چې دي حالت مشروطه نظام له منځه وړه، ځکه چې په خپله وزير قانون طرحه او ترتيبوى، او ددولت شورا (چې همدا وزيران د همدى شورانيمايې جوړوى) يوازي هغه تدقيقوى اوبيا وروسته په خپله د وزيرانو په مجلس کې تصويبږي، او د وروستي اجرا لپاره بيا پادشاهى لاسليک پرى کېږي چې " خود کوزه ګرو خود ګل کوزه» دي چې په داسي حالت کې د تقنينيه او اجرائيه قواو ددندو ګډوالي رامنځ ته کېږي.

چې دا په خپله د دري ګونو قواو د جلاوالي د روحيى او د مشروطه حکومت نقض کول دي.

د محکمو ړونده فصل ډير لنډ ، ګنګ او مجمل دي، په ۵۳ ماده کې وايې چې " ټولي محکمي د هر ډول مداخلي څخه ازادي دي" لاکن روښانه شوي نده چې ددې محکمو قاضي له کوم ځاى څخه راځي؟ څوک دی؟ او په اجرائيه حاکمه دستګاه کې څه موقف لري؟
پدى ځاى کې داسي انتظار کيده چې اساسي قانون به ددولت په توګه ځاى په ځاى کړي، ځکه مشروطه قضا يوه مستقله دستګاه شميرى.

په دوهمه ماده کې يوازي د صدراعظم څخه نوم اخستل کېږي چې که چېري شاهانه ذات تشريف ونلرى صدراعظم د رياست په دنده کار کوى، او بيا په ۲۸ ماده کې وايي: صدراعظم او وزيران پادشاهي ته د نزدي کسانو څخه غوره اوټاکل کېږي، په داسي حال کې چې د ټولو وزيرانو مسووليت د غير مسوول پادشاه په وړاندى په (۳۱) ماده کې واضح شوي دي، نو پدي حالت کې په هېواد کې مسوول شخصيت وجود نلرى، ځکه په خپله شاه چې د صدراعظم او وزيرانو ټاکونکي دي او د اجرائيه قوى ټول واک هم د هغه سره دي غير مسوول دي.

پداسي حال کې چې عملا په خپله شاه امان الله د خپلي پاچاهي په لومړيو کلونو کې د قوانينو ډير پابندو، او پدي اساسي قانون کې عامه حقوق د ليکونو او مراسلاتو (۷۳ ماده) تر خوندي توب پوري ځاى کړاى شوي او د افغانستان په تاريخ کې د لومړي ځل لپاره دايو نيک او ګټور اقدام و، لاکن ددې لپاره چې ددې قانون په اصل کې مسوول نظام وجود نه درلوده ، نو يوازى د پادشاه د خير او خلوص نيت ونشو کولاى چې د هغه د رژيم د فساد مخنيوي وکړي، او له ځوکاله وروسته مونږ ولېدل،چې نا پوهه او فاسد العمله کسان

ددربار په شاو خوا راغونډ شول، او هېواد يې د ۱۳۰۷ کال د ژمی داړو دوړ سره مخامخ کړ. او وليدل شول چې هغه هېواد روسته د شاه د دربار د فاسدو عمالو دناروا اعمالو او د هغه د غرض ناکو همکارانو قرباني شو،او د هغه په شاوخوا کې د هغه د نبوغ خبري تردي اندازی په چاپلوسئ زياتي شوي، چې هغه روحا د تلقين لاندي راغی ددې لپاره چې انسان جايز الخطا دی هغه غرور چې دده د هېواد غوښتني او خلوص نيت سره برابر نه وو پدي کې راټول شو.

د مثال په توګه خدای بخښلی داوی ويل: کله چې په ۱۳۰۳ ش کال د ګوډ ملا ماتوونکو لګښتونو څخه وروسته ارام کړي شو، اوپه خپله شاه د ملا عبداله او ملاعبدالرشيد په ګډون د اله ګوله کوونکو يا شراچوونکو د ۵۴ تنو مشرانو د اعدام حکم ورکړ(۱۳۰۴ ش کال د جوزا ۴) داوی چې په هغه وخت کې د سوداګری وزير او ددربار د نزدی کسانو څخه و پدی برخه کې داسي عرض وکړ: ښه به وي چې دا په اعدام محکوم کسان محاکمه شي او د قاضي په حکم ووژل شي، پادشاه په ډير قهر اوغرور سره وويل: ولي ته نه پوهيږي چې زه د امير عبدالرحمن لمسی يم!!

اروپا د سفر څخه وروسته کله چې دا هېواد غوښتونکي پادشاه کابل ته راغي او په ځينو ګټورو کارونو (ولي دوخت څخه مخکې) يې لاس پوري کړ، چې د هغي انعکاس په ځوانه طبقه کې چې د هغه مخلص همکاران وو ښه نه و. او موږ وليدل چې دپغمان په لويه جرګه کې د شير ارني ځوي د وزيرانو د محکوميت څخه خبری وکړی او دستوري د ماڼي په مجلس کې عبدالرحمن او عبدالهادي چې دهغه د مشروطيت د لاري اودحکم چلولو د وخت ملګری وو د ګټور او جايز اقدام (لاکن يه عجله) د مخالفت لاس جګ کړ.

دا يوازي نه وو: هغه ځوان پادشاه چې د بازار په منځ کې ځانته ګرځيده، اوّ د خلکو سره يوځای کيده او دهر ښار ښوونځي يې په خپله ليدل.

اود خلکو عريضي يې اوريدلي، اوپوښتنه به يې کوله، د کار په پيل کې د خلکوله خوا په ډيره مينه او علاقی سره ومنل شو او د خلکو همکاري يې راجلب کړه،او تردي پوري چې خلکو د پوهني لپاره اعاني ور کړي، او د ښوونځيو لګښتونه يې په خپلو ګمرکي ماليا‌تو ور زيات کړل،لاکن دې نيکي لاري ددوارو خو ا وو تر منځ ډير دوام ونکړ، او تر څو چې مو سترګې خلاصولي د حاکم او محکوم ترمنځ د بدبيني څپي را پيدا شوي او مسله د ۱۳۰۳ ش کال او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړو سره پای ته ورسيدله.

چې هېواد يې ۵۰ کاله شاته واچوه، اوپه خپله هغه شاه چې هېواد ته اخلاص يې د تدبير اوسنجش څخه زيات وو او د هغه هېواد څخه چې ده ورسره مينه کوله فراری شو.

همدلته دي چې د پيښو ځنيې کتونکي او کورني او بهرني ليکوالان ددې اړو دوړ علت د پرديو په لمسونه " بريتانوي هند" او د همريز" په کابل کې دبريتانيا سفير"

په دسيسو جوړولو او نورو انګريزی فتنو جوړولو کې ګوري. او ځنيې بيا خپله د افغانستان د خلکو زړه پرستي، محافظه کاری اودترقی ضدوالی ددې اړو دوړ عامل بولي، او ځنيې نور بيا پدي پروسه کې ډير تيزوالي او داماني دوري مخ کې له وخته ريفورمونه يا اصلاحات پدي برخه کې يادوی چې دغه ټول عوامل کولي شو چې د څو اړو دوړو او د اماني رژيم د ناکامي علت وبلل شي. لاکن بايد ووايو: چې هيڅ يو ريفورم، اصلاح او تر قي غوښتونکي او

Library

Library

خير غوښتونکي اقدام مخ کې تللي نشي، مگر دا چې د ملت او د خلکو د بېلابېلو قشرونو د حمایت څخه برخمن وي، پداسي حال کې چې اماني رژيم د خپلی لومړني محبوبيت او بريالیتوبونو سره چې د پرمختگ په لاره کې په برخه شوي وو، په بطن کې يې فساد پيدا کېده او ددغه رژيم کارمندانو (يوازي محدود اشخاصو) په خپله په خپل لاس ددغه رژيم د ناكامي اوويجاړيدو وسايل برابر کړي وو او د سعدی په قول:

بوريا باف گر چه بافنده است
نبرندش بکارگاه حرير

ددې دوري ډير رجال چې ددوهم مشروطيت څخه وروسته منځ ته راغلي وو، هغه بوريا اويدونکي وو چې د وريښمو کارگاه ته راغلي وو. او ددې عمل بنسټ هم د شخصي، خانداني او قبيلوي پژندگلو و په رشتو ولاړ وو. چې د امير حبيب الله خان د دوری او د محمد زايي والي د اعتبار سره يې څه توپير نه درلوده.

اگرچی محمد ازايي بت مات شوي وو، لاكن پرځاى پدي وخت کې بارکزايي بت ولاړ وو. مثلا په هغه وخت کې کابل د والي محمود ياور او شاغاسي علی احمد پلاس کې و او قندهار د وزير عبدالعزير، نايب الحکومت محمد سرور او نايب الحكومه عبدالكريم او فرقه مشر نيک محمد پلاس کې وو، او مزار او هرات د نايب الحكومه محمد ابراهيم او فرقه مشر عبدالرحمن پلاس کې و چې دغه ټول بارکزايان و او د شاه د مور د سراج الخواتين په کورني پوري اړه درلوده.

په جنوبي سيمه (پکتيا) کې عبدالحکيم بارکزايي وو، په غزني او روزگان کې دوست محمد ناظم بارکزايي و او په گرمشک کې

محمد امين بارکزايي حکم چلاوه، او قيس علی هذا، د بارکزايانو بازار ښه تود و. او زياتره يې پاک لمن او د زړه سوی، خلک هم نه و، چې د شاه او دهغې د خلکو په حال کې زړه و سوزوي، او يا د وضعي د فساد څخه مخنيوي وکړي.

نوېدي خاطر يې دغه گران ترقي غوښتونکي، شاه د خلكوله غېږې څخه لرى کړ او د هغې څخه د خلكو عمومي حمايت مخ په کموالي شو، او پدي ځاى کې وو چې کورنی او بهرني نور اغزمن عوامل هم په ورانكارى او ناسمون والى کې فعالتره شول. كله چې په اساسي قانون کې د کار بنسټ پر مشروطه حكومت او د وزيرانو مسووليت او د هغوي ځواب ورکول پر خلكو بنا نه وه، نو په همدې سبب هر وزير او هر كارمند کولي شول هر څه چې يې زړه وغواړی هغه وكړي.

دلته دي چې موږ د خبرو رشته ددغو پيښو يوتن نزدي ليدونكي او ننداره کوونکي خداي بخښلي غبارته ورکوو چې وايي:" داماني دولت له جوړيدو وروسته دهيواد تقريبا بېلابېل ټول طبقات ددولت د ملاتړ لپاره ودريدل، او دانگريز ددولت سره په جگړه کې زياتره فيودال، روحانيون او بزگران ټول ددولت په ليكه کې ودريدل.لاكن د جگړې د ختمېدو څخه راوروسته او د ريفورم د پيل ځخه ورو، ورو د خلكو ليكې د طبقاتي گټو له نظره يو له بله سره جلا شولي...

لاكن دغه ټولې قضي د دولت دريفورمونو د تطبيق خنډ كېداى نه شوی، که چېرې د دولت جبهي په خپل منځ کې درزونه نه وي کړی. او تناقض يې پېداکړی نه وی. ځکه ملت تر دغه وخته د شاه او دولت په ملاتړی کې ولاړ و. اود همدغه خلكو ملاتړ و. چې د دولت په دستگاه کې د درزونو سره، سره يې د هغې ستنې ټينگې او

Library

استواره ساتلي. او کنه نو دربار او کابينې ډېر پخوا ستر درز موندلی و. دا په دې معنی چې کابينه د بېلا بېلو عقېدو د دوه ډلو عناصرو څخه جوړه شوي وه چې يوه ډله يې د هېواد په کورنۍ سياست کې په چټک ډول د اخلاصي پروګرامونو او په بهرنۍ سياست کې د مشبتي بې طرفۍ او د استقلال د ازادۍ دشبيت طرفداره وه، او بله ډله يې په کورنۍ سياست کې د تدريجي اصلاحاتو او د ګاونډي قوي دولتونو څخه د يوه سره د يو اړخيز سازش او معتدلي لارې طرفداره وه، نو دغو دواړو ډلو کوښښ کاوه چې يو د بل نظريې خنثي کړي، او دې خبرو شاه ته داسې تلقين ورکاوه چې د حکومت په منځ کې د دغو دوو مخالفو ډلو موجوديت د چارو د اصلاح سبب کېږي او په عين وخت کې د شاه د مقام د سلامت پاتې کېدو سبب هم دی. سربېره پردې په کابينه او دربار کې يوازې د شاه شخص و، چې په دې تاريخي پړاو کې د اصلاحي پروګرامونو د تطبيق د مشوري ورکولو لپاره يې فکري او عملي قوت نه درلوده او د هغوي جهان بينی د ډېرې عادي متولي څخه لوړه نه وه...

د اداري دغه فساد د ټولواک د کمزوری سره يوازي د افغانستان خلک د دولت د ملاتړ څخه لېري کړل، او د بل پلوه کورنۍ ارتجاعي عناصرو د پټو دسيسو نقشې د اتعماري جاسوسۍ فعاليتونو او اقداماتو سره يو ځای شول، او افغانستان يو ځل بيا د يو تاريخي او ټولنېز بدلون په درشل کې چپه شو، او دا په خپله استعماري لاره وه چې د هر نوی غورځنګ په راپيدا کېدو افغانستان بايد د امکان ترحده پورې شاته پاتې کړي..." [۸۱]

[81] غبار مسير ۸۰۵

په دې ډول امان الله تجريد شو، پوهه او تکړه عناصر او د دوهم مشروطيت فکري مخکښان د ده له اړخ څخه جلا سفارتونو او نورو کارونو ته واستول شول. او ځای يې بادار پرستو او چاپلوسو خلکو ونېوه، چې نه يې کار کولی شو نه همکاري او نه لارښوونه، چې دا په خپله د تاريخ يوه بدمرغه مرحله وه چې د دوهم مشروطيت مخکښانو بايد د اساسي قانون په وضع کولو کې د هغې چاره سنجولی وی. او په خپله شاه هم د هغه پېشبينې کوله، لاکن د دې لپاره چې غير مسوول شاه په حقيقت کې د خلکو په وړاندې د خپلو اعمالو مسوولٌ و او نا پوهه همکارانو يې هغه سخت بدنام کړی و. نو په دې خاطر له هغه خلوص او نيک نيت سره، سره د خلکو د غضب، نفرت او کرکې وړ وګرځېده، او دا په خپله د افغانستان په نژدې تاريخ کې د عبرت يو درس دی. چې زموږ راتلونکي بايد په خلاص نظر وګوري او پوهه شي چې دچاړواکي او هيواد نيو چارو کې يوازې نيک نيت او ښه فکر کول کافي نه دي، بايد چې ټولو ښو نيتونو ته د عمل جامه ورواغوستل شي. او خلک يوازې په خبرو اترو نه قانع کېږي او د انسان په عمل باندې قضاوت کوي.

د حيرانتيا ځای دی: هغه هېواد دوست او نيمه انقلابي شاه چې د دوهم مشروطيت د انډيوالانو په همکاری په تخت کېناست او هېواد ته د خدمت اراده يې درلودله، په هغه اساس قانون کې چې ده په خپله وضع او لاسليک کړی و، لومړی يې خپل ځان غير مسوول وګاڼه، وروسته له هغې څخه يې صدراعظم ونه ټاکه، او د هېواد ټولې اجراشوې چارې يې د خپلو ټاکل شوو وزيرانو پواسطه په لاس کې ونېولې، او که کوم چا به يې په وزير ګوت نيونه وکړه، ده به يې

Library

په خپله ننته او دفاع کوله، او غیر مسوول شاه به په خپله د نورو د اعمالو مسوول او جوابده کېده!

مثلا: د پغمان په لویه جرگه کې په ۱۳۰۳ش کال کې هغه وخت چې هغه د مامورینو د بدې وضعې او ناوړه عمل له لاسه د پکتیا په سیمه د اړو دوړ د اورلمبې بلې وي، مولوي عبدالواسع (د لومړي مشروطیت د رجالو څخه یو تن چې یادونه یې پخوا تېره شوه) د وخت د پوهنې د وزیر (سردار فیض محمدزکریا) او د کورنیو چارو د وزیر د فعالیت او دقت د نشتوالي یادونه وکړه، مخکې له دېنه چې وزیران د هغه په ځواب کې اعتراض او د خپل ځان په پاکوالي پیل وکړي، غیر مسوول شاه نوموړي اعتراض کوونکی ته چې په رسمي چارو کې د یوه وزیر په بې کفایتی خبرې کړې وې ځواب ورکړ، چې شخص داعیه یې د دې ډول گوت نیونې علت وباله [82]، په داسې حال کې چې دغه عمومي شکایتونه د اداري فساد څخه راټوکېدلي و.

څرنگه چې په خپله شاه ته د ښه نظر درلودونکي، مطیع او فرمان برداره خلکو او د دربار ځینو پاک لمنو اشخاصو دغه راز خبرې او اعمال چې د مشروطیت د اصولو منافي او د وینا او عمل ترمنځ د فاصلې او تناقض درلودونکي و. د سر په سترگو لېدلي او ورځ په ورځ د هېواد اداري حالت د طبعي مجرا څخه د فساد، ناسموالي او گډوډۍ خواته روان و چې په پایله کې یې د مالیه ورکونکو کروندگرو او کار کوونکو ډلو، کړاو او ازار زیاتوه، نو په دې خاطر د عوامو د طبقو نیک نظر او د همکارۍ روحیه د حاکمې طبقې سره په کرکې او انزجار سره تبدیلیدله، ترڅو چې د درباریانو د ناوړه

[82] رویداد لویه جرگه پغمان ۱۳۰۳ش، ۱۳۴ مخ.

عمل په پایله کې هغه خیر غوښتونکی شاه هم د فساد په دغه چټل ځای کې ورښکته شو، او د ابد لپاره د خپلې هېوادنی هوا چې د هغې سره یې مینه درلودله د تنفس څخه بې برخې شو (علیه الرحمه).

په دې وخت کې د ښکیلاک گوډاگیانو لاس هم د اماني رژیم پرضد په پټه کارکاوه او د شاه د تکیفر لپاره یې ملا ډوله رالمسولې و او د ملکې یا نیمه بربنډ مونتاژ شوي (مصنوعي) په زرگونو عکسونه یې د ناپوه او ساده قبایلو په منځ کې ویشلي و او ترڅو چې مو سترگي خلاصولې د ټوپکو او ناریه وسلو غږونه د ننگرهار د شینوارو د قبایلو او د کابل د شمالي سیمو څخه تر غوږ راورسېدل، او زیار ایستونکو کروندگرو له کلیو څخه په شورش لاس پورې کړ، چې په خپله د دولت کارمندانو د هغې اساس جوړاوه او بهرنیو لاسونو هم د هغه اور د ښه بل ساتلو لپاره ډېر لرگي او د سون مواد ور برابرول.

په دې ځای کې بې مناسبته نده چې د هغو خبرو اترو څخه یادونه وشي کوم چې د دوهم مشروطیت د کیڼ لاسو گوت نیونکو ځینو ځوانانو تر منځ د هغه ملگرو سره چې د واگې په لاس کې نیولو څخه وروسته ترسره کېدې او دغه د دواگې په لاس کې درلودونکی ډله یې د اماني رژیم د نه پایښت او خرابوالی مسووله گڼله.

ښه مې په یاد دې چې د ۱۳۰۶ش کال په پسرلي کې د کندهار د ښار د لودینانو په کوڅه د عبدالرحمن لودین په کورنۍ یوه ورځ د ده او د تاج محمد بلوڅ تر منځ د دوستی او ملگرتیا خبرې اترې ونښتې، چې دواړه د دوهم مشروطیت د غورځنگ ملگري او هم یې

یو له بل سره خپلوي درلوده (د لودین خور د بلوخ د ځوی مېرمن وه) .

لودین خپل ملګری ته په ځانګړی نرمه لهجه ویل : " دا تاسو وي چې ځوان نیک غوښتونکی شاه مو چې د خپل پلار سره ډېر توپیر لرې بې لارې کړ او د هغه د خپل سر یو مخنیوی نه کوي! اخېر مونږ خو د مشروطیت لپاره او د مشروطیت په نوم قرباني ورکړي او په پایله کې مو یو مطلق دیکتاتور رامنځ ته کړ، تاسو اوس حکمران شوي! او هغه بل چې فراشباش و وزیر او سفېر شو او د یوه کوچنې ټولګې مشر د بهرنیو چارو وزیر او د جرمني وزیر شو! ایا زمونږ هلې ځلې او قربانیاني د همدې چوکیو لپاره وي؟ اخیر مشروطیت چېرې دي؟ یو تن ناخبره ځوان مو راوست او د هېواد د مادي او مصنوي ټولو چارو مطلقي واګې مو د هغه په لاس ورکړي! هغه اګر چې ښه نیت لرې او خپل هېواد د تخلص او علاقمندی، لاکن بیا هم انسان او جایزالخطادي. مشروطیت دادې چې هغه مسوول صدراعظم خلکو ته وروپېژني، او د خلکو د استازو منتخبه شو را جوړه کړې او په خپله دی غیر مسوول وې، ترڅو چې خلک مسوول صدراعظم او د ده کابینه د خپلو ټولو شکایاتو د جواب ورکوونکی په توګه وپېژني..."

لودین زیاتوله: " زه د دې رژیم سره چې د غرضناکو او ناپوهو کسانو د یوې ډلې د ناجایزو اعمالو په سبب د نابودی سره مخامخ دی د هغو ژمنو په سبب چې په ګوند کې مې درلودي همکارې وکړه او دا مطلب مې د شاه او د هغه د درباریانو غوږوته ورساوه، څرنګه چې وایې نه اوریده، کابل مې هم ترک کړ او اوس د کندهار په یوه نوم ورکې کوڅه کې په خپل پلرنۍ کور کې ناست یم، لاکن تاسو چې نن

Library

ورځ د پادشاه او د هغه د درباریانو سره اړیکې لرې ځما له خوا هغه ته ووایې چې:

ګر این مکتب است و این ملا
کار طفلان را خراب می بینم

په ډېر نزدې وخت کې دا رژیم له پښو لوېږي او چپه کېږې او هغه وخت به " نه تو مانی، نه او، نی فخر رازی"

دا وینا د هغه پوهه ځوان او رېښتني شهید وه چې دوه کاله وروسته مو د ده همدغه وړاندوینه د ظاهریدو په ډګر کې ولېدله، هغه رژیم د خلکو په قبر کې لوېدلې او کړېدلې او چپه شو چې د ښکیلاک دسیسه کاره لاس هم د دغه تنفر او کړاو د احساس تر شا کار کاوه.

دا د افغانستان په تاریخ کې څو واره لېدل شویدي چې په خپله شاه یا د چارو واکدار یا شهزاده نیک او خیر غوښتونکی سړی وي لاکن د درباریانو، ګمارل شوو کسانو او یا دا هلې حرم او کورنۍ د بد عمل په سبب ل منځه تللی دي، د مثال په توګه سدوزی شاه زمان او امیر شیرعلي خان بد پادشاهان نه و، هغوی دواړو د هېواد د ازادی او لوړتیا سره مینه درلودله او د ښکیلاک سره یې مبارزه کوله لاکن د حکومت او د دربار کارکونکو او اعمالو هغوی په ډېرو بد مرغو او تورو سرنو شتونو اخته کړل.

غازي امان الله هم مخلص ا هېواد دوسته او روڼ اندي ځوان و چې د داسې چپه شوي سرنوشت سره ملګری شولو که چېرې د شهزاده توب او مشروطه غوښتنې د وخت ملګرو دا تجرید کړي نه وې او په وزارت سفارت عیاش او واک کې محوه شوي نه وی او د خلکو سره ګډ شوی وی او د کلیو، کوچیانو، د کاندارانو، لښکرو او کروندګرو په ګډون یې د افغانستان د خلکو ملاتړ تر لاسه کړی وی.

او د خپل حکومت تګ لاره یې د هغه څه سره برابره کړې وی چې دایې مدعې و(یعنې مشروطیت) طرح او عمل یې کړې وی نو ددغه شوم او ناوړه سرنوشت سره نه مخامخ کېده لودین چې کله په شکایت خوله خلاصوله او د وضعې د سر چپه کېدو څخه کړیده، د ځان سره یې ویل:

دیده در خون جگر زد غوطه
باد لعنت به چنین مشروطه!

دا د هغه څه بېلګه وه چې د اماني رژیم په نیمګړتیاوو او د دوهم مشروطیت د غورځنګ د لاس ته راوړنو د لمړنی اساسي قانون او د دغه ټولني د مفکرو غړو د وینا په استناد مې ولیکله، د دې کرښو لیکونکی اماني دوره د اول څخه تر پای پورې درک کړی او لېدلې ده او د دغې دورې د اشخاصو سره معاصر او د هغوی د احوالو او اقوالو ناظر وم نو د دې بحث په پای کې د یوه بې طرفه مشاهد په توګه باید ولیکم چې:

تر هغه وخته چې سیاسي قدرت یې تر لاسه کړی نه و د دوهم مشروطیت مهم غړی په لومړی لیکه او نور یې په ښکتنیو لیکو کې و.

د هغوي کوښښونه مخلونه او د درناوی وړ و او د هغوي قربانیاني مشکوري دي ځکه چې د هغوي په وسیله زوړ او وروست نظام یا رژیم له منځه ولاړ او په ځای یې د نوی افغانستان بنسټ ایښودنه وشوه او د هغوي د هلو ځلو په پایله کې و چې لکه څنګه چې مې مخکې وویل د نوی ژوند لس مبداوی تر لاسه شوې. او یا هغه پیل و چې د افغانستان په تاریخ کې د هیرو لوړندي، او د اماني دورې لس کاله د دې هېواد د تاریخ نیک او نیک مرغه وختونه شمېرل

Library

کېږي، چې د هغه د بدو او ناوړو عواقبو مسوول بهرني او کورني مغرض عوامل دي.

ولي په خپله خدای بخښلي شاه د دې هېواد ازادی بخښونکی غازي امان الله خان (علیه الرحمه) هم د افغانستان یو خیر غوښتونکی، نیک زړی او مخلص ځوان و، چې د خپل هیواد او خلکو سره یې مینه درلوده چې د نوموړو لسو مبداو په لاس ته راوړلو او بنسټ ایښودلو کې د هغه پاملرنه او هلې ځلې شاملې وي، نو په دې خاطر د افغانستان تاریخ به هغه په نیک نامه سره یادکړی . او نوی نسل باید د هغه د عمل په درناوې وپوهېږي او همیشه یې نوم په نیکي سره یاد کړی ځکه چې نیک اعمال یې پر سهوو زیاتېده، د دې کرښو د لیکونکی د لېدنو او کتنو څخه دي:

د ۱۳۰۸ش کال د پسرلي لښکر کشیو کې چې د کندهار څخه د غزني په لور و په خپله امان الله خان د کندهاری او هزاروو د لس زره کسېز لښکر مشری په غاړه درلوده د دې لپاره چې خلکو شاه ته اخلاص درلوده او کوښښ یې کاوه چې هغه بېرته د پادشاهي په تخت کښینوی، لاکن کله چې د مقر او غزني په منځ کې یو شمېر مشکوک عناصر د انګریز د پولتیکل د اسنادو سره یو ځای ونیول شول او ثابته شوه چې په دې اړو دوړ کې د کورنی یو شمېر روحاني ډوله کسانو لاس شته او غواړي چې د قبیلوي (دراني او غلجي) اختلاف څخه کاروا‌خلي او د فساد د دغه اور د تازه ساتلو لپاره یې شل تنه فرهي کسافان (دراني) سپاره یې د غلجیو په سیمه کې ووژل او مړي یې دوه نیمه کړل او بیا یې د تلفون په کړو شوو ستنو کې و ځړول او په کاغذ کې یې په اخوندی خط ورسره داسې ولیکل:

" دا د شاه او درانیانو لپاره د غلجي قومونو میلمستیا ده !" .

خدای بخښلی امان الله خان چې دغه ډېره بده منظره ولېدله کندهاريان يې په خپل شاوخوا راټول کړل او ورته ويې ويل: " اوس ثابته شوه چې پردی دشمنان غواړي چې زموږ د قبايلو ترمنځ فساد او جګړه واچوي، تر څو موږ په خپله يو بل سره ووژنو او د دغه ناجايزه عمل سبب به هم زه وم چې ځما د تخت و تاج د بېرته لاس ته راوړلو لپاره به وژني او ويني وبهېږي.

نو ای ځما ګرانو خلکو! تاسو په پوره ډاډ سره پوهه شي چې زه د کورنۍ او قبيلوي جګړي دغه زړه بګنونکی منظري قبلولی نشم او نه غواړم چې ځما د تاج او تخت د بېرته ګټلو لپاره تاسو په دغسې کار لاس پوري کړي!

نو بايد ستاسو له منځه څخه ولاړ شم، ترڅو زه د دغه شان وژني او ويني بهوني موجب نه اوسم.

تاسو ځما ګران ملت ژوندی اوسي افغانستان به د تل لپاره پاتي وي،لاکن د دې ناوړي هنګامي دايمي مسووليت او مخ توري به ځما په نوم ثبت شي. په داسي حال کي چې ما د پاچاهي په لومړۍ ورځ ژمنه کړی وه، چې د ازادۍ د ساتلو، او د هېواد د تماميت او ستاسو د نيک مرغۍ او يووالۍ او د افغانستان د ټولو خلکو لپاره به کار کوم.

وګورئ! د تاريخ په تېرو دورو کي زموږ د خلکو د بد مرغۍ علت داو چې شهزاده ګانو به د شاهي مقام د لاس ته راوړلو لپاره د يوه بلٔ سره جګړي کولي، او ستاسو په منځ کي يې خلک يو د بل سره په جګړو، ذښمنيو او قبيلوي شخړو کي ښکيلول. ما غوښتل چې ځما شاهي دوره دغه راز نه وی او په ځای د دې چې خلک يو د بل

Library

سره جګړو ته راوبولم بايد د افغانستان د ټولو خلکو د يووالی، دوستی او وروری غږ کونکی اوسم.

کله چې اوس ګورم چې تاسې په کورنی قبيلوي جګړي سره اخته کېږي، اوس زه غواړم چې ميدان د ځينو موافقو او مخالفو په ګډون د افغانستان خلکو ته ور کړم، تاسو يو د بل سره جوړ راشئ، زه د خپل تخت د بېرته لاس ته راوړلو لپاره د کورنۍ جګړي مسووليت پرغاړه اخستلی نشم. ځما يو تربور پاړه چينار ته رسېدلی او بل روحاني ورور مي دلته ناست دي او د کورنۍ جګړي اوربلوی، لاکن زه د دې کار سړی نه يم؛ او تاسو ته ځما سپارښتنه داده چې:

يو له بله سره يو ځای شي. اتفاق وکړئ! او خپله ازادۍ وساتئ! او خپل هېواد بهرنيو دښمنانو ته مه ورپرېږدئ! زه ستاسو يو غړی يم که چېري تاسو نيکمرغه ياست، دا به زه عينا نيکرغه او خوښ اوسم. لاکن که چېرې همداسې په وينو او خاورو کي ليت پيت اوسې دا به ځما د هميشنی خواشينۍ او بدمرغی لپاره سبب وي:

جنګ تو صلح، صلح تو جنګ است
من به قربانت اينچه نيرنګ است؟
ميروم تا تو نشنوی نامم
اګر نام من، ترا ننګ است!

خير غوښتونکی، حساس او نيک زړی پادشاه د واقف لاهوری دغه دوه بيته په سوی زړه اوښکي بهدونکی حالت او په نيولی اواز سره وويل او بيائې وويل : فی امان الله!...

داوه ددوهم مشروطيت د پای غم لړلي داستان، چې د افغانستان رنځيدلی ملت دغه راز مرغه هنګامي ډيري ليدلي دي، رجال او خير غوښتونکي پادشاهان له منځه تللي او په کلونو دا خلک په

Library

خاورو او وینو کې لیت پیت شویدي.... د ترقي او پرمختیا څخه پاتي شویدي. او په تولنیز بهیر کې ئې نه جبرانونکي تاوانونه زغملي دي... لیدلي دي. او هغه بد مرغۍ چې لیدلي ئې دي...

لاکن ددي تولو کورنیو او بهرنیو وراښوونکو جریانونو سره سره خپل ملي هویت او استقلال ئې ساتلي دي، او دملي ژوند د ادامې لپاره ئې هلې ځلې کړیدي. هو!

تپش میکند زنده تر زندگی را
تپش میدهد بال و پر زندگی را

۷

نتیجه یا (پایله)

اوس نو ددي داستان د لوستلو څخه وروسته چې د مشروطه غوښتني حرکت څنګه منځ ته راغي؟ او په کوم وخت او چیرته وروزل شو؟ او دهغي اغیزناک عوامل کوم وو؟ نو د ویونکي یا لوستونکي په ذهن کې به دا پوښتنه پیدا شي، چې ددي حرکت هویت او اصلیت څه وو؟ ایا هغه د ۱۸_۱۹ پیړي د افغانستان د سدوزایي او بارکزایي شهزادګانو د جګړو پشان د واک د پلاس راوړلو لپاره یو حرکت نشو ګڼلای؟

د دې غورځنګ منځ ته راوړونکی، چې د ښکېلاک لاندې کارګران او بزګران نه و، نو څرنګه چې یې پدغه نیمه انقلابي حرکت لاس پورې کړ؟ چې په پایله کې یې یو پورتم استبدادي شاهي رژیم

رانسکور او د هغه په ځای یو بل مطلقه سلطنت له رون اندو څخه په پښو ودراوه؟

د دې پوښتنو ځواب د افغانستان د تولنیزې وضعې د مطالعې پر بنسټ داسې توضیح کېږي: د افغانستان د مشروطه غوښتونکو په مبارزه کې لږو رون اندو چې د پورته یا منځنۍ طبقو څخه و لاس درلوده، او دغه هلې ځلې یوه نیمه انقلابي مبارزه وه چې زموږ د عامو خلکو د ځوریدلو طبقو د روح څخه یې سرچینه اخیستله، تر دې چې د دې ډلې مخکښان د ځوریدلو بزګرانو او زیار ایستونکو خلکو په ځای د منځنۍ طبقې بروکراتان، بورژواي رادیکاران حتی تر دې چې شهزاده ګان او درباري متنعم کارمندان هم پکې وو او همدلته ده چې د تاریخ د یوه څېړونکي د خبرې څخه یادونه باید وکړو چې ویلي یې وو:

" د انقلابي غورځنګونو لپاره دا لازمه نده چې په معنی کې باید حتمي پروستاریالي عناصر موجود وي او یا دې د هغوی مرام په جمهوري غوښتني او دموکراسۍ باندې ولاړ وي، د افغانستان امیر (مطلب د امان الله خان څخه دی) او د هغه همکارانو د سلطنت د لاس ته راوړلو لپاره خپله مبارزه پرمخ وړې ده، لاکن د دې لپاره چې دغه مبارزه د امپر یالسم د راپرځولو او د هغه د قوي تجزیې لپاره وه، د انقلابي نظره دا هم یو ګټور عیني پیکار دی..."

(مسایل لیننزم ۹۰ د مسکو چاپ ۱۹۴۹م)

د افغان مشروطه غوښتونکو غورځنګ چې د امپر یالسم په ماتې او د توټې توټې شوی، ربړګالونکي او زیار ایستونکي ملت د ازادۍ سبب شو، باید د اسیا د بېدارۍ مهمه برخه او د هندوستان او

Library

پاکستان د ازادۍ لپاره سریزه وشمېرل شي، ځکه د هندوستان د نظر د خاوندانو د یوه مفکر په وینا چې په هغه وخت کې داسې ویل:

اسیا یک پیکر اب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
اقبال

که چېرې پدې جغرافیایي مرکز او د زړې اسیا په زړه کې حرکت نه وای شاید د ختیځ په هېوادونو د ازادۍ کاروان په دومره چټکۍ سره منزل مقصود ته نه وای رسېدلی.

پدې ځای کې دا ټکي باید هېر نکړو، چې د مستمد افغانستان د خلکو د ملي هویت ټینګتیا او ملي روحیه د هر راز تکاملي او انقلابي بدلون د منځ ته راتللو لپاره نامتوازنه وه او د دې سیمې جغرافیایي موقعیت هم د هر ډول غورځنګ او مترقي حرکت د قبلولو متضمن دی تر هغه ځایه چې د مشروطیت مترقي او نیمه انقلابي غورځنګ هم د داسې کسانو پواسطه رامنځ ته شو چې په هغې کې د شاهزاده څخه تر روڼ اندې بورژوازۍ طبقې پورې لاس درلودی دی.

تر هغه ځایه چې د افغانستان د تاریخ د مطالعې څخه تر اوسه کېږي: که چېرې د یوه مترقي یا ارتجاعي حرکت په منځ ته راوړلو کې طبقاتي ګټې موجودې وي، هغه حرکت هم تر هغه وخته پورې دوام کوي ترڅو چې د هماغې طبقې د ګټو لپاره متضمین وي.

که چېرې موږ د اماني رژیم ړنګېدل وروسته له څو کاله وپلټو، د هغو عواملو ترڅنګ چې پدې کتاب کې ترې یادونه وشوه، یو اساسي علت به هم ووینو، چې د هغې په رامنځ ته کېدو کې کړېدلې او محرومې طبقې مستقیماً ونډه نه درلوده، د هغې پایلې سره لدې

چې ګټوري وې خو د خلکو د دې ډلې لپاره جالبې، د درک او لمس وړ نه وې.

هغو کسانو چې د روڼ اندي عالي بورژوازي او منځنۍ طبقې څخه د دې حرکت په منځ ته راوړلو کې د خپلو طبقاتي ګټو پر بنسټ ونډه درلوده، او په افغاني ټولنه کې خالص لږکي و هغه وخت چې قدرت ته ورسېدلې او د خپلو هلو ځلو او عمل په پایله کې د هېواد لوړې چوکۍ تر لاسه کړې او هغه یې خپل وروستی مقصد او هدف وباله او نور د هېواد او خلکو په فکر کې نشول، او د چوکۍ او مقام په کوچنۍ کړۍ کې د خلکو څخه لیرې شول او د عمل میدان یې هغه چاته پرېښوده چې د خپل ځان، قومونو او نورو په دوی پورې تړلو کسانو لپاره چې د لوړې او منځنۍ طبقې څخه و د ډېرو مادي ګټو په راټولولو بوخت و، چې په پایله یا نتیجه کې یې عامه محرومیت رامنځ ته کېده، په حقیقت کې د افغاني ټولنې طبقاتي جوړښت د اروپایي هېوادونو طبقاتي تشکیلات د تاریخي سوابقو پشان و او دلته تر اوسه د اقتصادي او ټولنیز پلوه د طبقاتو د تجزیې او جلا والي لا املونه منځ ته راغلي نه وو، نو پدې خاطر زیار ایستونکي طبقه د ځانګړو روحي او اقتصادي فعالیتو سره چې هغه د نورو طبقاتو څخه جلا کړي رامنځ ته شوې نه وو، هغوی د ټول محرومیت سره د داسې یو حالت احساس نه کاوه او جبري او قوي فیودالیزم جوړ شوی ه و.

د دې لپاره چې په اماني رژیم کې نه استسمار شوو طبقو او نه استحصال شوې ډلې د ځانګړې طبقاتي شعور درلودونکې وې، نو پدې خاطر هېڅ یوې ډلې خپلې ګټې په هغه رژیم پورې تړلې نه ګڼلې او د بې تفاوتی او بې تعلقی په حالت کې و او یوازې د

ماموړينو نيمه روڼ اندې طبقې که پدغه رژيم پورې څه تعلق درلوده هغه هم د ډېر لږ اقليت څخه زيات نه و يعني په دغه حساب د ټولنې د لسو يا شلو زرو څخه زيات نه و.

د دې لپاره چې حکومتونه په بل پسې تالانګر او د چيښونکو او ګټه تر لاسه کوونکو کارمندانو څخه مرکب و نو پدې خاطر همېشه که د يو پېژندل شوي او ازمويل شوي تالانګر په مقابل کې که د همغه طبقې څخه نوې مدعې رامنځ ته شوې خلکو د خپل وسې خلاصون لپاره د زاړه تالانګر د ستم له لاسه هغه ته هرکلی ويلی دی، لاکن د کار په پېل کولو او د لومړي امتحان په ورکولو سره ژرنګه چې د ټولنې استسمار او فکر په سيستم کې بدلون رامنځ ته شوی نه و او نوو کارمندانو د پخوانيو په پرتله څو ځله بد او خراب اعمال ترسره کړې و نو خلکو به ويل:

تو از چنگال گرگم در ربودی!

چو ديدم عاقبت گرگم تو بودی!

نو پدې خاطر د حمکرانانو په مقابل د همېش لپاره يو عمومي نفرت موجود و که چېرې د هېواد د کوم کورنۍ يا بهرنۍ لاس غوښتلی وې چې دغه ناراضه او استثمار شوي خلک د حاکمې دستګاه په مقابل کې استعمال کړي پدې کار کې هېڅ راز ستونزې نه وې، ځکه هر حکومت د خپل عمل او ازموينې په ورکولو سره اکثريت خلک له ځانه خفه کړي او جلا کړي وو او که فرضاً پدغه دستګاه کې يو څو تنه نېکو کاره او مخلص خلک هم وو، هغوی هم د دغه اکثريک استفاده کارمندانو په وجه په خلکو کې منفور و.

د افغانستان د خلکو ټولنيز خصايص او د صفاتو تجزيه او افضايي ټولنيز ژوند د دې ټولنې د هويت پر بنسټ ډېرو باريکو پلټنو ته

Library

ارتيا لري، د تاريخ، جغرافيا، اقتصاد، نژاد، ژبې، عقيدو او د چکسوالو، ښاري او د اواره کوچيانو د قبايلو د ټولنيزو مسعرقفونو او د روحي مسلکونو پاتې شونې لکه: مذهبونه، صوفيانه افکار او طريقې دي، چې د نوي صنعتي مدنيت د اغېزو سره يو ځای بايد پکې څېړنې او پلټنې وشي.

او دا په خپله ډېر اوږده او پراخه مبحثونه دي چې د افغانستان په څو زره کلن تاريخ کې چې د فرهنګونو او مدنيتونو د تلو راتلو لار وه د علمي او عيني څېړنو لاندې نيول کېږي، او هغه وخت کولی شو چې د دقيقو مطالعاتو په رڼا کې د دې جامع الخصايصو درلودونکې خلکو د هغه وړ کړن لاره (خط مش) وټاکو، چې دا علمي کار د تاريخي، اقتصادي، ټولنيز، او د نوي او زاړه فکري او فرهنګي ابعادو درلودونکی دی، او د مشکلترينو او دقيق ترينو ټولنيزو مسايلو څخه دی ځکه چې د طبيعي علومو پشان د رياضي د مثبتو فارمونو لاندې نه راځي او د هغې کليات د مکان او زماني د نسبي ابعادو سره بدلون مومي او د هغې احکام سل په سلو کې په ټولو محيطونو کې يو شان او هم غړيز او د تکامل موقفونه پدې ټولنه کې نامتوزانه وي و سر تر سره د يوې خالصې طبقاتي ټولنې د ژوند په دساتيرو برابر ندی او له همدې کبله دی چې د دې هېواد زياتره پخواني حکومتونه د اکثريت خلکو په وړاندې نامطلوبه وه، ځکه چې د دغه نامتوازنه ټولنې د افرادو د آنې ګټو سره يې مطابقت نه درلوده.

نامتوازنه ورته پدې خاطر وايو چې يو کوچنی اقليت په يوه ټاکلې زمانه کې د فيوډال تر عنوان راغلی، لاکن د قوي او متشکل قيوداليزم د خصلتونو درلودنکی نه و، ښاري بورژوازي هم د ټولو

Library

ټولنيزو مميزاتو سره يو ځای رامنځ ته شوې نه وه او کليوالو بزګرانو هم د متشکله کارګر د طبقې ټولنيز خصلت نه درلوده، او اواره کوچيان د ټولو طبقاتي شرايطو څخه محروم و.

که چېرې د دغه عدم توازن او د احوالو د اختلاق او د طبقاتي شرايطو د ګړوالي په حالت کې که چېرې فعال خير خواه او مخلص حکومتونه هم منځ ته راغلي، د دې لپاره چې د دغو نامتوازنه طبقاتو د يوې ډلې سره يې هم تطابق نه دی کړی د اکثريت خلکو د ملاتړ څخه محروم پاتې او تجريد شويدي.

د دې لپاره چې د افغانستان د جغرافيا د پېښېدو ځای هم ډېر حساس اومهم و او داسې غرني دې چې د دوه مدنيتونو او د ايران او هند د دوه ډوله فکرونو او د دريو لويو ځمکو لکه: هند، ايران او ماورالنهر تر منځ پروت دی، نو پدې خاطر همېشه کله چې جهان ګرځېدونکو او فاتحانو د ده سره سروکار پيدا شوی دی، د طبقاتو د عيني او قانوني عدم توازن د ټولنيز خصلت څخه يې ګټه اخستلې، او د بې اتفاقۍ او خانه جنګۍ په رامنځ ته کولو سره يې د دې خلکو ملي قوت کمزوری کړی او زموږ ټولنيز خصلتونه يې زموږ په ضرر کارولي دي، چې د همدغه امير يا لسن بهرنۍ ايادی څخه په عين شکايت کې بايد د ځانه سره ووايو چې:

اتش بدو دست خويش، در خرمن خويش
چو خود زده ام، چه نالم از دشمن خويش

(پای، کابل جمال مينه، د ۱۳۶۱ کال د حوت ۲۶)
(د ژباړې پای، کابل خير خانه مينه، د ۱۳۸۰ کال د سنبلې ۶)

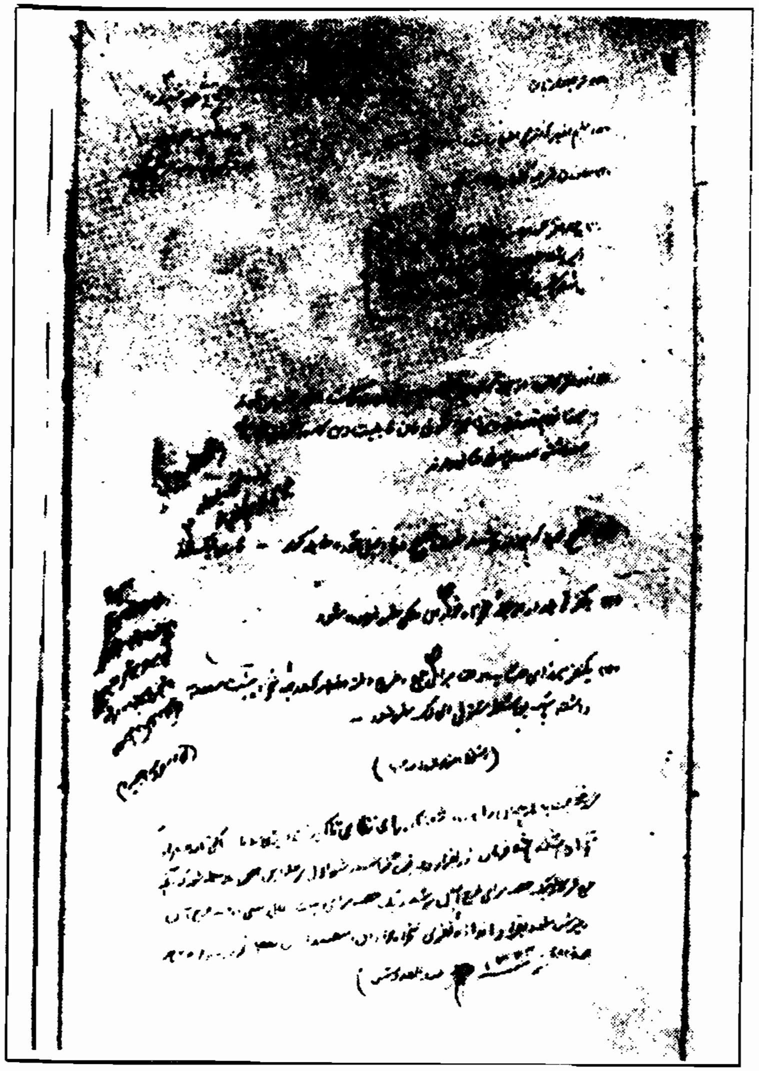

انجمن سراج الاخبار افغانستان.
د شاهي دربار لاربښوونې، چې د شاه اقاسي عبد القدوس خان اعتماد الدوله په قلم کښل شوې.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library